

Георги Димитров • Велина Тодорова
Венелин Стойчев • Георги Рагев

КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА 12. КЛАС

Георги Димитров • Велина Тодорова • Венелин Стойчев • Георги Рагев

ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ

12. КЛАС

• КЛЕТ БЪЛГАРИЯ •

**КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ ПО
ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ
за 12. клас**

автори

- © Георги Димитров, 2021
- © Велина Тодорова, 2021
- © Венелин Стойчев, 2021
- © Георги Радев, 2021

графичен дизайн

Петко Минчев, 2021

издател

© „КЛЕТ БЪЛГАРИЯ“ ООД, 2021

ISBN 978-954-18-1610-3

Възпроизвеждането на това издание или на отделни негови части под каквато и да е форма без изричното писмено съгласие на „КЛЕТ БЪЛГАРИЯ“ ООД е престъпление.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	4
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА 12. КЛАС.....	7
МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ И РАЗРАБОТКИ НА УРОЦИТЕ.....	18
КЛЮЧ ЗА ОТГОВОРИТЕ НА ДВАТА ТЕСТА.....	60

Уважаеми колеги,

Настоящата книга за учителя по гражданско образование за 12. клас има за цел да създаде максимално удобство и сигурност на преподавателите, които решат да работят със своите ученици чрез нашия учебник. Тя предлага съдържателни и методически ориентири, но и дава възможност за свобода на учителя как да постигне своите обучителни цели по този предмет.

Преподаването на гражданско образование е особено предизвикателно, защото то неизбежно се различава от всички други учебни предмети в средното образование. Всеки учител, по който и да е предмет, има дълбок и стабилен фундамент от своето университетско образование по съответната специалност. Спрямо този ресурс от знания и компетентности учебното съдържание винаги е много опростена и съкратена негова версия, което означава, че учителят с основание може да разчита на своя професионален дисциплинарен опит при работата си в час.

Това не е така с гражданското образование. Защото у нас са много малко местата, където такава дисциплина се изучава в университетите, а и често пъти хората, които я преподават, имат знания с произход и качество, основателно заслужаващи критична дистанция. В такава ситуация всеки би се изкушил да замести липсващите специализирани познания с личен опит, защото несъмнено всеки учител има опит като гражданин. Бедата е в това, че у нас обществото, неговата държавната система, политическият живот, включително проявите на гражданското общество са много далече от оптималното и е твърде вероятно осланянето върху личния опит да се окаже едностранчиво и твърде субективно.

Ето защо настоящата книга за учителя, отговаряйки на всички нормативни изисквания за този жанр учебни помагала, отива много отвъд тях в усилието да се предостави на вашето внимание достатъчен допълнителен материал, пряко свързан с урочното съдържание, така че да имате същата увереност в своите разбирания, каквито имате и по другите предмети, които преподавате.

Повечето учебници по този предмет твърдят, че той е „по-различен от останалите“. **Нашият се различава от тях по изпълненото изходно обещание към дванадесетокласниците:**

„В този учебник няма определения, които трябва да се заучат; няма имена и дати, които да се помнят. Защото това е разказ и обяснение за гражданското общество, за гражданската активност и, най-вече, – за това какво трябва да умеете, за да може пълноценно да допринасяте за подобряване на собствения и обществения живот. [...] става дума за това как, с какви знания, практически умения и ползване на права можем да постигнем своите граждански цели.“

Учебникът прави работата на учителя лесна, не на последно място и защото е интересен за учениците. На корицата гражданските отношения са представени като особена шахматна партия, понеже цялостното съдържание е построено върху метафората за играта, която създаваме, за да отстоим съвместно интересите си. Но даже и шахматът изисква госта мислене и отговорно поведение. Още повече това важи за обществените „игри“, чийто резултат определят качеството на живота ни, но пък те самите зависят от начина, по който ние ще ги създадем и изпълним със съдържание.

Предимствата на учебника са в две основни измерения – предметно-съдържателно и методическо, като второто е пряко произтичащо от спецификата на първото.

От съдържателна гледна точка смятаме за най-важно следното:

- Той не е набор от отделни теми, а **цялостно обяснение за смисъла на гражданството и практически ресурс за придобиване на специфичните граждански компетентности.** Това означава, че смисловият акцент не е върху въвеждане на нови понятия, а върху връзките между елементите в гражданската проблематика, която изисква заемане на активна гражданска позиция.

- Общественият живот не е представен като факти, институции и събития, а като създавана с гражданските усилия реалност, имаща свои правила, но оставяща огромно поле за нашата отговорност. **На учениците се предлага възможността да разберат защото тъкмо така, а не иначе, работят съвременните общества и защо тяхното гражданско участие е ключово важно условие за поддържане на общественото развитие и постигането на собствените им биографични цели.** Най-важно е да се осмисли, че гражданството е рутинна всекидневна работа в процеса на провеждане на публични политики, а не „съпротива срещу властта“. Защото, ако тази основна нагласа бъде усвоена, от нея пряко следва изискване за особения начин за осъществяване на гражданска активност и следователно за начина на преподаване на това специфично съдържание в гражданското образование.

- В съответствие с интеграционните процеси в Европа през последните десетилетия **Европейският съюз не е само една отделна тема, а присъства постоянно като важно измерение на съвременния ни живот и като постоянен наш ангажимент.**

- В изпълнение на учебната програма на МОН учебното съдържание се надгражда над междупредметните връзки от предходни знания по литература, история и цивилизации, философия и др.

Целта на гражданското образование е да формира трайна нагласа и компетентност за гражданска активност. А това изисква за нея не само да се говори и обяснява. Тя трябва да се практикува седмица след седмица от самите ученици, заедно и поотделно, в партньорство с учителя. В уроците за нови знания водеща е неговата роля, но в рамките на съвместното обсъждане на темите, които трябва учителят да опознае предварително чрез учебника и настоящата помощна книга.

Тъкмо поради това методическите особености са изключително важни и са решаващият ключ към успеха в преподаването на гражданско образование у нас. Ще открием най-важното според нас в това измерение на учебната работа:

- **Както вече бе подчертано, в учебника няма дефиниции.** Това е направено напълно съзнателно, за да се предотврати вероятността някой да се изкуши да заучава наизуст определения с измамното очакване, че това е вече знание по гражданско образование. **В този предмет очакването към учениците е да могат, а не да помнят.**

- **Разбирането на новите понятия се очаква да възникне чрез тяхната употреба в специфични смислови контексти.** Това може да изглежда странно в съпоставка с останалите учебни предмети, но не е наша авторска прищявка. Тук става дума за фундаментална обща познавателна нагласа. В епохата на класическата модерност, която разделя живота на външен „обективен свят“ и вътрешен „субективен образ на света“, постмодерната познавателна нагласа утвърди разбирането, че смисълът на нещата не е в тях „сами по себе си“, а в употребите им, включително – езиковите практики. Точно така се учи най-добре и чужд език – не чрез усвояване на лексика и граматика, а чрез речеви практики в типични ситуации. **Заради това и следваме нагласата да въвеждаме понятията чрез употребите им в по-обща обяснителни конструкции, а не през определения. Учениците биха могли да докажат, че разбират, говорейки на достъпен за тях език и с различни формулировки, а не чрез механично копиране на жаргона на социалните науки.**

- **В съответствие с държавния стандарт основен акцент е поставен върху практическата работа.** Това е особено важно. Гражданството не е само въпрос на разбиране, на самоопределение или самочувствие. **Гражданството е на първо място работа по отстояване на общия интерес. А това означава, че успехът на тази работа зависи преди всичко от умелото боравене със специфичния инструментариум на продуктивната гражданска активност.** Тъкмо поради това нашият учебник въвежда като проблематика и предоставя терен за практикуване на ключови граждански умения – доброволчество, фандонабиране, наблюдение и оценка над провеждани публични политики, медийна кампания и пр. Това са изключително важни компетентности, чието овладяване отвежда към успех на гражданската активност. Но всичко това става важно само ако гражданската активност се разбира като съучастие в изготвянето и провеждането на публични политики в защита на общия интерес. Ако гражданското общество се схваща като действащо в опозиция срещу държавата, всичко това няма смисъл – вдигнатият юмрук и уличните демонстрации са сякаш достатъчни. А след това се чудим защо така лесно се имитира гражданска активност чрез протести и контрапротести.

- **Общото правило, което сме следвали във всички уроци, е учениците да са изведени в активна позиция всеки час.** Това означава включително уроците за ново съдържание да са „терен за диалог“ между ученици и учител. Това предполага урокът да е прочетен предварително, за да се обсъждат на живо въпросите, към които краткият урочен текст препраща. За часовете, предвидени за практически занятия, не е необходимо да разясняваме особено подробно – **всеки ученик трябва поне веднъж на учебен срок да участва в практическа изява на гражданска позиция, най-добре в колектив от съученици, под наставничеството на учителя. Но всеки ученик е и оценител на изявите на своите съученици, когато те представят резултатите от своята практическа работа или групови дебати в час.**

- От казаното по-горе пряко следва, че **успехът по гражданско образование е справяне с предизвикателството за усвояване на присъщите на продуктивната гражданска активност компетентности – права, отговорности и умения.**

- **Ключово важна за цялостния успех на гражданското образование е работата по оценяването. Разковничето тук е дали оценката е пасивно регистриране на постижението на учениците, или обратното – оценяването е използвано като инструмент, който стимулира ученическата изява.** В тази връзка предлаганото от нас оценяване следва принципа **да насърчава изявата отвъд минимума.** Това означава, че учителят получава инструмент за мотивиране на учениците: а) да търсят и самостоятелно да осмислят информация; б) да дават свои отговори на трудни въпроси; в) да овладяват нови граждански компетентности; г) да доказват собствено, неорднерно, но грамотно мислене; г) да постигат резултати с колективна работа. **В пряка връзка с гореказаното – разликата в постижението на входния и на изходния тест може да е основание за учителя да повиши оценката на ученици тъкмо заради отмес-**

тването в личностното развитие, а не като пряк количествен израз на демонстрирано на последния тест знание.

Казано най-накратко, няма как основен смислов акцент в обучението по гражданство да е фокусът върху отговорността към резултатите на публичните политики с оглед въздействието им върху нашия начин на живот **и акцентът върху отговорността в самия образователен процес да не бъде изведен като основен приоритет.** Тази отговорност именно изисква особена допълнителна подготовка на учителя, за която сме положили старание да стане достъпна за всички желаещи.

За тази допълнителна подготовка предлагаме на вниманието на учителя специализирана литература. Такава литература за гражданското общество и гражданската активност е огромна, а едва ли е необходимо да бъде изучавана в детайли от преподавателите по гражданско образование. Но смятаме за абсолютно задължителен минимум да се познават поне трите текста, които са цитирани в учебника:

- **Юрген Хабермас:** „Структурни изменения на публичността: Изследвания върху една категория на буржоазното общество“, превод от немски Стилиян Йотов, София, Център за изследване на демокрацията, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995. ISBN 954-07-0772-2;

- **Алексис дьо Токвил:** „За демокрацията в Америка“, част 1, превод от френски Антоний Тодоров, София, „Избор“, 1996. ISBN 9548220105

- **Бенжамен Констан:** „За свободата на гревността, сравнена със свободата в модерните времена“, превод от френски Л. Спасова, Сп. „Панорама“, бр. 1–2/1992.

За по-любознаемелните колеги може да препоръчаме също и няколко класически текста:

- Antonio Gramsci: „State and civil society.“ In; Sharma, Aradhana, and Akhil Gupta, eds. *The anthropology of the state: A reader.* John Wiley & Sons, 2009, (2006): 71 – 85.

- Cohen, Jean L., and Andrew Arato: *Civil society and political theory.* MIT press, 1994.

- Crick, Bernard. „Education for citizenship and the teaching of democracy in schools. Final report, 22 September 1998.“

- Davies, Ian, Mark Evans, and Alan Reid. „Globalising citizenship education? A critique of ‘global education’ and ‘citizenship education’.“ *British journal of educational studies* 53.1 (2005): 66 – 89.

- Isin, Engin F., and Bryan S. Turner, eds. *Handbook of citizenship studies.* Sage, 2002.

Разбира се, препоръчваме (но не изискваме) да се познават теченията на специализираните международни списания по тази проблематика, най-малкото:

Citizenship Studies (<https://www.tandfonline.com/toc/ccst20/current>)

Journal of Social Science Studies (<http://www.macrothink.org/journal/index.php/jsss/index>)

Колкото и пространен, и подробен да е този вход в книгата за учителя, той не би могъл да предложи отговори на всички важни въпроси. Затова авторите смятат за съществено да осигурят постоянна връзка със своите партньори – учителите, които ще изберат да поемат по пътя на съвместната ни работа.

Винаги може да се свържете с нас на следните адреси:

- georgi@phls.uni-sofia.bg
- todorova.velina@gmail.com
- radev.g@nfsf-sofia.org
- venellin.stoychev@gmail.com

Освен това сме убедени, че учителите действително ще са наши партньори, а това означава и във висока степен – съавтори. Съдържанието на учебника не е просто, но не е и свръхсложно. Веднъж схваната водещата идея, оттам нататък е лесно, защото нещата следват едно от друго и са логично подредени в общата смислова цялост. Това означава, че учителят има свободата да импровизира върху съдържанието и обхвата на работата си по този предмет и с този учебник. Както ще видите по-долу, на всеки въпрос, който отправяме към учениците, предлагаме не един, а поне два коректни отговора. Смятаме това за важно, защото учителят трябва да бъде сигурен, че няма само един правилен отговор, който задължително трябва да бъде разпознат и заучен. Множествеността на възможните отговори оставя самия въпрос отворен – в подкрепа на свободата на учителя и за насърчение на неговата иновативност.

Наистина разчитаме на вас! Вашият професионален успех е успех на общото ни дело!

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ по гражданско образование за 12. клас

№	Учебна седмица по ред	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методу	Забележки / Коментари
1.	Първа	Начален преговор	за обобщение и преговор на знания от преходни години	Чрез обобщение на наученото по различни учебни предмети през преходните години учениците трябва да разберат строго модерните социално-исторически граници на препоставките, в рамките на които гражданското общество е валидно и истинско.	Събеседване между учениците на основа на урочния материал и въпросите за размисъл.	
2.	Втора	Контрол и оценка на знанията в началото на 12. клас – входно ниво	Тест за контрол и оценка на преходните знания	Учениците разбират специфичното съдържание на рамковите обществени условия за валидност на гражданското общество.	Учебен тест със затворени и отворени въпроси.	
3.	Трета	Аз – личност и гражданин	за нови знания	Учениците разбират какво е интерес и разликата между частен и общ интерес, и защо системата от интереси е в основата на обществения живот, както и ролята на гражданската активност да осъществява сложната политическа връзка между тях. Учениците могат: – да се ориентират в многосмислението на думата „гражданин“ и отграничават политическия смисъл на гражданството, чиято защита и развитие е собствената задача на гражданската активност, за която гражданското образование дава общи знания и специфични умения; – да правят коректно разграничение между модерното политическо гражданство от срещани терминологични недоразумения поради многосмислието на думата.	За този урок са възможни няколко начина на работа: – презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.	

№	Учебна седмица по рег	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методу	Забележки / Коментари
4.	Четвърта	Гражданин в обществото – това означава да вземеш страна	за практически дейности	<p>Учениците разбират общественя смисъл на доброволчеството, но също и придобиват умения да разсъждават върху ключови социални връзки. Конкретният житейски пример дава възможност на учениците да анализират два типа отношение към личността: 1) Ако ценим личността, то следва да насърчаваме образованието и изкуствата, да уважаваме достойнството на всеки индивид и да гарантираме условията за разгръщане потенциала на всяка личност чрез развитие на науката и установяване на формални правила (а не някакви лични зависимости); 2) Ако не вярваме в личността и се страхуваме, че хората са слаби „по природа“ и биха навредили не само на околните, но дори и на себе си, ако ги оставим без контрол, то трябва да установим някакъв външен регулатор, който да налага рег.</p> <p>Препоръчаните стъпки за анализ на доброволчески кампании целят да развият умения у учениците за граждански активизъм на три нива:</p> <ul style="list-style-type: none"> – да разкриват каква е същността на даден социален проблем като сблъсък на противоположни интереси и свързаните с тях ценности; – да се аргументират от гледна точка на защитата на общия интерес, разбирайки връзките между частни и общи интереси; – да идентифицират кои са въвлечените страни, какви са техните интереси и ресурси и да ги отстояват. 	Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.	Всички практически задачи следва да бъдат възприемани като педагогически инструмент за по-добро осмисляне на връзките в уроците с ново съдържание, но също и за да бъдат въпрегнати за разрешаване на конкретни обществени въпроси.
5.	Пета	Анализ на доброволчески кампании	за груповия дискусия в клас	<p>Учениците умеят да мислят за проблемите на специфични социални групи през призмата на общия интерес, т.е. на връзките, които ни обединяват в общество. Макар във всекидневие да е много лесно да видиш другото като чуждо, а чуждото – като враждебно, общият интерес е в това, че от една страна, когато се държим с някого враждебно, той/тя е в правото си да отвърне със същото и сами си произвеждаме конфликти с понякога фатални последици.</p>	Задаване на задача на група от ученици да представят проучена и анализираната от тях доброволческа инициатива – с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.	

№	Учебна седмица по рег	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методи	Забележки / Коментари
5.	Пета	Анализ на доброволчески кампании	за груповия дискусия в клас	Учениците разбират, че чрез присъединяване към доброволчески инициативи се повишава шансът на хора от уязвими групи да получат справедливо решаване на проблемите, защото са получили външна подкрепа в защита на тяхната позиция като значима за обществото.		
6.	Шеста	Основите на гражданството – собственост и договор	за нови знания	Учениците разбират, че собствеността не е отношение между лице и вещь, а отношенията между хората по повод размяна на ресурси, с които те разполагат, под форма на пазарни отношения, върху които се надграждат всички обществени интереси. Учениците разбират ролята на договора като начин за уреждане на отношения между (физически и юридически) лица, който не само съдържа изрична формулировка на взаимните им права и задължения, но и позволява защита на страните по договора по съдебен път, т.е. чрез обществена гаранция на договорените взаимоотношения.	– Презентацията от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала.	
7.	Седма	Умението да защитаваш гражданската си кауза	за практически дейности	Учениците умеят да обяснят, че универсалната връзка на пазарна размяна на стоки в модерните общества съдържа огромно разнообразие от форми и съдържания. Ето защо способността да конвертираме всякакви стоки в пари и обратно може да е не просто източник за частна печалба, но и производител на социални връзки. Чрез анализа на фондонабиращи кампании учениците ще развият компетентността си да трансформират едни „капитали“ в други и да осъзнават „стойността“ на всяка гражданска инициатива и необходимостта от нейната обществена защитеност чрез договорни отношения.	Възлагане на поне на два отбора от ученици да изготвят проект за фондонабиране по социално значима кауза и проект за договор с потенциални дарители, които съучениците оценяват на основа на предоставената в учебника оценителска таблица. Дискусия по предварително избран(и) въпрос(и) от предложените в този урок на учебника.	
8.	Осма	Договори и фондонабиране	за груповия дискусия в час	Учениците разбират сложността на динамичния баланс при държавна намеса в икономиката, който трябва да защити общия интерес от чиста околна среда, обществено здраве, сигурност и т.н., но не трябва да възпрепятства стопанската предприемчивост в частните интереси, които създават общественото развитие.	Учениците заедно с учителя избират въпрос (или въпроси, но не повече от два) между предложените в урока, които да обсъдят в час след предварителна подготовка.	

№	Учебна седмица по ред	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методу	Забележки / Коментари
9.	Деветата	Публичен бюджет и социална политика	за нови знания	Учениците разбират и могат самостоятелно да обяснят връзката между лична професионална реализация, която създава обществения продукт, данъчна система, която изземва дял от този продукт, за да поддържа публичните политики – образование, администрация, политически институции, полиция т.н., и социалната политика, когато реализира социална справедливост.	<ul style="list-style-type: none"> – Презентацията от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане. 	
10.	Десетата	Как се печели подкрепа за обществено значима кауза?	за практически дейности	Учениците разбират и могат да обяснят съществената разлика между два основни типа разбиране за социални политики: 1) т.нар. „медицински модел“ възприема човека като тяло, което има нужди (от храна, вода, лечение, отопление, хигиена и т.н.) и затова този модел отделя (целю) социални помощи „на калпак“, за да покрива (част от) нуждите за физическо оцеляване; 2) т.нар. „социален модел“, или модел, основан на правата на човека, който възприема човека като личност и затова не търси решението на проблема в социалните помощи, а във възстановяването на връзките с обществото, които да дадат възможност на болния, човека с увреждане, безработния и т.н. да бъдат личности и граждани. Чрез този конкретен пример учениците разбират, че формулирането на общия интерес е дълъг път, който следва да се извърви, за да могат в резултат от това различните заинтересовани страни да постигнат съгласие; споразумяват се чрез диалог, в който най-голямо значение имат съдържателните аргументи, базирани на данни, анализи, проучвания, прогнози, защото иначе индивидуалните мнения винаги ще са различни и непримирими.	Учителят и учениците заедно избират тема за дебат по социален проблем, по който има ясни различни позиции. По темата се формират три отбора – два, представляващи всяка от заинтересованите страни, но и екип журналисти, които да опосредяват спора между страните въз основа на добро познаване на проблема. Подготовката следва стъпките във въпросника, който е даден в урока.	<i>Подготовката за обсъждането – предложените стъпки съдържат изискването учениците от различните групи да обмислят внимателно не само собствената си позиция, но и позициите на останалите участници; да се подготвят за неизбежни отстъпки, компромиси и гъвкавост, чрез които да преодолее острия ценностен сблъсък, за да постигнат решение, което (винаги частично) удовлетворява всички въвличени страни.</i>

№	Учебна седмица по ред	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методи	Забележки / Коментари
10.	Десета	Как се печели подкрепа за обществено значима кауза?	за практически дейности			Половината от времето трябва да остане за дискусия върху заявените в началото позиции, от които трябва да има отместване, ако тя е била успешна.
11.	Единадесета	Управление на лични и публични средства	за групов дискусия в клас	Учениците разбират и могат да покажат чрез лично подбрани примери от живота, че гражданите са тези, които отделят от печалбата си за провеждане на държавни политики за защита на общия интерес. Но обществото е динамично и затова общият интерес непрекъснато се предефинира. Ето защо гражданите трябва да участват активно в механизмите за партньорство с държавата (включително и чрез медиите), за да решат заедно колко, от кого и под каква форма да се отделя за публични политики и какви точно да бъдат тези политики.	Представяне на резултата от работата от предишната седмица под формата на публичен дебат по избраната тема.	При избора на тема могат да се използва и някои от предложените в урока допълнителни дискусийни въпроси. Такъв въпрос може да се обсъжда и ако остане свободно време, но задължително след предварителна подготовка по него.
12.	Дванадесета	Политическа власт и самоуправление на обществото	за нови знания	Учениците разбират и могат да обяснят със свои думи защо „политиката не е само работа на държавата или политиките“, тъй като ни засяга пряко и ние носим отговорност за взетите управленски решения.	Презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала.	Поради сложността на проблематиката е препоръчително учителят да поеме централна роля в нейното представяне, включително чрез собствена авторска презентация с подбрани смислови акценти и илюстрации.
13.	Тринадесета	Как да участваме в гражданския контрол над местните власти?	за практически дейности	Учениците могат да обосноват със свои думи и примери, че зад привидната фасада на „монолитност на държавата, която налага ред“, всъщност стои сложен апарат от различни по компетентност институции, които се координират, но и контролират взаимно, не за да властват над обществото, а за да трансформират динамиката на груповите интереси в публични политики за устойчиво развитие.	Разделени в групи от по 5 – 6 души, учениците правят наблюдение върху работата на общинските власти въз основа на предоставените в урока тематични акценти и стъпки за проследяване на публичното управление.	За да е резултатна тази практическа работа, тя трябва да бъде предварително съгласувана с местните власти, които ще бъдат наблюдавани и оценявани.

№	Учебна седмица по ред	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методу	Забележки / Коментари
				Следователно, колкото групите от граждани са по-активни при взаимодействията си с държавните институции, т.е. с различните власти, толкова по-отговорно и по-ефективно е държавното управление. Но също така е валидно и обратното. Ето защо политиката е наша работа.		
14.	Четиринедесета	Анализ на работата на общинските власти	за груповия дискусия в клас	Учениците разбират смисъла на отделните стъпки, чрез които се осъществява гражданският контрол и могат да съпоставят (и оценяват) реалното поведение на конкретните местни власти и държимия стандарт за публично управление.	Чрез оценката на работата на своите съученици всеки допълнително затвърждава разбирането си за гражданския контрол. Предложените допълнителни въпроси за размисъл изискват отново предварителна подготовка, за да е продуктивно обсъждането, на който и да е, в час, ако остане време.	
15.	Петнадесета	Връзка и взаимен контрол между основните политически институции	за нови знания	Учениците разбират и могат да обяснят защо и как модерните политически системи са много различни във всяко конкретно национално общество – по структура и компетентности, но във всички тях важно е как устройството и начинът на работа на всеки един от елементите на системата гарантират, че ще се вземат отговорни решения за публичното управление. Тъкмо това прави гражданското участие в управлението съдбовно важно за всяко общество.	– Презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала.	
16.	Шестнадесета	Как на практика да контролираме държавните институции чрез мониторинг и оценка	за практически дейности	Учениците разбират смисъла на всяка една от особеностите в начина на провеждане на публичните политики (обяснени в урока), за да е доказуемо, че взетите решения са в защита на обществен интерес, а съответно – те могат да оценят степента, в която стандартите на публичното управление са спазени в наблюдаван конкретен случай.	Учениците се разпределят в групи от по 5 – 6 души, всяка от които избира някоя публично достъпна стратегия за развитие и изготвя анализ въз основа на посочените в урока стандарти.	

№	Учебна седмица по ред	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методи	Забележки / Коментари
16.	Шестна-десета	Как на практика да контролираме държавните институции чрез мониторинг и оценка	за практически дейности			На основа на проведения анализ всяка група прави оценка на силните и слабите страни в наблюдаваната стратегия.
17.	Седм-на-десета	Подконтролност на властите	за групова дискусия в клас	Учениците разбират смисъла на стандартите за провеждане на отговорно публично управление при решаване на обществени проблеми и поради това могат да оценяват управленските качества на национални и институционални стратегии за развитие.	Всеки от екипите представя резултата от своя мониторинг и оценка, а всеки от съучениците дава оценка на тяхната работа съобразно предоставения в урока въпросник.	
18.	Осемна-десета	Европейският съюз като инструмент за изразяване на бъдещето ни	за нови знания	Учениците разбират смисъла в особеностите на устройството и начина на работа на ЕС и могат да ги обяснят като необходими от гледна точка на постигане на целите на неговото създаване и съществуване, а именно – устойчивото развитие на европейските общества, което изисква демократичен, отговорен към гражданството начин на вземане на управленски решения.	– Презентацията от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала.	
19.	Деветна-десета	Как да защитим гражданите чрез договор за европейска интеграция?	за практически дейности	Учениците разбират, че ЕС не е някаква външна спрямо нашия живот далечна и безвъпросна даденост, условно казано, някакъв нов Мон Блан, а е инструмент за постигане на целите на общественото развитие, от което зависи благодеянието на европейските граждани. Тъкмо поради това те имат думата как да бъде устроен този съюз.	Учениците се разпределят в групи от по 5 – 6 души, всяка от които изготвя своя обща обосновка за отговор на поставените в урока инструктивни въпроси за „правния дизайн“ на ЕС.	

№	Учебна седмица по рег	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методу	Забележки / Коментари
20.	Двадесета	Защо така работят институциите на ЕС?	за групова дискусия в клас	Учениците разбират връзката между устройството на ЕС и неговия стремеж всички граждани да бъдат представени в политическите институции, всички мнения да бъдат чути, анализирани и обсъдени публично, за да може гражданите на ЕС да вземат информирано решение за страните и политиките, които подкрепят. Най-важното послание, което трябва да се разбере, е, че няма никаква гаранция, че вземаните от ЕС решения винаги ще са правилни. Поради това заради бъдещето на самия ЕС е много важно да се чуват аргументите на неговите критици – в някакви отношения и в някакви моменти те може да са прави.	Екипите представят пред класа своите аргументи, а всеки от съучениците има възможност да препотвърди своите разбирания в този открит диалог с останалите, като има и възможност да оцени силата или слабостта на техните аргументи. Учениците и учителят могат да изберат и допълнителна тема за групова дискусия в час от предложените.	
21.	Двадесет и първа	Граждански контрол и легитимност на властта	обобщение на наученото от втория, най-важен раздел на учебника	Урокът дава възможност учениците да демонстрират новопридобитите граждански компетентности, като разсъждават чрез аргументи от предходните уроци върху необходимостта да използват целия репертоар на специфични начини на действие – доброволчество, контрол върху работата на публичните власти и пр., за да е продуктивно гражданското съучастие в управление на обществения живот, но също и многообразието от форми за гражданско участие – в неправителствени организации, масови движения или отделни граждански изяви. Обобщението дава възможност на учениците по-добре да схванат смисловите връзки, които правят гражданската активност ключов механизъм, отвеждащ към отговорно политическо управление и легитимност на вземаните решения и, по-общо, на практикувания политически модел в националното общество.	– Презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да останат време за обсъждане.	Тъй като професионалните училища имат 29 учебни седмици, важно е да се даде възможност за обобщаващ урок за най-важното от учебното съдържание, преди да се стигне до крайния преговор обобщение в 31-ви урок.

№	Учебна седмица по рег	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методи	Забележки / Коментари
22.	Двайсет и втора	Как се правят застъпнически кампании?	за практически дейности	Учениците разбират значимостта от специализирана работа по граждански инициативи, за да се намери решение на текущите обществени проблеми. За да се стигне до този желан резултат, учениците трябва да тренират седмица след седмица именно тези особени посреднически действия, които поражда енергия за обществено развитие – как да създадем такава публична среда, която да позволява постигане на съвместни цели между сякаш несъвместими позиции.	Следвайки предложените в урока стъпки, учениците, които следва да се разделят в поне 3 различни екипа, разработват проект за застъпническа кампания по избран съвместно с учителя значим обществен проблем.	
23.	Двайсет и трета	Граждански правомощия за оказване на въздействие върху управленските институции	за групово дискусия в клас	Учениците са овладели характерния начин на рационално структурирано мислене и за използване на арсенала от специфични компетентности за конструктивна гражданска инициатива и го доказват чрез проект за конкретна застъпническа кампания по избрания обществен проблем.	Учениците представят своите проекти и участват в оценяването на проектите на своите съученици. При наличие на допълнително свободно време могат да направят дебат по някой от предложените в урока въпроси.	
24.	Двайсет и четвърта	Ангажираността към опазване на човечеството	за нови знания	Учениците разбират и могат да обяснят със свои думи защо (макар опазването на човечеството да е гигантска по мащаб задача и може да изглежда, че „не е наша работа“) дори тази задача изисква гражданска ангажираност и активност. Учениците разбират смисъла на глобалните (ООН) и регионалните (НАТО) организации и могат да ги обяснят като необходими от гледна точка на постигане на целите за тяхното създаване и съществуване, а именно – опазването на мира и предотвратяване на престъпленията срещу човечеството, както и защитата на правата на човека.	Този урок също задава поле за алтернативни начини на работа: – презентацията от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.	

№	Учебна седмица по ред	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методи	Забележки / Коментари
25.	Двайсет и пета	Ангажирани към глобалната сигурност	за практически дейности	Учениците разбират, че съвременният тероризъм е преднамерена политика за размиване на границата между откритата война и мирното всекидневие, което изисква от всекиго да внимава за микросредата около себе си и да притежава компетентности за безопасно практическо поведение в случай на терористичен акт.	Следвайки предложените в урока стъпки, всеки ученик може да направи личен проект за справяне с такава кризисна ситуация.	По тази тема е силно препоръчително да се осъществи и интензивен „диалог“ между този и следващия урок.
26.	Двайсет и шеста	Съвременни предизвикателства пред глобалната сигурност	за груповия дискусия в клас	Чрез аргументацията на своята позиция учениците доказват, че разбират естеството на глобалните предизвикателства и могат да обяснят защо са необходими общосподелените цели за устойчиво развитие, основани на общи ценности.	Индивидуални презентации на свършената предшната седмица работа и съвместно обсъждане на избран предварително въпрос от този урок.	
27.	Двайсет и седма	Екологични и здравни политики и гражданска отговорност	за нови знания	В продължение на цялостната образователна стратегия на учебника след този нов урок се очаква, че учениците ще могат да докажат своето разбиране защо и как екологичните и здравни политики, не по-малко от поддържането на мира и сигурността, ни засягат пряко в нашата микросреда на лично общуване и всекидневен живот. Заради което може и трябва да влияем като граждани върху политиките, създаващи глобалните тенденции.	Отново са еднакво възможни и препоръчителни и трите начина на работа: – презентация от учителя; – групов дискусия върху предварително прочетения урок; – представяне на урока от ученически екип.	
28.	Двайсет и осма	Здравни и екологични предизвикателства пред човешките ни права	за практически дейности	Учениците могат да дадат примери от собствения си свят за ситуации, в които личното поведение може да се окаже заплаха за съвместния живот на хората, защото разбират и могат да обяснят връзката между личната отговорност и качеството на (или кризите в) публичния живот.	Разделени в екипи учениците проучват конкретна здравна политика, насочена към някаква застрашена група, и правят аналитична оценка на силните и слабите страни на тази политика чрез наученото през годината.	

№	Учебна седмица по рег	Тема на урочната единица	Вид на урочната единица	Очаквани резултати	Методи	Забележки / Коментари
29	Двайсет и девета	Здравна и екологична култура в контекста на глобалното образование	за груповия дискусия в клас	Основавайки се на придобитото през учебната година ново разбиране за естеството на публичните политики като механизъм за отговорно вземане на решения, учениците могат да оценят конкретни екологични и здравни политики и да аргументират възможни техни алтернативи от гледна точка на полето за включване на гражданска активност в тяхната реализация.	Групите представят резултатите от своите анализи на избраните конкретни случаи. Предварително избран въпрос от предложените в урока също може да бъде предмет на дебат.	
30	Тридесетта	Гражданското образование – път към гражданска позиция	за преговор и обобщение	Въз основа на усвоените нови знания и многото практически занятия учениците свободно правят смислови връзки между конкретни тематични акценти и граждански компетентности, доказвайки, че разбират цялостната смислова картина, в която гражданската активност е ключ към устойчивото развитие на обществото и повишаване качеството на личния ни живот.	Груповия дискусия в час въз основа на предварително познаване на урока	
31.	Тридесет и първа	Контрол и оценка на знанията в края на 12. клас – изходно ниво	Тест за финална оценка на постиженията на всеки ученик	С отговорите си на затворените и отворени въпроси учениците дават доказателство за степента, в която са овладели предметното съдържание на гражданското образование за 12. клас.	Тест за работа в час	Тестът е съставен от затворени въпроси с един или повече от един верни отговори, както и от отворени въпроси, за да се даде възможност на учителя сам да прецени дали да следва силно диференцираща или „щедра“, т.е. уеднаквяваща скала за оценяване на постиженията. Силно препоръчваме да се отчита разликата между входното и изходното равнище на учениците.

МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ И РАЗРАБОТКИ НА УРОЦИТЕ

Социално-исторически контекст на гражданското общество (преговор)

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Цел на този входен урок, въпреки че носи подзаглавие „преговор“, е не толкова да припомни минали знания, защото те биха могли да имат съществени различия в зависимост от избрания учебник за 11. клас и преподавателските нагласи на конкретния учител. Целта на урока е:</p> <ul style="list-style-type: none"> – да обозначи строго модерните социално-исторически граници на предпоставките, в рамките на които гражданското общество е валидно и истинско; – да отграничи коректното разбиране за модерното гражданство от често срещани недоразумения. <p>Това е много важно, защото заварената ситуация у нас е твърде сложна. Често пъти в учебниците по гражданско образование се среща уклон гражданското общество да се разбира като идея, която се рее волно от век във век. Какво е казал Хобс или Хегел за гражданското общество, е важно от гледна точка на разбирането на техните концепции, които са били важни за тяхното време. Но нищо от това няма връзка с реалностите на съвременното гражданско общество, за участие в което подготвя гражданското образование.</p> <p>Ключово важно за цялостното осмисляне на гражданската проблематика е да се разбере, че гражданското общество е особена структура в механизмите за политическа саморегулация само на модерните общества. То не може да се види или да се посочи – то може само да се разбере чрез връзката му с този особен модерен политически механизъм. Тази много специфична връзка е бариерата пред волунтаристични интерпретации за гражданското общество и гражданското образование.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>За постигане на образователната цел урокът се разгръща като последователно проследяване на уникалността на:</p> <ul style="list-style-type: none"> – модерната епоха, която създава – модерни хора, чиято същностна специфика е личностната автономия и съзидателност, която пък на свой ред – изисква много особена политическа организация, която да съвместява свободите, необходими на личностите за себеутвърждаване, но и за спазването на правила на живот, гарантиращи мирното съвместяване на различията между конкуриращите се хора. <p>Тук не става дума само за важната разлика между негативното и позитивно разбиране за свободата, а за самата реална множественост на различни по съдържанието и начина на практикуването им лични свободи. (Виж урок №1 за повече детайли.)</p> <p>Още във входния урок се заявява рамковата за целия учебник теза, че политиката е управление на съвместния живот на свободните личности, а гражданската активност е призвана да направи управлението отговорно, ефективно и резултатно. Този смислов акцент е ядрото на твърдението, че „Основната роля на гражданското общество е именно да премахва господството.“, което означава, че „двете основни функции на гражданското общество са: първо, постигане на съгласие за неотложните задачи и средства за решаването им, второ – контрол над резултата от решаването на проблемите с оглед общественото развитие.“</p> <p>В края на урока по ненаатрапчив начин се обръща внимание, че не всяко национално общество е автоматично абонирано за свое гражданско общество. Логично е, че щом националните общества имат различен път към Модерността и са я развили в себе си до различна степен, техните граждански общества ще отразяват тези разлики. Дори това да означава непълноценност на гражданското общество в някой конкретен национален случай. Но пък важното, ако това е така, е, че то не е бариера пред възможността националното гражданско общество да бъде укрепвано и развивано.</p>

<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника. За по-любознаителните колеги: – Иван Хаджийски: „Бит и душевност на нашия народ“, всяко едно от трите издания. – Иван Еленков: „Труд, радост, отгдх и култура“, София, Рива, 2013. – Питър Бъргър: „Капиталистическата революция“, София, ЛиК, 1998.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>В този урок учителят би могъл да направи свой приоритет установяването на степенята на усвояване на материала по гражданско образование от предходната година, за да прецени кои от горепосочените смислови акценти заслужават най-голямо внимание и повече обяснения. Това означава, че най-подходящата форма би била събеседване с учениците, без то да носи белези на изпитване. Разбира се, учителят би могъл да използва и формулираните в урока насочващи въпроси.</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p><i>1. Припомнете си от уроците по история и цивилизации кои са най-епохалните събития в Европа и света в периода XVI – XVIII век; защо и как те преобръщат хода на световната история. Кои видни личности дават тласък на големите промени?</i></p> <p>– Възможен отговор е изброяването на събития като Английската гражданска война/Английската революция, положила началото на модерния парламентаризъм; Вестфалския мирен договор, сложил началото на системата за национален суверенитет на европейските държави; Американската революция, сложила началото на модерната демокрация.</p> <p>– Възможен отговор е също, че историците наричат „дългия XVI век“ начало на Модерността, защото датират началото с падането на Константинопол, последвалото откриване на Америка, но също с изнамирането на книгопечатането; Коперниковата революция, преобрънала представата на европейците за мирозданието и отворила пътя към Галилей, който пък стои в основата на новоевропейската наука; началото на индустриалната революция. Общият смисъл на очакваните отговори е, че светът се преобръща така, че личността става негов център, а в резултат историята: а) за първи път става действително световна и б) рязко се ускорява – в началото на XX век са първите експериментални аероплани, приличащи повече на хвърчащи етажерки, в началото 40-те на XX век вече има реактивни самолети, а през 1961 г. Юрий Гагарин излита в космоса.</p> <p><i>2. В часовете по философия сте обсъждали една „програмна“ реч от епохата на Ренесанса: „Реч за достойнството на човека“ на Джовани Пико делла Мирандола. В нея той поставя човека в центъра на света, надарява го със свободна воля и възможност да избира собственото си поведение. Издигането на човека до пиедестала на Бог и приемането, че той е най-достоеен за изследване, обикновено се нарича антропоцентризм. Откривате ли връзка между идеите на Мирандола и духа на Модерността?</i></p> <p>– Възможна връзка между идеите на Мирандола и Модерността може да се търси в подчертаването на свободната индивидуалност и воля за избор (Мирандола) и в духа на модерната инициативност и предприемчивост (Модерност).</p> <p>– Друга възможна връзка може да е извеждането значимостта на човека като ценност (достойнството при Мирандола) и станалата възможна политическа идея в Модерността за върховна ценност на свободата и равенството – по достойнство и права – на хората, защото всеки е личност.</p> <p><i>3. Припомнете си какви идеи за свободата и държавата се появяват през XVII – XVIII век. Каква е разликата между поданик и гражданин? Защо свободата се разглежда като висша ценност и се смята, че всички хора се раждат свободни и равни по права?</i></p>

<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>– Тук възможните отговори могат да се търсят по линията на теориите за Обществения договор (Хобс, Лок и Русо), които се изучават в 10. и 11. клас, и разбирането, че държавата е човешко, а не Божие творение, което преобръща традиционните представи за неизменната йерархична подреденост в обществото.</p> <p>– Учениците би трябвало да си припомнят, че поданик е човек без права, който има samozадължението да се подчинява на волята на владетеля, докато гражданин е носител на свободна воля, който е част от политическото тяло и съпричастен към управлението. Оттук и разбирането за свободата като висша ценност произтича от равенството по рождение и дава на гражданите правото да се борят за защита на свободата и отстояване на права.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p>Като правило силата на визуалните материали е в тяхната пряка въздействаща сила на внушението, което не се нуждае от обяснителни думи. При все това всяка визуализация не се свежда само до един еднозначен смисъл и поради това е добре да представим намеренията на авторите, които стоят зад избраните илюстративни материали към всеки урок.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Човек в космоса</i> – снимката е избрана като емблема на свободата на модерните хора, които не живеят в каквато и да е определеност, а създават немислим за предците им нов свят, който не познава граници; • <i>Фасада на Софийския университет</i> – тя добре представя внушителност и представителност на институцията, каквито сгради у нас има твърде малко. А тя е станала възможна като резултат от лично дело, което свидетелства за историческата важност на личната съзидателност; • <i>Портрет на Пико дела Мирандола</i> – представянето на портрета на ренесансовия интелектуалец цели да улесни припомнянето за кого и за какво става дума; • <i>Карикатура на Н. Пекарев</i> – затворници шепнат за свободата. Тази карикатура следва да онагледява тезата, че свободата не е въпрос само на себевъзприятие или самочувствие (защото и затворник може да има такова съзнание за вътрешна свобода), а е на първо място въпрос за възможност за себerealизация. Въпросът е какви са обществените условия, в които свободата е възможна и гарантирана, защото има и такива общества, в които няма място за лична свобода; • <i>Статуя на Чингис хан</i> – Чингис хан е най-преуспелият властник в историята, ако успехът се мери с чуждото подчинение. Статуята добре представя внушителността и господарската поза на завоевателя. Но едва ли някой би разпознал основание за симпатия към тази историческа фигура. Властването е антмодерно и е добре това да бъде лично почувствано в „пряк контакт“ с тази фигура, т.е. модерната личност няма как да се чувства комфортно в такова присъствие; • <i>Портрет на Чарлз I</i> – Прибяхнахме до неговия портрет, защото липсват достатъчно впечатляващи изображения на неговото обезглавяване, което е важното в случая като пръв модерен политически акт. • <i>Съпоставка на двата текста от Волтер и Отец Паусий</i> – Двата текста са просто несъизмерими – и по съдържание, и по форма: В единия случай имаме вербална агресия – назидание пред авторитета на колектива, в другия – предразполагане към лично поведение; в единия случай имаме вменияване на дължимост, в другия имаме предразполагане към свобода на мисълта; в единия случай имаме позоваване на родово-етническа принадлежност – адресатът на обръщението следва да се срамува пред сънародниците си, в другия случай имаме привилегироващо самоопределение на личността.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>В този урок, както и във всеки следващ урок за ново съдържание, учителят може да прави оценки на изявите на своите ученици – както във формализиран израз на записвани оценки, така и в ад хок (на латински: ad hoc – специално, използвано само за специални цели) изразявани устни оценки, чийто смисъл е диференцирано остойностяване на личния принос към дискусията в час.</p>

Урок 1. Аз – личност и гражданин

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Основните цели на урока са три:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. В продължение на тезата от входния урок, че Модерността е уникален човешки свят, чийто център е съзидателната личност, първият урок проследява сложността на модерния начин на живот, който налага императивни изисквания към общественото поведение на личността. 2. Въвежда основната категория „интерес“ и фундаменталното различие между частен и общ интерес, върху отношенията между които се строи ролята на гражданското общество, защото гражданската активност осъществява сложната политическа връзка между тях. 3. Обяснява важното многосмислие на думата „гражданин“ и отграничава политическия смисъл на гражданството, чиято защита и развитие е собствената задача на гражданската активност, за която гражданското образование дава общи знания и специфични умения.
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Тръзвайки от основната очевидност на житейския опит, че всеки един от нас е център на света, урокът разяснява, че това не е универсално качество на живота, а същностна особеност на модерните общества. Но цената за това оличностяване на модерния живот е неизбежната необходимост да влезем в конструирани отношения с неизброимото множество на другите хора в обществото, от които зависи какво можем или не можем да направим. Това е особено важно, защото не всеки индивид е личност, а за да стане човек личност, той трябва да въздейства по значим начин върху околните и от това въздействие зависи степента, в която сме личности, и качеството на нашата личност.</p> <p>Тази наша взаимна зависимост с другите членове на обществото намира израз в най-фундаменталната категория на модерния начин на живот – интереса. Самата дума изглежда толкова саморазбираща се, че рядко бива обяснявана дори в социалните науки. А тя означава именно това – зависимостта на личността от обратните въздействия на околните, които предизвиква всяко лично поведение.</p> <p>Точно тук е най-голямата сложност на модерния живот, защото в Модерността обществото е конструирано от неговите членове, но и това тяхно творение се превръща в рамково условие на техните дейности. Логично е, че съдържанието и обхватът на рамковите обществени отношения в много висока степен обуславят простора за действие и границите на постижимото в личната дейност. Когато човек действа за постигане на личните си цели, той реализира своя интерес. Когато действа за поддържане или промяна на „правилата на обществената игра“, личността се реализира като гражданин. Но това означава, че „създаването, поддържането или промяната на правилата“ може да става само заедно с останалите личности, преследващи своите цели. Коеето означава, че рамковите обществени отношения могат да са валидни само ако изразяват взаимните интереси на участниците в обществения живот. Оттук става ясно именно фундаменталното значение на метафората за играта като модел за гражданските отношения, осъществяващи връзките между частните и обществените интереси. В общества, в които е широко разпространен колективистичен менталитет, често срещаме разбирането за частния интерес като „нещо безусловно лошо“, а приемлив е само еднаквият ни интерес – право на живот, обич към родината и пр. В модерните общества обаче частните интереси са основата на живота и са напълно легитимни. Тъкмо поради това е толкова сложна задачата да бъдат защитени по взаимноизгоден начин тези частни интереси чрез намиране на неочевидни правила на обществената игра.</p> <p>Това е собствено и най-тясното – политическо – значение на гражданството, което има и много други значения: национална принадлежност, жителство в град, юридически определена връзка с държавата, задаваща правата и задълженията към нея. Откъдето и следва илюзията, че всеки човек е и гражданин. А най-важното, работата по създаване, опазване и развитие на общия интерес, изобщо не попада в ползрението на мнозинството хора.</p>

<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Оттук точно следва необходимостта от гражданско образование, което: 1) обяснява особеная политически смисъл на гражданството и 2) обучава в практическите компетентности, чрез които този смисъл може (и трябва!) да бъде реализиран, защото от него зависи качеството на живота ни. Основен смислов акцент – политическото гражданство е доста сложно и трудно за постигане нещо. „То не е статут, който получаваме по рождение или по местоживееене. Гражданството не е и отделна постъпка или въпрос на самосъзнание. То е систематично полагани усилия по подобряването на условията за съвместния ни живот – поради това човек може да е гражданин още в училище или на село. Стига да знае как се прави това. Оттук нататък учебникът ще обяснява точно това: с какви механизми се защитават общите ни интереси – чрез права, които се гарантират от институциите; чрез начините за контрол над институциите; чрез сдружаване за промяна на институциите и правата ни.“</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника. За по-любознателните колеги: – Симеон Радев: „Строителите на съвременна България“ (във виртуалното пространство се намират няколко варианта на тритомника); – Иван Хаджийски: „Психология на военната дисциплина“, в сборника „Оптимистична теория за нашия народ“, ред. Мария Хаджийска, София, Изток – Запад, 2002; също – том III от „Бит и душевност на нашия народ“.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са възможни няколко начина на работа: – Презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>1. <i>Направете проект на тема „Аз искам да уча в чужбина“. Изгответе списък на хората, които ще са ви необходими и с които ще влезете в някакви отношения, за да постигнете целта си. Подредете ги по степен на важност за вас. Сравнете вашите „списъци“ и открийте има ли нещо общо в тях.</i> Очакването е, че в повечето индивидуални проекти ще преобладават някои „обща места“. Кое то отпраща към извода, че в обществения живот нашите лични стратегии се натъкват на рамкови условия за възможни действия, но тези рамки не са природа/гравитация, а могат да се конструират/променят със съвместни усилия.</p> <p>2. <i>Разделете се на две групи и анализирайте две знаменити сентенции, които сте изучавали в предишни години: „Човекът е политическо (социално) животно“ – Аристотел; „Естественото състояние на човека е война на всеки срещу всички“ – Томас Хобс. Обсъдете в часа въпросите: Какво имат предвид двамата философи? Взаимно изключващи ли са тези твърдения или може и двамата да са прави? Имат ли тези възгледи отношение към начина, по който живеем днес?</i> Идеята е да се сравни необходимостта от съвместно съжителство между хората (Аристотел) и необходимостта от разрешаване на постоянните конфликти между тях (Хобс) чрез създаване на държава, на която те се подчиняват. Друга възможност е да се разгледа схващането за държавата като продължение на семейството и рода (Аристотел) и разбирането за обществения договор, поставящ хората в нова ситуация, различна от естественото състояние (Хобс).</p> <p>3. <i>Запишете на дъската всички синоними на думата ЕГОИСТ, за които се сещате. Кои от тях бихте определили като положителни и съответно отрицателни качества на личността?</i></p>

<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>Тази задача е продължение на дискусията върху Аристотел и Хобс. Предполага се, че ще преобладават отрицателните значения на думата. Ролята на учителя е да насочи мисленето на учениците към идеята за т.нар. разумен или социален егоизъм, при който грижата за себе си е съчетана със зачитане правата и интересите на другите.</p> <p>Може да се предложи като мисловна провокация да разсъждаваме върху това отрицателни качества ли са „своеволие“ и „своенаравие“.</p> <p><i>4. В какви ситуации казвате „Аз съм българин“ и в какви – „Аз съм гражданин на Република България“? В какво виждате разликата между двете самоопределения?</i></p> <p>Целта е учениците да различават разбирането за национална идентичност (роден съм в България, знам езика, познавам историята, част съм от българската общност...) и политическата характеристика на гражданството (имам права и задължения, участвам в политическите процеси по различен начин, активен съм в изразяването на позиция...).</p> <p>Може да се разсъждава върху разликата между принадлежност и гражданство, между общуване със сродници и дейност през институции.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Шахматно поле, в което фигурите са хора</i> – Това е втората, след снимката на корицата на учебника, визуализация на основната метафора за обществения живот като сложна „игра по правила“, в която играещите се стремят към успех, победа за себе си, но в рамките на правилата. Те трябва да се спазват, но ние се договаряме каква игра играем, а също и можем да променяме някои от правилата, запазвайки характера на играта; • <i>Храмът на Артемидата в Ефес</i> – От архитектурна гледна точка храмът е изключително високо постижение, културна забележителност. Неговото преднамерено разрушаване е противообществен акт, т.е. не всяко действие на съзнателно действащ човек е гражданска постъпка – гражданското качество е въпрос на съдържанието на лично преследваната цел на дейността по укрепване и развитие на взаимната ни обвързаност; • <i>Офис, в който млади хора общуват</i> – В този фотос е ясно разпознаваема ведрината на неформалното общуване, което е много важен ценностен акцент като контрапункт на основната теза за трудност в гражданската работа – тя е трудна, но работата по съвместно постигане на обща цел носи удоволствие, не е задължително да ни напраща; • <i>Група планинари катерят стръмен склон</i> – Стръмният баир е метафора на обществения живот. Поради което снимката праща внушението, че трудностите са преодолими чрез групово взаимодействие – защото заедно искаме да стигнем някъде.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>В този урок, както и във всеки следващ урок за ново съдържание, учителят може да прави оценки на изявите на своите ученици – както във формализиран израз на записвани оценки, така и в <i>ad hoc</i> изразявани устни оценки, чийто смисъл е диференцирано остойностяване на личния принос към дискусията в час.</p>

Урок 2. Гражданин в обществото – това означава да вземеш страна (практическо упражнение)

Забележка: Уроците с практически упражнения и груповите дискусии в час са продължение и развитие на предхождащите ги уроци за нови знания, те образуват едно смислово цяло. Ето защо е много важно казусите и практическите задачи да бъдат възприемани като педагогически инструмент за по-добро осмисляне на връзките в уроците с ново съдържание, но също и за *придобиване на умения тези ключови социални връзки да бъдат впрегнати за разрешаване на конкретни обществени въпроси*. В този смисъл е важно при преподаването на гражданско образование дозата провокативност на практическите казуси да не отвлича вниманието – всеки казус е повод за анализи, разсъждения, дискусии и нови хрумвания в много и различни посоки, но винаги има едно основно, същинско послание, отправено към учениците в контекста на предходния урок за нови знания. Затова тук представяме есенцията на тези основни послания, без по никакъв начин да омаловажаваме разнообразието от значими посоки, по които могат да поемат мислите и асоциациите на бъдните дванадесетокласници.

Практическите упражнения в учебника целят развитието на *специфични умения* за гражданско участие. Всеки такъв урок започва с конкретен житейски казус. Казусите са подбрани така, че да съдържат остър конфликт между гледните точки на въвличените в тях. Но ако останем само на нивото на всекидневната констатация, че „колкото хора, толкова и мнения“, то конфликтът няма как да бъде преодолян. Силовото налагане на едно мнение над останалите няма да разреши конфликта, а само ще

го разшири. Ето защо практическите упражнения имат 3 цели:

1) учениците да изградят *нагласа за осмисляне на ситуациите в цялост* и да осъзнаят гледните си точки тъкмо като израз на заеманата в обществото позиция (а не само като някакви заварени или наложени мнения, които едни хора се опитват да внушат на други чрез пропаганда, сугестия, фалшиви новини и др. манипулации);

2) учениците да развият *умения за критично отношение към различните мнения и осъзнаване на техните основания* (на какви ценности, опит, данни, авторитети се базира мнението и дали то не съдържа скрити вътрешни противоречия или предразсъдъци);

3) учениците да *упражняват практики за гражданско участие, чрез които да трансформират конфликтите на мнения и интереси в енергия за обществено развитие и защита на общото благо*.

Повечето казуси в практическите упражнения са подбрани от страни, които не са съвършен образец за развито гражданско общество – Полша, Индия, България, Италия. Това е така, защото в много класове се намират ученици, които са разочаровани от пропастта между това, което „трябва да бъде“ и това „което се случва у нас“. Целта на практическите упражнения е учениците да осъзнаят, че развитието на гражданското общество не е някакъв еднократен законодателен или политически акт – един вид баир, който обществото трябва да изкачи, за да бъде всичко „нормално“. *Развитието на гражданското общество е кауза, която се отстоява ежедневно*. Историята познава достатъчно много примери за това как дори и много развити общества допускат грешки, кризи и злоупотреби, защото гражданите са занемарили отговорностите си. Както и обратното – съществуват удивителни прояви на успешен граждански активизъм, дори и в страни, където *гражданското общество няма дълбоки традиции, но тък у гражданите има силна мотивация и воля за промяна*.

Същност на казуса с Катаржина

Казусът с Катаржина дава възможност на учениците да анализират крайните форми на два типа отношение към личността: 1) Ако ценим личността, то следва да насърчаваме образованието и изкуствата, да уважаваме достойнството на всеки индивид и да гарантираме условията за разгръщане потенциала на всяка личност чрез развитие на науката и установяване на формални правила (а не някакви лични зависимости); 2) Ако не вярваме в личността и се страхуваме, че хората са слаби „по природа“ и биха навредили не само на околните, но дори и на себе си, ако ги оставим без контрол, то трябва да установим някакъв външен регулатор, който да налага рег. Такъв външен регулатор може да бъде традицията, религиозната общност, „главата на семейството“, старшината в казармата, надзирателят в затвора, „народен вожд“ (авторитарен лидер). В преговора и първия урок на учебника, а и в поясненията към тях в настоящата книга за учителя, обясняваме подробно защо колкото по-развито е гражданското общество, толкова по-малко прави са изразителите на втората гледна точка: когато нямаш интереси (и ресурси да защитаваш интересите си), личността трудно може да се развие пълноценно и „лошата природа“ по-лесно взема връх над индивидуалната отговорност и волята. Затова, когато някакви групи от граждани са изключени от мрежите на икономически и социални взаимодействия, те са силно възпрепятствани да развият умения за отстояване на лична позиция (затова обикновено наричаме тези групи уязвими или маргинализирани).

Поддръжниците на втората гледна точка допускат грешка, защото бъркат „слабостта на природата“ със социалните дефицити – такива хора често пъти настояват, че жени, младежи, деца, хора от етнически или религиозни малцинства и т.н., и т.н. са малоценни „по природа“, а не защото те самите, обществото или и двете са възпрепятствали тяхното изграждане като личности с граждански интереси.

Проблемът е, че от позициите на тази частична гледна точка решението не се осъзнава в развитието на гражданското общество и гражданската култура, а се привижда в още по-силен контрол от страна на „регулатора“ („глава на семейство“, „мъж вкъщи“, религиозни лидери, началници, авторитарни правителства и т.н.). Това обаче създава предпоставки за злоупотреби, вербално, физическо и психическо насилие, защото от тази гледна точка правотата на „регулатора“ не се проблематизира, а се заварва като даденост. Ето защо в този казус Катаржина олицетворява жертвите на същата тази гледна точка, която не осъзнава собствената си ограниченост и затова обвинява потърпевшите, че „сами са си виновни“.

<p>Същност на казуса с Катаржина</p>	<p>Когато в едно общество тази гледна точка надделява, тогава се увеличават извращенията и посегателствата над жени, малцинства, момичета, момчета, хора с умствени затруднения и т.н., защото те не се възприемат като пълноправни личности, като субекти на свободна воля, а като „обекти“ на въздействие, които следва да се подчиняват. Проблемът допълнително се усилва, ако тази ограничена гледна точка се превърне в политика на управляващите. В такъв случай няма как жертвите да защитят интересите си чрез ресурсите на публичните политики.</p> <p>Това означава ли, че сме в безизходица? Не, защото могат да се използват други средства за мобилизиране на подкрепа от съратници, които са изпаднали в подобна ситуация или разбират несправедливостта в такова отношение. Такова средство представляват доброволческите кампании, които са тема на този урок.</p> <p>От казаното става ясно, че не би била конструктивна такава дискусия между учениците, която остане само на нивото на спор за това дали Катаржина е забременяла и родила, защото върху нея не е бил оказван силен контрол, или пък това ѝ се е случило, защото контролът е бил прекомерен и тя е искала да се отърве от него. Не би бил гравивен и дебат за това дали Катаржина е следвала сърцето си, била е прелъстена, или насилена; или след коя точно гестационна седмица абортът се превръща в убийство.</p> <p>Много по-продуктивно би било, ако учениците анализират връзката между развитието на личността и уменията да се поема отговорност – както в личен план (за сексуалния живот, образованието, личните финанси, хигиената и т.н.), така също и в обществен (за каузите, които подкрепяме, и ценностите, които отстояваме с поведението си). Казано направо: проблемите с преждевременните раждания и нежеланите бебета се овладяват по-успешно чрез (сексуално и гражданско) образование, специализирана подкрепа и властяване на младежите, отколкото чрез забрани или лицемерно прикриване на проблема. Дори и класически дисциплинарни институции като затворите и казармите, които в миналото бяха свикнали да „пречупват гръбнака на личността“ (по сполучливия израз на Иван Хаджийски), за да осигурят ред и безпрекословно подчинение, през последните десетилетия се променят със съзнанието, че властяването е по-ефективен и по-ефикасен подход.</p>
<p>Връзки между въпросите и стъпките</p>	<p>Препоръчаните стъпки за анализ на доброволчески кампании целят да развият умения у учениците за граждански активизъм на три нива:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) да разкриват каква е същността на даден социален проблем като сблъсък на противоположни ценности и интереси и да се аргументират от гледна точка на защитата на <i>общия интерес</i>; 2) да идентифицират кои са <i>въвлечените страни</i>, какви са техните интереси и ресурси да ги отстояват; 3) да изработят и следват процедура от специфични стъпки за разрешаване на обществен конфликт, която включва всички <i>заинтересовани страни</i>, осигурява баланс на мненията и <i>устойчивост на резултатите</i>.
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 20</i> – Четящото бременно момиче илюстрира тезата, че не е нужно една ученичка да отпадна от училището или университета и да прекъсва развитието си само защото ще става майка.</p> <p>Снимките на доброволци в различни кампании показват на учениците, че има много начини човек да се включи в инициатива, която защитава общия интерес – чрез труд, оказване на внимание, споделяна на знания, дарения на стари играчки, или пък със свежи идеи. Не е нужно човек да е собственик на проспериращ глобален бизнес, за да подкрепя граждански инициативи, макар че много такива бизнесмени го правят.</p>

Урок 3. Анализ на доброволчески кампании (групова дискусия в клас)

Допълнителни
въпроси за
размисъл и
обсъждане

Как да привлечем доброволци за непривлекателни каузи?

Целта на този въпрос е да развие учениците умение да мислят за проблемите на специфични социални групи през призмата на общия интерес. „Прежеждането“ на проблемите на хората с демения, с увреждания, бежанците и т.н. на „езика“ на широката публика помага на учениците да развият чувствителност към връзките, които ни обединяват в общество.

Това означава, че на равнище всекидневен опит е много лесно да видиш другото като чуждо, а чуждото – като враждебно, или най-малкото безинтересно. Обаче общият интерес е в това, че от една страна, когато се горжим с някого враждебно, той/тя е в правото си да отвърне със същото и сами си произвеждаме конфликти с понякога фатални последици.

От друга страна, приобщаването на „другия“ е шанс да се възползваме от неговия потенциал. Ако смятаме, че всеки от нас е личност, а поради това е и обществена ценност, то това вече ни приканва да виждаме това „нас“ като разширена, а не минимизирана общност – семейството, роднините, квартала, етноса, нацията. Казано с други думи – колкото по-различен е „другият“, толкова по-голям потенциал започваме да виждаме у него да обогати и развие както нас самите, така и обществото ни.

Дарения или публично финансиране?

По тази тема би могло да се организира дискусия между учениците за отговорността ни като граждани да изискваме високо качество на публичните политики, които се финансират с обществени средства. Ако публичните политики се провеждат отговорно и систематично, ще отпадне необходимостта дефицитите им да бъдат компенсирани с частни дарения от гражданите и бизнеса. По този начин ще се освободи ресурс за частна подкрепа на други значими каузи, които (все още) не се финансират с обществени средства. Но тъй като каузите са многобройни, а не може да се гадява за всичко, възниква въпросът за обществените приоритети. Анализите на доброволческите кампании целят да развият тъкмо уменията на учениците да се ориентират при приоритизирането на значими обществени каузи.

Но в контекста на предходния урок с ново съдържание и казуса с Катаржина учениците могат да разсъждават и в още една важна посока – като общо правило, дарителските кампании все още се опитват да предизвикат у публиката чувства на съжаление, милозливост, вина към нуждаещите. Но това отношение всъщност накърнява достойнството на нуждаещите се от подкрепа, защото ги позиционира като пасивни потребители на чужди подаяния, а не като личности, които имат нужда от съпричастност, за да възстановят или изградят наново връзките си с обществото и да действат като граждани.

Защо образованието е задължително?

Нормално е много ученици да възприемат образованието като нещо, което принудително им е наложено от обществото. Ето защо целта на този блок от въпроси е да провокира разсъждения за връзките между образование и общество. Това ще помогне на учениците да осъзнаят ролята на образованието за икономическото и социалното възпроизводство, преодоляването на социалните неравенства, но и личната отговорност на всеки ученик да управлява разумно ресурсите си от талант, знания и умения.

Дискусия по този въпрос ще помогне на учениците да осъзнаят, че бъдещият им живот ще протече в модерно общество, а това означава, че житейската им реализация в много голяма степен ще мине през *универсалните размени на дейности и продукти*. Това на свой ред означава, че колкото по-високи и разнообразни компетентности и умения притежават, толкова повече ще са възможностите им за по-качествени връзки с обществото. А от качеството на тези връзки до много голяма степен зависи и качеството на личния им живот.

Същевременно този модерен стремеж към усъвършенстване, изграждане на пълноценни връзки с обществото и водене на живот с високо качество е мощен източник на *общественото развитие*. Така че образованието не е просто трупане на знания/информация, а е път за личностно израстване и по този начин е предпоставка за обществено развитие.

<p>Допълнителни въпроси за размисъл и обсъждане</p>	<p>Но за да е успешно образованието, то трябва да започва отрано, а в ранна възраст човек не може да разбере в дълбочина обществените връзки, които правят образованието толкова важно. Образованието е труд, а трудът е преобладаващо труден и е напълно разбираемо често срещаното желание да си го спестим. Поради което то е задължително, а не въпрос на индивидуално предпочитание. С други думи, обществото инвестира в индивида ресурс, с притежанието на който той или тя ще могат да допринесат за успеха и на личността, и на обществото, предпоставяйки се от вероятността връзката образование – житейски/обществен успех да не бъде осъзната и пропусната. Което пък след това се превръща в каскада от проблеми, произтичащи от социалното изключване на хората без образование и страдането на техните семейства.</p> <p>Разбираемо е ученици да започнат да дават примери за това как хора с високо образование имат по-ниски доходи и качество на живота от хора с ниско образование или пък да настояват, че пазарът на труда у нас изпитва нужда от работници с по-ниска квалификация. Но тези отделни примери не отменят обстоятелството, че колкото по-широка е квалификацията на един ученик, толкова повече ще са възможностите за житейска реализация, между които да избира.</p> <p>Безусловен базов доход?</p> <p>Идеята за ББД на пръв поглед е много човечна, защото цели гарантирано социално подпомагане, безотносително дали има, или няма принос към обществения живот. Но всъщност тя примамава мнозина да живеят с минимум, защото няма откъде да се вземе ресурс за всички да има по много, когато не се работи. Мярката по същество прекъсва връзката между личните усилия и качеството на живота. Тогава неизбежно идва проблемът: откъде са всички неща, с които сме свикнали – образование, здравеопазване, публичен транспорт, електричество и т.н. Нещо още по-страшно – такава мярка на практика изхвърля хората, особено онези от по-уязвимите групи, от терена на икономическите и социални връзки. Това създава предпоставки за отчуждение и изолация.</p> <p>Организирането на дискусия между учениците за връзката между възнаграждение и положени усилия би могло да задълбочи тяхното разбиране за гражданина като активен участник в създаването и поддържането на социални връзки. Казано директно, идеята за ББД <i>унищожавя гражданството, защото човек, който не би полагал усилия да поддържа своя собствен живот, едва ли би влагал усилие за поддържането на самото общество</i>. ББД изключва човека от мрежата на интересите, а как тогава той изобщо да знае какъв е общият интерес, чиято защита прави човека личност и гражданин?</p> <p>От това пояснение става ясно, че дискусия между учениците например за това какъв трябва да бъде размерът на ББД в нашето общество, трябва ли месечната помощ да се харчи само за стоки от родното производство, на каква възраст младежите да имат право на ББД и т.н., и т.н., не би допринесла за постигането на целите на урока.</p>
--	---

Урок 4. Основите на гражданството – собственост и договор

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>В първия урок гражданството бе обяснено като създаващо и поддържащо „правилата на обществената игра“ в защита на взаимноизгодните ни интереси. Това е вярно, но прекалено абстрактно. Много по-разпространена е представата за гражданството като осъществяваща връзка между икономиката на една страна и нейния апарат за осъществяване на публичните политики, т.е. държавата.</p> <p>Това е още по-вярно, но трябва да бъде обяснено – защо и как е възможно да се осъществява такава посредническа роля от държавата. Което налага да се обясни специфичното съдържание на модерния обществен живот, което изисква да има такова посредничество. Тази е целта на втория урок.</p>
--	--

Връзки между основните смислови акценти и новите понятия

Модерните общества са многомилionenни социални образувания, в които се реализира една универсална и всеобща връзка – пазарните отношения. Универсална, защото се продава и купува буквално всичко; всеобща, защото няма как да участваш в модерен обществен живот и да не си въввлечен, поне в някаква степен, в тази всеобща обмяна. Пазарът е основен източник на обществено развитие, защото като структура той е институционализирана конкуренция, която стимулира иновативност и открителства, повишаването на ефективността на производството и на производителността на труда.

Но за да има пазар, трябва да се продават и купуват собствениности. Обикновено самата категория собственост се определя като отношение между субекти по повод на вещи. Но собственост е притежанието, което можем да отчуждим (продадем) или оставим в наследство, което не е задължително да е вещь – произведения на изкуството, работна сила и пр. не са вещи, но са предмет на покупко-продажби. Собствеността е фундаментален ресурс за оличностяване на човека, защото му предоставя възможности за реализация на всякакви проекти – включително завладяване на космоса, както става ясно от биографията на Илон Мъск или Хауърд Хюз, отмествал барьерите пред постижимото от човека във въздухоплаването със собствени средства. Същият е смисълът на примера с братя Георгиеви от първия урок. Собствеността също е ресурс за защита на личността срещу всевъзможни посегателства срещу нея – от лица или институции.

Това обаче е възможно само когато собствеността е правно защитена.

Не е случайно обаче, че съвременното европейско континентално право, включително правото на ЕС, е стъпило на фундамента на римското право. Защото тъкмо то е било изключително развито за времето си, тъй като е служило за защита на високо развитите – като сложност и многообразие – отношения на собственост в онази епоха.

А в основата на римското право са договорните отношения между частни лица. „*Всеки договор е израз на напълно доброволно съгласие за възникване на права и задължения между страните и условията (например сроковете), при които спазваме отношенията си. Задълженията включват и поемане на санкции – в случай на неизпълнение на договореното, което налага да бъде договорено кой и как ще бъде арбитър при споровете между страните.*”

Основният елемент на договора е съгласието, което представлява срещане и съвпадане на волята на двете страни. То е доброволно, защото при обмена всеки участва по свое желание и за да удовлетвори свой интерес. Именно постигането на взаимно съгласие за обмен на нещо, което имам, срещу друго, от което имам нужда, но то се притежава от друг частен субект, е същината на договора. Той може да включва и други условия – как и къде да се изпълни и какви са последиците, ако не се изпълни това, за което сме се съгласили. Договорът затова е основа на пазара, защото най-добре обслужва интересите на частните субекти – физически или юридически лица, които не се познават помежду си и няма как да си имат доверие. Договорът създава правна връзка между двете страни, защото правото създава правилата за договорите и тяхното изпълнение. А правната връзка разчита на съдебна защита, осигурена от правосъдието.

От казаното в горното обяснение веднага става ясно защо модерните общества са едновременно и пазарни, и договорни. Защото не биха могли да бъдат пазарни, ако не са договорни – договорът създава устойчива (защото е защитена) връзка между договарящите се, а в световния пазар няма как размените на собствености да се осъществяват само между познати. За да е възможен пазарът, трябва отношенията между анонимни помежду си партньори да са стабилни, защото неговата цел – нарастващата печалба – не идва от отделна сделка, а от оборота, т.е. постоянно разрастващата се мрежа от сделки.

Но това прави изключително важен въпросът за спазването на договора. Кое не би било възможно без ефективна съдебна система, действаща децентрализирано, но универсално. Нейната издръжка е скъпа и поради това с договор защитаваме само много съществени свои интереси – когато защитеният материален интерес е по-голям от разхода по неговата защита.

<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Това е смисълът на връзката между собственост, пазар, договор и правна система. „Личност, собственост и договор, пазар и право не са отделни „неща“, а образуват особеното цяло на модерния начин на живот. Те са елементите на неговата система – всяко едно е предпоставка за (но също и последица от действието на) другите.“</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника. За по-любознателните колеги: – Адам Смит: „Богатството на народите. Изследване на неговата природа и причини“, София, Партиздат, 1988. (електронен вариант на книгата е достъпен на адрес: https://bg.wikibooks.org/Богатството_на_народите. Adam Smith: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (текстът е достъпен в английски оригинал на адрес: http://www.gutenberg.org/files/3300/3300-h/3300-h.htm. – Иво Христов: Право и модерност, София, Кротал, 2003. За най-любознателните: Румен Аврамов: „Комуналният капитализъм“, http://cls-sofia.org/bg/books/communal-capitalism-23.html.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са възможни няколко начина на работа: – Презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p><i>1. Можете ли да се сетите за някаква собственост, която не е вещ?</i> Собственост е всичко, което може да се купува и продава – електричеството не е вещ, но е собственост на неговия производител; водата, която ни доставят до дома ни, не е вещ, но също се купува; земята не е вещ, но е собственост, също и горите, независимо дали са частна или обществена собственост; собственост на държавата са подземните богатства, както и рибното и ловно богатство. За работната сила вече стана дума. Същото е с художествените изображения – в звук, образ, действие или писан текст. И т.н.</p> <p><i>2. Има ли смисъл да сключваме договор, когато се уговаряме да отидем на кино? Защо?</i> Не, няма смисъл, ако иде реч за уговорка между приятели, защото дори нейното неспазване няма тежки последици за страните. Такава уговорка не си заслужава да бъде охранявана от договор, защото от договора следват правни последици, а от уговорката за кино – не. Но пък ако иде реч за някаква изключителна ситуация, при която страните имат огромен залог да стане договореното, то само в такъв извънреден случай има място за договор, но то не е поради киното, а поради особения залог.</p> <p><i>3. Защо не сключваме договор с продавача на сладолед, но е задължително да го направим, когато почваме работа?</i> В известен смисъл, продавачът ни дължи касова бележка, а тя има стойност на официален документ от покупко-продажбата, което позволява да се търсят права при евентуален злощастен инцидент. Но иначе малозначителността на взаимодействието обезсмисля поемането на сложна система от права и задължения, които са предметното съдържание на всеки договор. Обратното, при наемане на работа влизаме в много съществено житейско отношение на зависимост, от което има важни последици, и взаимните ангажименти в тази сложна социална връзка изискват да се договорят множеството конкретни условия, при които личността продава работната си сила – срещу какво възнаграждение, при какви работни условия, с какви евентуални компенсации и пр.</p>

<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>4. Припомнете си от часовете по философия в 10. клас какво представляват физическите и юридически лица. Дайте примери за всяко от двете!</p> <p>Примерите трябва да подпомогнат ориентирането на учениците в многообразието на договорните отношения, обхващащи хора и организации в качеството им на носители на права и задължения. Идеята е, че правото урежда дължими конструирани отношения и в това поле няма разлика между субектите – дали са групови или индивидуални. Но физическите лица могат да имат и постъпки, които правото не регламентира, т.нар. лични отношения.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Стиснати ръце над подписан договор</i> – Снимката е по същество метафора за договорните отношения, защото се виждат само ръцете на договарящите се, т.е. отношението между тях е подчертано анонимно. Стискането на ръце е ритуален жест, чийто смисъл е установяване на взаимна зависимост, т.е. това е допълнителен акт на препотвърждаване на характера на установеното с подписания договор отношение. Ролята на жеста е да придобие осезаемо човешки характер на създадената връзка, защото естеството на договора не е такова (както ни напомня Шекспир във „Венецианският търговец“). • <i>Снимка на един от първите лични компютри</i> – Тя е илюстрация към пасажа в теста, в който се казва, че значимите предприемачи, олицетворявани в случая от Стив Джобс, не се интересуват от свойствата на предметите, а от посоката на общественото търсене. Личният компютър не е просто предмет, а средство за интензификация и развитие на обществените отношения. • <i>Снимка от скачване на космическа капсула и космическа станция</i> – В продължение на казаното по-горе, Илон Мъск е пример за личност, която инвестира собственото си богатство в частни космически пътувания, т.е. стратегическо развитие на „човешките потребности“ и възможности. • <i>Портрет на младия търговец Георг Гизе от първата половина на XVI век</i> – Нарисуваният от Холбайн портрет е симптоматичен за разискваната в урока проблематика с няколко неща. В Западна Европа международната търговия е разпространена практика още в зората на Модерността, а у нас тя става възможна и дава плодове (нашето Възраждане) чак в средата на XIX век, т.е. три века по-късно. От портрета личи, че това е относително млад човек, но и на тази възраст той е преуспял чрез търговията. Коего си личи по копирените грехи, които тогава са били изключително скъпи. А в мизансцена на картината могат да се видят множество предметни знаци, доказващи, че това е именно участник в международна търговия – глобус, свитъци писма и т.н. • <i>Човешко множество пресича градски булевард</i> – Градът е измежду най-емблематичните топоси на Модерността. Някои даже смятат урбанизацията на живота за най-ключова характеристика на Модерността. В големите градове човешкото множество трябва да намери начин да съвместява различията на индивидуалните поведения с оглед оптимизация на взаимодействията. Това става с договаряне на правила за взаимно изгодно поведение. Правилата за улично движение са типичен пример за договорно поведение във взаимен интерес, което оптимизира взаимодействията ни. Модерността е построена върху договорно установени отношения, подобно на уличния трафик.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>В този урок, както и във всеки следващ урок за ново съдържание, учителят може да прави оценки на изявите на своите ученици – както във формализиран израз на записвани оценки, така и в ад хок изразявани устни оценки, чийто смисъл е диференцирано остойносттаване на личния принос към дискусиата в час.</p>

Урок 5. Умението да защитаваш гражданската си кауза (практическо упражнение)

<p>Същност на казуса с Арав</p>	<p>Целта на този казус е учениците да задълбочат разбирането си за съдържателните връзки личност – собственост – конкуренция – договор – правосъдие – справедливост – личност...</p> <p>При казуса с Арав, на пръв поглед, защитниците на световната компания са в правото си да търсят евтина работна ръка навсякъде по света, защото това ще направи стоките им по-достъпни за повече потребители.</p>
--	--

<p>Същност на казуса с Арав</p>	<p>Те дори може и да си вярват, че, осигурявайки работа и плащайки някакви заплати, спасяват деца от мизерия, болести и експлоатация. Но една дискусия в клас за това дали е по-добре едно дете да работи във фабрика, или да гладува, дали с работата си по-голямото дете не осигурява образование за по-малките, дали е по-лошо да работи във фабрика за килими, или пък да проституираш, дали след заминаването на международния екип Арав ще се превърне в местна ТВ знаменитост, или пък ще си изяде боя, и т.н., и т.н., не би допринесла за постигането на целите на урока, защото тези теми са все следствия от основния въпрос.</p> <p>Основният въпрос е, че в тази ситуация Арав нито е защитен от правосъдната система (нает е на работа незаконно), нито представлява равнопавна страна по договор (той не може да има претенции нито към заплатата, нито към работното си време, нито към условията на труд и т.н.), защото на практика в Багохи отсъства пазар на работна ръка и конкуренция между управителите на фабриките. Затова Арав е жертва на експлоатация, а не е личност, която може да отстоява интересите си. Липсата на свободен пазар възпрепятства развитието на граждански връзки и на собственост (в нашия случай под формата на труда на Арав), които да са защитени от договор между равнопавни страни, гарантиран от ефективна съдебна система.</p> <p>Ето защо тук ключова става ролята на международните правозащитни институции, на медиите, които влияят върху общественото мнение, а то – върху потребителското и управленското поведение. Учениците могат да разсъждават за отговорността на всеки един от нас като гражданин дали да насърчава бизнеси, които полагат усилия за развитие на обществата по света чрез образование и изграждане на конкурентна среда, или пък бизнеси, които крадат от детството на най-беззащитните; дали чрез даренията си да подкрепяме фондонабиращи кампании за борба с експлоатацията на деца, или пък – някакъв реалити формат по телевизията.</p>
<p>Връзки между стъпките</p>	<p>Целта на препоръчаните стъпки за работа е учениците да осъзнаят, че универсалната връзка на пазарна размяна на стоки в модерните общества съдържа огромно разнообразие от форми и съдържания. Самите пари стават стока в зависимост от търсенето и предлагането и затова има динамични валутни курсове. Ето защо умениято за конвертиране на разнопорядкови стоки в пари и обратно може да е не просто източник за частна печалба, но и производител на социални връзки. Анализът на фондонабиращи кампании дава тъкмо такава възможност, учениците да развият уменията си да трансформират едни „капитали“ в други и да осъзнават „стойността“ на всяка гражданска инициатива. Така ще стане ясно, че фондонабирането не е някаква просия, а взаимно изгодно споразумение между равнопавни страни за размяна на стоки, закрепено с договор и защитено от правосъдната система. Оставаме на въображението на учениците да изберат стоките, които ще обменят при работата си: привличане на медийно и обществено внимание, изграждане на имидж, доброволен труд, иновативни идеи, споделяне на знание и опит, установяване на контакти и т.н., и т.н.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 29</i> – Снимката на младеж, преклонил покорно глава пред (шевна) машина, е символ на обезличаването, което настъпва, когато хората, подобно на Арав от казуса, нямат ресурси да отстояват интересите си чрез равнопавно договаряне и не са защитени от конкурентна среда, която налага развитието и на ефективна съдебна система: от снимката не можем да сме сигурни нито за пола, нито за възрастта, нито за националността или расата на работника.</p> <p><i>Стр. 31</i> – Важно е учениците да обърнат внимание, че илюстрацията не е на ръка, която подхвърля милостиня, а на ръка, помагаща на падналия да се изправи на собствените си крака и да продължи сам/а напред. Илюстрацията превръща към тезата от учебника, че публичните политики не бива да са насочени към социални помощи, които изключват хората от обществените отношения, а тъкмо напротив – трябва да подпомогнат социалната и икономическа (ре)интеграция на падналите.</p>

Урок 6. Договори и фондонабиране (групова дискусия в клас)

<p>Допълнителни въпроси за размисъл и обсъждане</p>	<p>Държавна регулация Този въпрос насърчава учениците да разсъждават за <i>динамичния баланс</i> при държавна намеса в икономиката, който хем трябва да защити общия интерес от чиста околна среда, обществено здраве, сигурност и т.н., хем да не възпрепятства стопанското развитие, което генерира икономическата конкуренция.</p> <p>Етикетите на дрехите Очаква се учениците да разсъждават за нашата раздвоеност като граждани – като частни лица имаме личен интерес от по-евтини стоки, но този интерес няма как да бъде защитен в дългосрочен план, ако като граждани не осъзнаваме важноста на защитата на общия интерес (в този случай – околната среда и универсалните човешки права).</p> <p>Лично достойнство и саморазправа Въпросът цели, на базата на личния опит на ученици, да затвърди съзнанието, че в модерния свят правото е ключов социален регулатор и затова е редно нашите конфликти като частни лица да бъдат опосредени от публични институции, ако искаме зачитането на човешкото достойнство на всеки да бъде устойчиво гарантирано.</p> <p>Работа без договор Тук учениците биха могли да разсъждават в две насоки: да пресметнат щетите от укриването на данъци за сектори като образование, здравеопазване, младежка дейност, спорт и т.н.; да обсъдят отговорността на гражданското общество да следи стриктно как публичните институции управляват приходите от данъци, така че данъкоплатците да са убедени, че общественият ресурс се инвестира по възможно най-добрия начин.</p> <p>Договор с училището Целта на тази задача е двустранна. От една страна, учениците да се осъзнаят като равнопавна страна, която има своите изгоди от образованието, но така също и набор от отговорности, които гарантират качеството на обучението. От друга страна, училището е публична институция, която също носи отговорности към личностното развитие и достойнството на учениците. И двете страни следва да са напълно наясно с целия пакет от взаимни зависимости, за да се отнасят отговорно към тях.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 33</i> – Скъсването на (проекта за) договор от едната от страните е повод учениците да осъзнаят, че е <i>напълно нормално</i> и приемливо две равнопоставени страни да не успеят да се споразумеят и да търсят други партньори, с които да постигнат договореност от взаимна изгода.</p>

Урок 7. Публичен бюджет и социална политика

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Целта е обяснение на връзката между лична професионална реализация, която създава обществения продукт, данъчна система, която иззема дял от този продукт, за да поддържа публичните политики, и социалната политика, когато реализира социална справедливост.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>В предишния урок бе обяснена връзката между личностно развитие, собственост, пазар, договор и правна защита. Но това е само малка част от сложността на модерния начин на живот. Защото той цели устойчиво развитие, от което се разширява полето за лична изява и се подобрява качеството на личния ни живот. Това обаче изисква дял от нашата професионална реализация да бъде взет и оползотворен за целите на това развитие. Това е мисията на публичните институции, които се нуждаят от ресурс за своите политики и за тази цел събират преки и косвени данъци от включените в обществената обмяна личности.</p> <p>Целта на урока е да прикани учениците да разсъждават тъкмо върху връзките между нещата, които иначе заварваме като отделни факти на социалния живот.</p>

<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Устойчивостта на обществото, в което намираме реализация, зависи пряко от справедлива социалната политика, изискваща <i>„обществения живот да създава условия за максимално пълноценна включеност на максимален брой членове на обществото. Какво значи това, винаги е въпрос на публично договаряне – между гражданите и държавните институции.“</i> В това число – различни начини за подкрепа на онези, които за кратко или трайно не са в състояние сами да поддържат качеството на своя живот. За да намалява броят на съгражданите ни, живеещи под линията на бедността.</p> <p>Гражданите са тези, които трябва да решават каква част от полученото като възнаграждение (за включеността им в обществения обмен) да предоставят като данъци и <i>под каква форма</i>, за да се събере финансов ресурс за издръжка на <i>колко и какви публични политики</i>. Сложността на тези въпроси, които пряко сблъскват противоположни интереси, изисква провеждането на постоянно публично партньорство като механизъм за вземане на най-подходящи и непрекъснато променящи се решения в отговор на динамиката в обществения живот.</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника. За по-любознателните колеги: – Актуална информация по въпросите на социалната политика може да се намери на сайта на постоянен Национален съвет за тристранно сътрудничество https://iisda.government.bg/ras/executive_power/council/220. – Концептуално разискване на тази проблематика може да се намери в книгите на специалистка по публична администрация Татяна Томова (Брайкова) – <i>Българският път в социалната политика, 2021</i>; <i>Изработване на политики, програми, проекти, 2008</i>; <i>Публичните политики. Подходи и методология на изследването и анализа, 2003</i>; <i>Теория на социалната политика, 2000</i>; <i>Модерните социални държави. Политиката на САЩ, Великобритания, Германия и Швеция, 1998</i>.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са възможни няколко начина на работа:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Презентацията от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала; – Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>1. Припомнете си от часовете по история и цивилизация лозунга, с който започва Американската революция <i>„Няма да плащаме данъци, докато нямаме дума при тяхното събиране и харчене“ („No taxation without representation“)</i>. Защо мислите, че тази революция, която поставя началото на самоопределението на страната, е започнала от искане за участие в определяне на данъчната политика?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Защото колонистите са свикнали сами да осигуряват живота си и не виждат ползата от плащането на данъци на Великобритания. – Защото са били наясно, че данъци така или иначе трябва да се плащат (според поговорката, само смъртта и данъците са неизбежни), но е важно това да става целесъобразно и справедливо, а какво значи това, най-добре разбират онези, които ги плащат. <p>2. Припомнете си наученото в 10. клас за видовете справедливост според Аристотел. Как се отнасят те към прословутите <i>„коледни добавки на пенсионерите“</i>, които най-често представляват фиксирана еднократна сума? Какъв вид социална политика е това? Предложете Ваши идеи в тази област.</p> <p>Тук става дума за уравнителната и разпределителна справедливост и разликата между равенство по възможности (права) и уравновилковката без отчитане на различията. Може да се предложи на учениците да оценят двата подхода и изберат да дадат аргументи за по-справедливата според тях алтернатива.</p>

<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Табела, указваща Входа за граждани на НАП</i> – Националната агенция по приходите е структура на Министерство на финансите, а у нас се смята, че държавата е „там, далече и високо“. Табелата недвусмислено сочи, че гражданите имат гарантиран достъп до държавната институция – влизането там е рутинно, а не извънредно. • <i>Пъзел, в който данъците са един от фрагментите</i> – Подредба на пъзел предполага да разберем как „особено кривите парчета“ се напасват едно спрямо друго. Данъците са именно особена част от цялото на обществения живот, която трябва ние да „напаснем“ по правилен начин. • <i>Монтаж от фигурки на семейство под покрив от длани</i> – За модерните хора семейството е „пристан в безсъргечен свят“, но той е много крехък и се нуждае от покровителство. • <i>Монтаж на фигурки на хора в уязвима житейска позиция върху стълбчета от монети</i> – В обществото голяма част от неговите членове спадат към различни групи на уязвимост, а стабилността на позициите им зависи от основата, на която стоят (подкрепящия ги финансов ресурс). • <i>Снимка на модерно обзаведен детски кът в парк</i> – Облагородяването на градската среда с грижа за качеството на живота е сред основните разходни пера на всяка община, за което ѝ плащаме данъци. • <i>Монтаж от човешки фигури около експоненциално растяща стълбица</i> – Това е визуализация към тезата, че в модерните общества е важно не просто да ги обитаваме, а те да поддържат устойчив ръст на развитие, защото това подобрява качеството на живота ни.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>Същият модел като в останалите уроци.</p>

Урок 8. Как се печели подкрепа за обществено значима кауза? (практическо упражнение)

<p>Същност на казуса с Яна</p>	<p>Целта на казуса с Яна е учениците да затвърдят разбирането си от предходния урок с ново съдържание за смисъла на отделянето на част от печалбата ни (под формата на данъци, такси и др.) за публични политики: ние инвестираме част от личните си приходи в държавата, която трябва да гарантира поддържането на условията (общия интерес), които правят възможно изобщо да бъдем граждани и да имаме печалба. Общият интерес изисква осигуряването на мира и реда, гарантирането на конкурентна среда, включването на колкото е възможно повече граждани в социалните взаимодействия. Ето защо публичните политики, които ние финансираме, не бива да разкъсват връзките на гражданите с обществото, а точно напротив – трябва системно да допринасят за изграждането и възстановяването на тези връзки, когато те са прекъснати или отслабени поради някакви природни катаклизми, инциденти, заболявания, икономически, политически или социални кризи и т.н., и т.н.</p> <p>Казусът дава възможност на учениците да анализират два основни типа разбиране за социални политики: 1) т.нар. „медицински модел“ възприема човека като тяло, което има нужди (от храна, вода, лечение, отопление, хигиена и т.н.) и затова този модел отделя (целев) социални помощи „на калпак“, за да покрива (част от) нуждите за физическо оцеляване; 2) популярният алтернативен модел, определян като „социален модел“, възприема човека като личност и носител на права и затова не търси решението на проблема в социалните помощи, а във възстановяването на връзките с обществото, които да дадат възможност на болния, човека с увреждане, безработния и т.н. да бъдат личности и граждани.</p> <p>Разбира се, под „връзки“ в този учебник не се разбира „имам човек“, както пее Ицо Хазарта – точно напротив, песента на Хазарта е симптом за разкъсване на тъканта на обществото и затова се налага компенсация с „мой човек“. Колкото по-развито е гражданското общество, толкова по-малка ще е нуждата да „имам човек“, за да имаш достъп до административни услуги.</p> <p>Грешката на „медицинския“ модел е, че бенефициентите на помощи вместо да се измъкнат от затрудненото си положение, по-често попадат в низходяща спирала, която още повече ги изолира и така двойно подкопава общия интерес – те са сведени до консуматори на обществен ресурс, вместо сами да допринасят за генерирането на развитие.</p>
---------------------------------------	--

<p>Същност на казуса с Яна</p>	<p>Понеже цени личността, „социалният“ модел се противопоставя на дарителските кампании, които унизяват човешкото достойнство и настоява, че болните, хората с увреждания и т.н. не бива да бъдат скривани от обществото, а интегрирани в него. „Медицинският“ модел няма сетива за унижението и затова смята, че всяка дарителска кампания е добра, защото е допълнителен източник на ресурси, които позволяват малко по-добро задоволяване на физиологичните нужди на подпомаганите.</p> <p>Казусът с Яна и детските палиативни грижи е типичен пример за сблъсък на тези две разбирания за социални политики: у нас все още палиативна медицина не се преподава, изучава и практикува, защото преобладава „медицинският“ модел, а палиативните грижи са един от най-типичните изрази на разбирането, че не само тялото, но и личността се нуждае от внимание и подкрепа, а личността – както вече многократно припомняме – е здрава и жизнеспособна в степенята, в която участва активно в мрежите от социални взаимодействия.</p> <p>В този смисъл, не бихме препоръчали дискусията между учениците да се отклони по посока на въпроси като качество на медицината в големите и в малките населени места, връзката между левкемията и пубертета, реакциите на съзнанието под въздействието на наркотични вещества или упойки, или пък загробния живот. Тези въпроси са ценни, но в случая по-смислено е учениците да разберат защо данъците са толкова важни за поддържането на общественото развитие и защо свободата на медиите е предусловие за провеждане на отговорни публични политики, които не прекъсват, а поддържат мрежите от взаимни социални обвързаности между свободните граждани.</p>
<p>Връзки между стъпките</p>	<p>Смисълът на това предизвикателство е учениците да не останат само на нивото на често срещаната медийна ситуация (особено по време на предизборни дебати), при която всеки от участниците се опитва да надвика останалите.</p> <p>Целта е учениците да осъзнаят формулирането на общия интерес като <i>път, който следва да се извърви</i>, като дължима особена процедура, като процес, при който различните заинтересовани страни <i>постигат съгласие</i>, споразумяват се чрез диалог, в който най-голямо значение имат съдържателните аргументи, <i>базирани на данни, анализи, проучвания, прогнози</i>, защото иначе индивидуалните мнения винаги ще са различни и непримирими.</p> <p>Ето защо много важна е <i>подготовката за обсъждането</i> – предложените стъпки съдържат очакването, че учениците от различните групи ще обмислят внимателно <i>не само собствената си позиция, но и позициите на останалите участници</i>; ще се подготвят за <i>неизбежни отстъпки, компромиси и гъвкавост</i>, чрез които да преодолеят острия ценностен сблъсък, за да постигнат решение, което (<i>винаги частично</i>) удовлетворява всички въввлечени страни.</p> <p>Тъкмо тази <i>неотстранима</i> непълнота на постигнатия резултат от тесните позиции на всяка една от противостоящите си гледни точки е генератор на общественото развитие и гарант за защита на общото благо, защото пълното превъзходство само на един от участниците би разрушило самото поле, на което протича (първоначално дебатът, а след това и) гражданското действие.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 39</i> – Тази снимка носи силен заряд чрез посланието, че медицинското лице не се вглежда само в монитора, не се интересува само от физическото състояние на пациентката, а търси очен контакт, защото уважава личността на лекуваното момиче.</p> <p><i>Стр. 40</i> – На тази снимка езикът на тялото показва, че младежите не се опитват да спорят помежду си, да убедят останалите в правотата си, а полагат интензивни усилия да огледат собствените си позиции в очите на другата страна. Сцената се разыгрва в библиотеката, което навява алюзията, че дискусията е базирана на аргументи от книгите, а не само на лични мнения.</p>

Урок 9. Управление на лични и публични средства (във формат публичен дебат – групова дискусия в клас)

<p>Допълнителни въпроси за размисъл и обсъждане</p>	<p>Всички допълнителни въпроси в този урок по различен начин преpraщат към основното послание на предходния урок с ново съдържание: Гражданите са тези, които отделят от печалбата си за провеждане на държавни политики за защита на общия интерес. Но обществото е динамично и затова общият интерес непрекъснато се предефинира. Ето защо гражданите трябва да участват активно в механизмите за партньорство с държавата (включително и чрез медиите), за да решат заедно колко, от кого и под каква форма да се отдели за публични политики и какви точно да бъдат тези политики.</p> <p>Допълнителните въпроси в този урок стимулират учениците да разкрият по-високата ефективност и ефикасност на тези социални политики, които са насочени към възстановяване на връзките на уязвимите хора с обществото, отколкото към социални подаяния.</p>
--	---

Урок 10. Политическа власт и самоуправление на обществото

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Основната цел на урока е да даде основание за размисъл над споделяната илюзорна очевидност на мнозина, че „политиката е работа на държавата“, поради което тя „нас не ни засяга“.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>У нас, но не само у нас, е широко застъпено мнението, че държавата упражнява власт и там е изворът и центърът на обществения живот. В комунистическите общества е точно така, но с добавката, че управляващата партия се е сраснала с държавата. Поради което даже езикът ни е неразвит в това отношение – използваме само една дума за съществено различни неща – цялостната политическа система, за партийно-политическия живот, за провежданите секторни публични политики.</p> <p>В демократичните общества политиката се схваща на първо място като управление, чиято същина е вземането на отговорни решения по решаването на постоянно възникващите обществени проблеми/задачи.</p> <p>Заради това е особено важно да се прокара разлика между държава и обществено управление, тъй като защото може да се създаде илюзията, че инструментът за тази работа – апаратът от държавни институции – е един монолитен субект на власт.</p> <p>Особено важни са още два смислови акцента: освен че държавният апарат е само инструмент, който не властва, а взема и прокара решения: а) той не е единен, а се състои от различни институции, призвани да извършват контрол една над друга, защото б) най-важният въпрос е отговорното вземане на решения – безконтролността води до безотговорност. Поради което е ключово важно не само държавните институции да се контролират взаимно, но и всяка от тях да е под постоянен граждански контрол.</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“;</p> <p>– Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника.</p> <p>По тази проблематика задължителните текстове на Дьо Токвил и Констан са най-пряко полезни.</p> <p>За по-любознателните колеги:</p> <p>– Джовани Сартори: „Теория за демокрацията“, книга 1 и 2, София, ЦИД, 1992.</p> <p>– Хана Арент: „Тоталитаризмът“, София, Панорама, 1993.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>Поради сложността на проблематиката е препоръчително учителят да поеме централна роля в нейното представяне, включително чрез собствена авторска презентация с подобрени смислови акценти и илюстрации.</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p><i>1. Какви значения на думата политика познавате? Днес за мнозина тази дума е синоним на „мръсна работа“. Съгласни ли сте с тях? Къде в обществения живот откривате политическа дейност?</i></p>

<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>Предполага се, че учениците са наясно с разбирането за политиката като управление на държавата, както и, че ще посочат примери за „мръсна работа“. Тук ролята на учителя е особено важна за прехода от тези популярни представи към конкретизацията на политическата дейност в различни области. Подходящи примери за дискусии могат да бъдат промените в образованието в последните години, различните подходи за справяне с различни епидемии в здравен, икономически или социален план, регионални политики по места... Смисълът на дискусията е да покаже политиката, т.е. необходимостта да се взимат решения от името на цялото общество като неизбежна част от живота ни, което прави особено необходимо заемането на гражданска позиция по нея – въпросите на управлението на съвместния ни живот.</p> <p><i>2. Припомнете си от ученото в предишни години какво имаме предвид, когато казваме, че „Конституцията е основен и върховен закон“.</i></p> <p>Учениците трябва да достигнат до разбирането, че Конституцията регламентира основните права и задължения на гражданите, устройството на държавата (напр. монархия или република и каква република), начините на създаване, устройството на основните държавни институции и техните правомощия и отговорности. Върховенството на Конституцията означава, че тя стои на върха на пирамидата на законите и те не могат да ѝ противоречат, което е елемент на върховенството на правото.</p> <p>При необходимост и наличие на време може да се припомни и ролята на Конституционния съд като гарант, че актовете на държавните институции, включително новосъздаваните закони не противоречат на Конституцията. Идеята е да се прави разлика между уреждане на по-частни обществени отношения чрез закони, които са динамични и може да се променят често, за разлика от общественото устройство, което трябва да е устойчиво.</p> <p><i>3. Спомнете си какво са „фалшиви новини“. Можете ли да посочите критерии за истинност и достоверност на информацията, които да служат за ориентир във Всекидневието?</i></p> <p>Учениците биха могли самостоятелно да посочат примери за фалшиви новини в медийното и виртуално пространство и да споделят собствен опит за ориентация в морето от информация. Друг акцент би могъл да бъде дискутиране върху опасностите, които фалшивите новини крият, и кой би имал полза от тяхното безкритично приемане.</p> <p>Може да се дискутира върху отговорността за избора кому да се довериш и върху ангажимента да проверяваш получаваната информация. Предполага се, че обществените медии носят ангажимент да проверяват информацията си, преди да я тиражират.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Карикатура, изобразяваща човешко множество, което образува силует на говорещ от трибуна оратор</i> – Карикатурността идва от превръщането на модерната множественост на личностите в единомислие и единоволие, символизирано от доминиращия над скупченото множество оратор. Това всъщност е предупреждение да не допуснем „гласът на мнозинството“ да стане „авторитарен лидер“. Гражданското общество е ценно чрез плурализма на изразяваните позиции, което е в основата на „критическата публичност“. • <i>Снимка на акта на гласоподаване</i> – Тя напомня, че основата на политическия живот са изборите, които правят гражданите, защото от тези избори произтича целият апарат за вземане на управленски решения. • <i>Снимка на депутати в пленарна зала</i> – Снимката е съпроводена от текст, сочещ, че това е дебат на депутати. Внимателното вглеждане би открило, че повечето от депутатите ръкопляскаат. Но пък и по-общият поглед вижда, че има висока, макар и отчетливо различна степен на лична ангажираност по обсъждания въпрос. • <i>Снимка на телевизионни екипи, отразяващи работата в пленарна зала</i> – Снимката илюстрира тезата, че публичната прозрачност към работата на политиците, която медиите осигуряват, е ключова предпоставка за информираност на гражданите, за да могат да формират адекватно отношение към вземаните политически решения.

Роля на визуализациите	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Монтаж на съдийско чукче върху (предполагаеми) сборници правни норми</i> – Илюстрацията внушава едновременно и дължимостта на съдебните решения да следват строго духа и буквата на закона, но и по-общо – важността на качествено правосъдие – справедливи присъди в разумни срокове. Защото то не само въздава справедливост в конкретни случаи. Много по-важно е, че то е основният обществен механизъм за поддържане на отговорно публично поведение, на първо място – поведение на политиците.
Оценка на постиженията	Ако по тази тема има пълноценно ученическо съучастие, то трябва да бъде поименно остойностено от учителя.

Урок 11. Как да участваме в гражданския контрол над местните власти? (практическо упражнение)

Съдържание на цитата от Токвил	<p>Целта на този урок е учениците да затвърдят разбирането си от предходния урок с нови знания за ключовата роля на принципа за <i>разделение на властите</i> в модерните общества. Много важно за развитието на гражданската култура е учениците да осъзнаят, че <i>модерните общества, като правило, неотстранимо и постоянно сами създават силите, които застрашават устойчивостта им</i>. Как се случва това?</p> <p>Развитието на свободния пазар стимулира иновациите и ускоряването на промяната и така в модерните общества непрекъснато възникват все нови и нови форми за човешка реализация, нови и нови обществени групи, с различни граждански интереси. Това богатство на социалния живот обаче изисква все повече знания и по-сложни форми за регулация на обществените отношения, за преодоляване на противоречията и освобождаване на напреженията. Затова много лесно възниква и се утвърждава илюзията, че налагането на ред и дисциплина със „силна ръка“ ще разреши проблемите, защото обществото ще се превърне в добре смазана машина, в която всяко „болтче“ ще си има своето място и всички ще действат координирано за постигането на някаква обща цел. Най-типичната институция, която се опитва да превърне хората в машина, е казармата. Учениците вече са запознати с историческите последици от попадането на национал-социалистически, фашистки или комунистически правителства под влиянието на тази илюзия: Превръщането на обществото в огромна казарма унищожава политическата и икономическата свобода. Това удушава общественото развитие и затова тези държави не могат да генерират вътрешен ресурс, за да се поддържат устойчиво. Така трябва да прибегнат до някакво външно охраняване – чрез помощи, изнудване, или пък чрез пряка военна агресия.</p> <p>Но както казвахме многократно – копнежът по „силна ръка“ и ред неизбежно са охранявани от самите модерни общества и това стабилизира илюзията, че държавата създава обществото „от горе надолу“, че колкото по-силна е държавата, толкова по-подредено и хармонично ще бъде и обществото.</p> <p>Ето защо предложеният цитат от Токвил е повод учениците да надникнат зад фасадата на връзката общество – държава чрез примерите от Америка, където исторически развитието на обществото предшества организирането му в държава. В този смисъл урокът е повод за анализ, който да разкрие пред учениците, че зад привидната фасада на „монолитност на държавата, която налага ред“ всъщност стои сложен апарат от различни по компетентност институции, които се координират, но и контролират взаимно, не за да властват над обществото, а за да трансформират динамиката на груповите интереси в публични политики за устойчиво развитие. Следователно, колкото тези групи са по-активни при взаимодействията си с държавните институции, толкова по-отговорно и по-ефективно е държавното управление. И обратното. Ето защо политиката е наша работа.</p>
Смисълът на предизвикателството и връзки между стъпките	Предизвикателството цели да помогне на учениците да разберат още през органите на местната власт, че институциите не са призвани да командват и разпореждат, а да изразяват и балансират обществени интереси.

<p>Смисълът на предизвикателството и връзки между стъпките</p>	<p>Предложените стъпки за работа целят да подпомогнат учениците да развият гражданските си сетива за взаимно обвързаните измерения на процедурите по балансиране на интересите – организирането на гражданите в политически партии, процедурите за водене на заседания, партийните идеологии, значението на медиите и общественото мнение и т.н. Предложените на вниманието на учениците правила за публичен живот са прицелени в <i>постоянно поддържане на прозрачност в действията на властите, защото без нея няма как да се знае какво те вършат</i>. Това ще помогне на учениците да развият уменията си за граждански активизъм.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 47</i> – Картината на заселници носи няколко ключови послания в контекста на този блок от уроци: картата (която символизира общия интерес) е поставена на най-светлото място в помещението и всички внимателно следят какво се случва там; военните присъстват на заседанието, но не са заели централни, а по-задни места; жената с плетката не оставя настолната си работа, но също следи какво се случва с картата (общото благо); макар и очевидно да протичат отделни групови дискусии (частни интереси), фокусът е върху общите действия; тъмният силует зад зредата препраща към анонимния гражданин, който може и да не участва в момента, но очакваме да се намеси, ако прецени, че има нужда от това.</p>

Урок 12. Анализ на работата на общинските власти (групова дискусия в клас)

<p>Допълнителни въпроси</p>	<p><i>Пътуване във времето. Избор на шериф, кмет, съдия, а не на управител</i> Този въпрос цели да насърчи дискусия за огромното значение на разделението на властите и взаимния контрол между властените от обществото политически фигури – въпросът за властовия баланс е по дефиниция политически въпрос. Възможно е някои ученици да смятат, че е по-лесно да има авторитарно управление. Това може да е ефективно при военни действия, но работи само на пръв поглед в обществото, защото липсата на политическа конкуренция е предпоставка за злоупотреби с власт. Още по-лошо – спъва развитието, защото няма конкурентна икономическа среда и няма личности.</p> <p><i>Най-важният въпрос за политическата система и неговото решение</i> Въпросът цели да провокира по-задълбочено и цялостно разбиране у учениците за връзката между политика и обществено развитие. Общественият просперитет е функция от икономическото развитие, затова правилата на икономическата дейност (законите) трябва да осигуряват конкурентна среда, да разширяват кръга и увеличават шансовете на различните обществени групи да участват на терена на икономическото предприемачество. Средата за икономическа активност се регулира чрез ганъчното законодателство. Ето защо ганъчната система е централен измежду всички политически въпроси. Но тези въпроси не може никога да бъдат разрешени окончателно, защото икономиката е динамична и тъкмо тази динамика е източникът на развитие. Най-важното в обществения живот е политиката, която е механизмът за негова саморегулация, но в нея пък най-главното е процесът на вземане на решения, които няма гаранция, че винаги ще са правилни. Поради това при демокрацията политическите механизми трябва да отвеждат към отговорност при взимането на решения, което прави толкова съществено гражданското участие в политическия процес.</p> <p><i>Неизпълнение на законни запovedи</i> Въпросът цели дискусия за разликата между легално и легитимно. Законите (легалното) са ефективни тогава, когато обществото ги възприема като справедливи, когато властта се крепи не на насилие, а на доверие (легитимност). Ето защо общественото мнение е ключово за ефективността на управлението, а оттук следва и изкушението за влияние върху общественото мнение чрез политически контрол върху медиите. Следователно медийната свобода е ключова предпоставка за съвпадението между легално и легитимно.</p>
------------------------------------	--

<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 52</i> – Острият контраст между нежните рози и бруталността на танковите вериги е повод учениците да разсъждават за залога на гражданското образование и гражданското участие – ако занемарим гражданския си дълг, отваряме вратата за безпардонното насилие.</p> <p><i>Стр. 53</i> – Съзнанието на зрителя непрекъснато се чуди дали тези фигурки се уговарят помежду си, или вече са се разбрали и затова са се обърнали навън, за да излязат одобрението си по някаква тема. Тъкмо погледът да реши, че правят едното, и веднага се появява съмнение, че е другото: тази визуална илюзия (brain gate) всъщност препраща към много по-сериозната тема за неотстранимата противоречивост на модерните общества, които едновременно са източник на развитие, но и на социални напрежения. Колкото по-активни са учениците като граждани, толкова повече напреженията ще са генератор на развитие, а не обратното.</p>
--------------------------------------	--

Урок 13. Връзка и взаимен контрол между основните политически институции

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Целта на този урок е да развие в дълбочина тезата от предишния, че политическата система на модерните общества е механизъм за тяхното устойчиво развитие чрез вземане на отговорни решения, които зависят от две решаващи предпоставки: а) взаимен контрол между политическите институции и б) граждански контрол върху тях.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Модерната политическа система е много различна във всяко конкретно национално общество – „основни управленски институции по брой, състав, правомощия и взаимоотношения, включително механизми за взаимен контрол са безкрайно многообразни вследствие от натрупания исторически опит.“ Важното е каква е обществената работа, която върши тази система, което е и обяснението за нейното особено устройство:</p> <p>Възползвайки се от метафората за обществената игра, показваме, че парламентите изработват законите, т.е. „правилата на играта“ в защита на интересите на спечелилото изборите мнозинство, поради което е и необходима периодична смяна на мнозинствата от законотворци, за да се отразява динамиката в съдържанието на интересите, образуващименящи се мнозинства. Съответно и правителството не е просто „изпълнителна власт“, а гъвкав инструмент от вариращ брой институции, които провеждат секторни политики. Местните власти възпроизвеждат същия модел със същите функции на локално равнище.</p> <p>Като елемент на политическата система не е просто абстрактният „съд“, а цяла съдебна система, чието устройство и начин на функциониране трябва да отвеждат към безпристрастност и отговорност в произнасянето на съдебните решения, защото ролята на този елемент в системата е да утвърждава именно отговорното управление. Конструирането и управлението на тази система е основен политически въпрос. А за качеството на нейната работа съдим по оценката, давана от гражданите. Т.е. гражданите стоят в началото и в края на политическия процес, за да коригират с изборите си качеството в защитата на техните интереси.</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника. За по-любознателните колеги: – Благовест Пунев: „Конституционализъм и разделение на властите – номинална и фактическа Конституция. Дефицити в българския конституционен модел на съдебната власт“. http://www.dialog-bg.info/Obshtestvo/Konstitucionalizam.htm; – (Не)станалото правово общество в България, сборник на Център за академични изследвания, София, 2012.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са възможни няколко начина на работа: – Презентация от учителя, обогатена с подбрани от него илюстративни материали по въпросите, които смята за най-важни; – Беседа с учениците по проблематиката от урока за установяване на евентуални трудности в разбирането на материала;</p>

<p>Начин на работа</p>	<p>– Задаване на задача на група от ученици да представят урока пред класа с лично участие на всеки един от тях за около 20 минути, за да остане време за обсъждане.</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p><i>1. Прочетете чл. 84 от Конституцията и обсъдете кои са най-важните функции на парламента. Защо ги смятате за по-важни от другите? Липсва ли нещо?</i> Тук акцент трябва да се постави върху законодателната функция и приоритетните закони, свързани с бюджет и данъци, т.е. за уреждане на онези отношения, които засягат всички или мнозинството от гражданите. Може да се обърне внимание и върху контрола над изпълнителната власт (избор на МС, вот на доверие и недоверие). При достатъчно време и интерес могат да се разгледат и други дейности на парламента (присъединяване към международни договори, определяне на национални празници, учредяване на ордени и медали). Целта е да се изпълни с достатъчно съдържание понятието „парламентарна република“. От гледна точка на въпроса за „липсата“ може например да се дискутира върху това кои разпореждат публични механизми за отговорно управление. Може да се провери колко пъти се среща думата „отговорност“ – в какви раздели и какви изречения.</p> <p><i>2. Направете проучване в гл. III на Конституцията кой може да бъде народен представител и за какъв срок се избира. Можем ли да говорим за професия „депутат“?</i> Тук дискусията може да се развие от формалните критерии, на които трябва да отговарят народните представители, към съдържателните: какви качества са необходими в морален и политически аспект? Могат да се поставят предварително задачи да се потърси информация за народни представители, участвали в няколко парламента, както и сходни практики в други държави. Идеята е какво ще бъде различно като обществен резултат, ако бъдат променени конституционните разпоредби в една или друга посока.</p> <p><i>3. Какви според вас са причините за различията в броя и ресорите на министерствата между първото българско правителство от 1879 г. на Тодор Бурмов (включвало 6 министерства: Външни работи и изповедание; Правосъдие; Вътрешни работи; Народно просвещение; Финанси и Военно) и в настоящото правителство? Вие каква структура на правителството бихте предложили?</i> Идеята на тези въпроси е да се дискутира ефективността на работата на правителството и доколко тя е свързана с по-голям брой министерства. Предложенията на учениците би следвало да отчитат промените в нашата съвременност и да посочват нови, различни политики в различни области.</p> <p><i>4. На първите избори след Освобождението хората в едно наше село гласували тежен депутат да бъде царят на Русия – той най-добре разбирал какво трябва да се прави. Каква е според вас причината за този „глас народен“?</i> – Следосвобожденска България е земеделска страна с крайно неразвити търговски отношения. А това значи неразвита мрежа от интереси. Нормално е селяните да не знаят какво е интерес, от кого и как се защитава по парламентарен път. – Селският начин на живот е затворен и самодостатъчен. На него не му е необходима политическа система и селяните с радост товарят с бремето на политическата отговорност „нашия освободител“, щото явно той по-добре от нас знае какво ни трябва.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Снимка на условна „тъмна стаичка“, в която граждани гласоподават – Виждащото се на снимката не може да се определи като гордо или величаво. По-скоро е прозаично безлично. Но всички условни „кабинки за таен вот“ са пълни – явно гражданите са имали мотив да гласоподават. • Снимка от правителствено заседание – Правителствата работят непрекъснато, по няколко дни в седмицата, защото процесът на вземане на решения не търпи отлагане поради интензитета на текущо възникващите обществени проблеми/задачи.

<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Снимка на Ангела Меркел</i> – Илюстрация към тезата, че макар и по изключение някои правителства успяват така да управляват, че взетите решения са в интерес на мнозинството и управляващите биват преизбрани – в случая с Меркел: тя е канцлер на ФРГ четири последователни мандата. • <i>Снимка на съдебен състав</i> – Понеже на съдебната система е отговорността да взема решение, поддържащи отговорното управление, съдиите не са какви да е хора – освен високо професионално подготвени и експертно подбирани с конкурси те носят и тоги – символ на правната традиция и за отличителност на правния сан. • <i>Графика, изразяваща динамиката на общественото одобрение към българската съдебна система</i> – Графиката е богата на съдържателна информация, но най-важното е именно непрекъснатата промяна в стойностите на условното одобрение/доверие към тази система. Без връзката да е пряка и еднозначна, тази динамика зависи в значителна степен от резултатите в работата на съда.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>Учителят може да прави оценки на изявите на своите ученици – както във формализиран израз на записвани оценки, така и в ад хок изразявани устни оценки, чийто смисъл е диференцирано остойностяване на личния принос към дискусията в час.</p>

Урок 14. Как на практика да контролираме държавните институции чрез мониторинг и оценка? (практическо упражнение)

<p>Съдържание на казуса</p>	<p>Казусът цели да подпомогне учениците да осъзнаят привидността на противоречието между 1) „обективните“ и 2) „субективните“ аргументи при провеждането на публичните политики. Докладите от мониторинг и оценка, статистическите данни, финансовите анализи, оценките за въздействие, оценките за съвместимост на новото законодателство с действащото и т.н. обикновено се възприемат като „обективни“ аргументи, доколкото се предполага, че са изготвени от експерти. За „субективни“ се смятат свидетелствата на участниците в някаква социална система – например това ще са мненията на ученици, директори, учители, родители, образователни медиатори и т.н. в сферата на образованието. „Субективните“ мнения изглеждат ненадеждни, защото обикновено си противоречат помежду си и са базирани на личен опит, който винаги е частичен и не отчита чуждите позиции. Затова „обективните“ анализи, които изразяват всички позиции, като че ли трябва да имат по-голяма тежест. Проблемът е, че публични политики, които не се съобразяват с вътрешната гледна точка на страните, които са въввлечени в осъществяването им, са застрашени да бъдат саботирани подмолно от тези страни. Примери за това как добри намерения, които изглеждат ефективни от „обективна“ гледна точка, увяхват върху собствения си корен, защото не са успели да канализират съществуващите обществени интереси, има много. Ето защо на всички нива в процеса на формулиране на нови публични политики трябва да се удържат едновременно и „обективните“, и „субективните“ аргументи: при подготовката трябва да се правят анализи, които да покажат съвместимостта на направените предложения с интересите на въввлечените страни; при обсъжданията и дебатите трябва да се търси колкото е възможно по-широко представителство; при оценките за въздействие и икономическите анализи да се прецени дали предложената формална рамка е съвместима с интересите и ценностите на „изпълнителите“ или участниците и да се прогнозира техните реакции.</p> <p>Джейми, Блейз и Наталия са пример за преодоляване на противоречието между „обективен“ и „субективен“ подход при правеното на законодателство – актът на връчване на „обективен“ доклад от мониторинг от лица, които субективно са въввлечени в отношенията, предстоящи да бъдат подложени на нова правна регулация, символизира удържането едновременно както на макрорамката, така и на гледната точка на преките участници.</p>
------------------------------------	---

<p>Съдържание на казуса</p>	<p>Оттук нататък е полето за политическото изкуство и професионализма – как представените в парламента депутати ще успеят да договорят помежду си такова законодателство, което не само да не противоречи на „субективните“ позиции на участниците, но и да стимулира техния активизъм.</p> <p>Ето защо за целите на този урок не би била продуктивна дискусия по повод на този казус, която се отклони по посока на това как точно трябва да бъде организирана приемната грижа, трябва ли учениците да получават безплатна храна и до какъв възраст, дали тези въпроси са от федерално значение, или пък трябва да се решават на щатско ниво.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 59</i> – Снимката е в малък мащаб и не се вижда много ясно, но точно пред бюрото на председателя на парламента има дълга пейка с мека тапицерия, която е запазеното място за младежите, които откриват пленарните сесии – по този начин те гледат право в очите депутатите, които са наредени пред тях.</p> <p><i>Стр. 60</i> – Илюстрацията кара зрителя да се чуди дали ръката поставя, или взема усмихнатото лице. Това трябва да напомни на вземащите важни управленски решения, че трябва да очакват обратна връзка от заинтересованите страни. По същия начин, по който традицията в Канзас деца и младежи да откриват пленарните сесии, напомня на парламентаристите, че решенията им трябва да представляват интересите на гражданите и да променят света към добро.</p> <p><i>Стр. 61</i> – Илюстрацията напомня, че в днешно време данни за граждански мониторинг и оценка са достъпни и през интернет, така че заинтересованите младежи могат да наблюдават и анализират дейността на публичните институции „дистанционно“ – от училищните библиотеки, компютърни зали и класни стаи. Понякога дистанционното прави всичко по-близко и по-достъпно за всеки, който е (дигитално) грамотен.</p>

Урок 15. Подконтролност на властите (групова дискусия в клас)

<p>Цитатът от Констан</p>	<p>Днес все още много наши съвременници по целия свят бленуват за политическите свободи от античността. Обикновено тези свободи се мислят като пламенно участие в дебатите на площада, които да обединят свободните воюващи в здрав юмрук, който да се стовари върху враговете и битката да се запише със златни букви в историята на света за вечни времена. Такъв тип фантазми се подклаждат от шедьоври на литературата и киното, написани и режисирани от гениални творци и изиграни от талантиливи актьори. Никак не е чудно, че особено по-младите хора, които тепърва ще изграждат своите връзки в обществото, са заплениени от идеалите на „свободата на древните“ и затова презират всички, които днес, вкочнени в частните си интереси, забравят за великите идеали на предците ни за единение.</p> <p>Тъкмо затова прословутата реч на Бенжамен Констан „За свободата на древността, сравнена със свободата в модерните времена“ е толкова важна за преподаването на гражданско образование. В тази своя реч Констан отговаря на два въпроса: 1) защо много хора в модерния свят бленуват за свободите на древните и 2) защо този блян е толкова опустошителен, ако днес се превърне в политическа реалност.</p> <p>В контекста на цялата реч и на предходния урок с ново съдържание, предложението цитат дава повод на учениците да осмислят представите за лична и политическа свобода не исторично, а като <i>вписани в два принципно различни типа социални светове</i>: 1) Древните жители на гръцките градогосподства са обсебени от участието в политическия живот, защото от изхода от дебатите на агората буквално зависи бъдещето на целия познат им свят, тъй като взетите решения за мира и войната са на живот и смърт и засягат всички пряко и по равно. Затова тези решения пламенно се изпълняват от всички членове на общността. Разбираемо е такава могъща власт толкова силно да окриля и опиянява, че често да се налага на древните политици да им бъде напомняно, че все пак не са богове.</p>
----------------------------------	---

	<p>Затова и опасността пред воините от онази епоха е да изоставят личната си свобода (която често им се явява като досадни и скучни всекидневни задължения, които само им подрязват крилата за героизъм и подвизи на сцената на политиката и войната). Но ако изоставят личните си задължения, ще изгубят статута си на собственици (и затова – воини), който е условие за участие в политическия живот. 2) В модерния свят е точно обратното: политическият живот изглежда хаотичен, досаден, дребнав, противоречив, корумпиран и лицемерен, а личната свобода отваря дверите към рога на изобилието, защото в частния си живот човек става значим, притежава контрол, мечтае, планира и постига мечтите си, усъвършенства себе си, изгражда света си. Затова много наши съвременници си казват, че нищо няма да се промени, ако не гласуват на избори, не участват в училищното настоятелство, не следят новините, не подкрепят обществени каузи и т.н., и т.н. Констан обяснява защо тези хора не са прави – защото политическата свобода е източникът и гарантът за личните свободи. Така че, ако заради важността на частните си дела занемарим гражданските си отговорности, ще изгубим и личните, и политическите си свободи. И това се отнася включително до ангажимента ни да изискваме всяка публична институция да се държи с всеки от нас като гражданин.</p> <p><i>Защо свободата на древните изглежда привлекателна за съвременните хора?</i> Представителната демокрация прави така, че днес гражданите масово се чувстват незначителни и малки, а политическият живот им изглежда противоречив и непълноценен. Затова идеалът на древните за обединение, едномислие и единодействие е толкова запленяващ.</p> <p><i>Защо идеалът на древните за политическа свобода с пряко участие на всички в решаването на обществените въпроси е разрушителен за модерните общества?</i> Защото модерните общества се развиват не от войната, а от търговията: конкуренцията на свободния пазар е мощен генератор на иновации и просперитет, а това изисква мир и гарантирано спазване на правилата на големи територии от огромни групи от граждани; но това прави невъзможно прякото участие в политическия живот и налага развитие на институциите на представителната демокрация.</p> <p><i>Ако гражданите са толкова незначителни, какви са гаранциите, че управляващите няма да злоупотребят с делегираната им власт?</i> Констан настоява, че в модерните общества властта е длъжна да проявява „уважение към навиците, чувствата и независимостта на индивида“, защото тъкмо те (а не войната) са много по-устойчив източник на обществено благосъстояние. Така само в степенята, в която „навиците, чувствата и независимостта“ на индивидите са представени в решенията на властта, властта може да разчита на обществена подкрепа.</p>
<p>Допълнителни въпроси</p>	<p>„Гнилите ябълки“ Този казус цели да проясни за учениците взаимната обвързаност – пряка и неизбежна – между политика, икономика и международни отношения. Когато няма ефективна система за взаимен контрол, всяка власт може да бъде средство за злоупотреби, включително съдебната.</p> <p>„Нелибералната демокрация“ Т.нар. „нелиберална демокрация“ влиза в остър конфликт с ценностите на модерните общества, защото спъва общественото развитие чрез свръхрегулация, потискане на предприемачеството и честната конкуренция в икономиката и политиката. Тя внушава безусловна правота на единната воля, а в модерно общество просто няма как да има такова гарантирано единство, защото в основата на развитието е именно плурализмът на позициите, интересите и ценностите. „Либерализъм“ е идеология, в чиято ценностна система сякаш свободата е върховната ценност. Но тя е само инструментална, защото създава основата за реалната върховна ценност – личността. Само на способна за развитие личност свободата е по-ценна от самия живот. Нелибералното общество пряко означава: няма място за личностни различия.</p> <p><i>Кои страни са застрашени от „нелиберална демокрация“?</i> В контекста на цитата от Констан учениците могат да разсъждават и в още една посока:</p>

<p>Допълнителни въпроси</p>	<p>колкото по-малко едно общество развива непрекъснато институциите си на представителна демокрация (модерната политиката е поле за легитимно балансиране на икономическите интереси през опосредяването на гражданското общество и медиите), толкова по-голяма е вероятността политиката от модерна да стане модна: политиците да не се състезават за това колко по-добре отстояват интересите на групите от граждани, а колко по-атрактивни, по-отличаващи се от останалите политици и по-бляскави са. Понеже модата се откъсва от полето на гражданските интереси, стремежът към подобен тип артистичност може да доведе не само до избирането на шоумени, комици и инфлуенсъри в социалните мрежи, но и до предлагане на „свежи“ политически решения, които да застрашат както политиката, така и цялото общество.</p> <p>Лично огнестрелно оръжие и граждански контрол Този въпрос би породил конструктивен дебат, ако учениците се фокусират не само върху влиянието на оръжейните лобита върху политиката, но и се опитат да обяснят характерните за американската гражданска култура ценности на индивидуална отговорност, участие и самоуправление, например – през цитата от Токвил от предходния урок.</p> <p>„Основни права и задължения на гражданите“ Обикновено учениците се насочват към теми като брака – съюз между мъж и жена, избирателните права след навършване на 18 години, задължителното образование до 16-годишна възраст. Плототворна дискусия се получава, когато учениците се опитат да мислят за гражданските права и задължения през призмата на глобализацията (ако физически се намиращ в една държава, но опериращ в икономиките на други държави, къде трябва да гласуваш и плащаш данъци); развитието на технологиите (трябва ли клонингите, роботите или машините с изкуствен интелект да имат граждански права, ако са носители на свободна воля и участват в икономическото възпроизводство); или пък размиването между публично и частно (през профила си в социалните мрежи на приятели ли говори човек, или пък на официални институции).</p>
------------------------------------	--

Урок 16. Европейският съюз като инструмент за изграждане на бъдещето ни

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Урокът запознава учениците с уникалността на ЕС и им позволява да разберат необходимата съдържателна логика в особения начин на неговото функциониране, защитаващо интересите на европейското гражданство</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Макар изкушението да мислим за ЕС като една обща наднационална държава и да оприличаваме Европейската комисия на правителство, Европейския парламент – на народно събрание, а Европейския съд – на национален, то реалността е съвсем различна и изисква да бъде разбрана в нейната специфика. Урокът разяснява сложната институционална постройка на ЕС, в която институциите работят на принципа на партньорството за съвместно вземане на решения, което е и споделяне на отговорността за провежданите интеграционни политики. ЕС е създаден с цел непрекъснато да се развива, а не да стигне някакво определено предварително състояние. Проследявайки историята на неговото развитие, лесно виждаме все по-нарастващата тежест на европейските граждани в политическия процес и все по-силна правна защита на техните права и лично достойнство.</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника; За по-любознателните колеги: – Ингрид Шикова (съст.): „Аз съм гражданин на Европейския съюз. Учебно помагало“, София, Изд. на СУ „Св. Кл. Охридски“, 2012.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са подходящи и трите препоръчвани модела на работа.</p>

<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>1. <i>Спомнете си от уроците по история резултатите от Втората световна война (ВСВ) в Европа. Кои от големите страни са в лагера на победителите и кои са сред победените? А какви са резултатите от края на Студената война?</i></p> <p>– Победителки между големите страни са СССР, САЩ, Великобритания, Франция, Китай, които стават по-късно постоянни членове на Съвета за сигурност към ООН. Победените са страните от Оста – Рим, Берлин, Токио и техните сателити.</p> <p>– Краят на Студената война не просто води до разрушаване на Берлинската стена, символно разделяща Европа на Западна и Източна. Краят на тази война води до разпад на бившите съюзни държави СССР и Югославия, но и до качествен скок в интеграционните процеси в Европа. Пряка последица е възникването на ЕС, към който се присъединяват Швеция, Финландия и Австрия през 1995, Естония, Литва, Латвия, Словения, Словакия, Полша, Унгария, Чехия, Малта и Кипър през 2004, България и Румъния – през 2007, и Хърватска през 2013 г. Този ход на европейската интеграция става възможен въз основа на прехода към пазарна икономика и представителна либерална демокрация в страните от Централна и Източна Европа след края на Студената война.</p> <p>2. <i>Намерете информация за ресорите на дейност на еврокомисарите от България (включително и в момента) – за какво са отговаряли и как са се справяли?</i></p> <p>– Ползена информация по този въпрос има на сайта на Европейския парламент: https://www.europarl.europa.eu/meps/en/searchadvanced?name=&countryCode=BG.</p> <p>3. <i>Проучете кои са партийните групи в Европейския парламент. В кои от тях има български евродепутати? Имало ли е български евродепутати на ръководни позиции в постоянните комисии?</i></p> <p>– От същия източник може да се намери достатъчно информация за отговор на този въпрос. https://www.europarl.europa.eu/meps/en/searchadvanced?name=&countryCode=BG.</p> <p>4. <i>Сравнете двете системи на основни политически институции на ЕС и Р България, представени в учебника. Приликите или разликите преобладават според вас?</i></p> <p>Ако търсим само формални прилики, ще намерим такива, но ако разглеждаме начина на функциониране на основните институции, ще се убедим, че разликите преобладават:</p> <ul style="list-style-type: none"> – по брой (Европейският съвет, Европейската централна банка и Европейската сметна палата са основни институции според Лисабонския договор, а нямат български аналози сред основните национални политически институции); – ролята на съда на ЕС е без аналог в нашата национална правосъдна система (напр. да отговаря на въпроси на български съд по тълкуване на правото на ЕС или да създава правни прецеденти, които стават част от европейското право); – но още по-ясно изразени са разликите в начина на функциониране на институциите. Защото в тях е намерен много сложен баланс на представителството на интересите на страните членки и техните граждани в процеса на вземане на решения, което прави процедурата по взимане на решение много тромава.
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Снимка на знамената на Р България и на Европейския съюз</i> – Редоположеността на двете знамена символизира ценностната равнопоставеност на националното общество и ЕС. • <i>Снимка на корицата на Бялата книга за бъдещето на ЕС-27 до 2025 г.</i> – Снимката е важна като източник на информация за съществуването на този документ, който е интересен в съдържателен план като модел на стратегическо мислене за политическото бъдеще на ЕС. • <i>Снимка от заседание на консилиума на Европейския съвет</i> – Самото изображение свидетелства за мащаба на този форум, където се вземат решения за бъдещето на ЕС. Навсякъде в учебника се поставя акцент върху работата на институциите и поради това се избягват изображения на сгради и фасади. Макар самото заседаване на органите за вземане на решения да не е визуално атрактивно, важно е да се вижда именно работата, а не „мъртвото тяло на институциите“.

<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Снимка от предаването на поста председател на ЕК от Жан-Клод Юнкер на Урсула фон дер Лайен</i> – Изображението е запечатало липсата на напрежение и доброто настроение на участниците в процеса. За сравнение – бившият президент на САЩ Доналд Тръмп даже не присъства при встъпването в длъжност на новия президент Джо Байдън. • <i>Снимка от учредителното заседание на 9-тия Европейски парламент</i> – Вижда се, че залата е пълна, но и самият ракурс ясно извежда на преден план внушението за сферично пространство, изразяващо равнопоставеността на участниците; • <i>Монтаж от лупа и „кесията с парите“</i> – Тази визуализация е избрана да представи раздела, обясняващ работата на Европейската централна банка и на Европейската сметна палата. Лупата символизира внимателното вглеждане, а оттам и прозрачността като основен принцип, по който се управляват финансите на ЕС.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>По тази тема, която е едновременно и много специфична и крайно непозната за българската общественост, е добре учителят да има водеща роля, а ако той срещне пълноценно ученическо съучастие, то трябва да бъде поименно остойностено от учителя.</p>

Урок 17. Как да защитим гражданите чрез договор за европейска интеграция? (практическо упражнение)

<p>Съдържание на казуса с футбола</p>	<p>Аналогията с футболното първенство цели да подпомогне учениците при изработването на съдържателни аргументи срещу станалите популярни обвинения, че депутатите в Европейския парламент не защитават националните интереси, а тези на партийните си семейства; че от Брюксел ни управляват чиновници/бюрократи, които не носят отговорност пред гражданите; че процедурите за вземане на решения в ЕС са толкова тромави, че проблемът вече е изчезнал, докато решението бъде прието, и т.н., и т.н. Тези и подобни на тях обвинения са базирани на късогледото очакване, че (по аналогия с футбола) всеки отбор трябва да има по един треньор и един капитан, които да командват всички играчи, за да може отборът да спечели. Предложеният казус цели да разкрие ЕС за учениците от груга перспектива, която позволява много по-задълбочено разбиране: сложната и динамична институционална архитектура на ЕС цели да гарантира демократичен процес на вземане на решения, които да допринесат за социална и икономическа интеграция, защото без интеграция не може да има общо европейско развитие, а оттам – условия за по-високо качество на живота на европейските граждани.</p> <p>Казусът цели да помогне на учениците да осмислят защо отборът ни не може да спечели първенството (организацията, за която работим и чрез която печелим), ако преди това не сме защитили интересите на всички участващи играчи (от портiera и чистачката до изследователите и собствениците) и не сме гарантирали спазването на правилата (върховенство на правота), в изготвянето на които и ние сме участвали (демократия), докато не се наложи да се адаптираме към развиващата се среда и заедно да актуализираме правилата така, че да гарантират конкурентна среда и равноправни условия за участие (предпоставка за развитие). Накратко: и спортните първенства, и ЕС изискват да виждаме цялата система от връзки между всички различни участниците, а не само „нашият отбор“ в този мач.</p>
<p>Връзка между стъпките</p>	<p>Целта на това предизвикателството е да подпомогне учениците при осмислянето на ценностните основания на ЕС. Това от своя страна ще подпомогне по-доброто разбиране на <i>принципите и механизмите</i> на функциониране на ЕС.</p> <p>Цитатът от преамбюла на Хартата на основните права на ЕС изброява универсални ценности, чиято <i>неделимост</i> не винаги се разбира в дълбочина. Ето защо предизвикателството стимулира учениците да разкриват връзките между изброените ценности и да разберат по-добре тяхната взаимна обвързаност, като експериментират да изключват някои от тях или пък прибавят други.</p>

<p>Връзка между стъпките</p>	<p>Така, на базата на разбраното дотук по предмета гражданско образование учениците могат да дискутират за ключовата роля на <i>личността</i> за развитието на модерните общества („пречупването на гръбнака на личността“ може и да доведе до продължително изпълнение на монотонно повтарящи се действия за целите на казармата и старите фабрики, но не и до открития, творчество, социална активност). Но, както вече дискутирахме по повод на казусите с Катаржина от Полша и Арав от Индия, не може да има личност, ако не се зачита <i>човешкото достойнство</i>. За да може да изяви пълноценно своя потенциал в обществото, личността неустово се нуждае от <i>свобода</i>. Но няма свобода, ако няма <i>равноправие</i>, а своеволия и непредвидимост на средата. Следователно трябва да сме <i>солидарни</i>, ако ценим всеки като личност и очакваме същото отношение към нас самите. Ако не ценим солидарността и изключим някакви групи от обществото, взривяваме равноправието и по този начин условията за зачитане на достойнството на свободната личност.</p> <p>След като разберат неделимостта на основните ценности на ЕС, учениците много по-лесно могат да направят следващата крачка и да осъзнаят съдържателната връзка между тези ценности и принципите на <i>демокрация</i> и <i>върховенство на правото</i>: тези принципи ни гарантират, че като граждани на ЕС ние разполагаме с разнообразие от демократични възможности да участваме в изготвянето на правилата на съвместното ни съществуване, а гарантираното от върховенството на правото спазване на тези правила отваря простор за изява на нашия личностен потенциал в съучастие с другите граждани, с които заедно образуваме ние-то на ЕС.</p>
-------------------------------------	--

Урок 18. Защо така работят институциите на ЕС (групова дискуссия в клас)

<p>Допълнителни въпроси</p>	<p><i>Евроскептици в европейската политика</i> Въпросът предполага дискусия за стремежа на ЕС всички граждани да бъдат представени в политическите институции, всички мнения да бъдат чути, анализирани и обсъдени публично, за да може гражданите на ЕС да вземат информирано решение за страните и политиките, които подкрепят. Няма никаква гаранция, че ЕС е и винаги ще е прав. Затова и за самия ЕС е много важно да се чуват аргументите на неговите критици – в някакви отношения и в някакви моменти те може да са прави.</p> <p><i>Прокарване и блокиране на решения в Европейския съвет</i> Тези въпроси дават повод на учениците да разсъждават върху различни варианти за регулиране на европейските политики, така че да се постигне баланс между представителството на държавите, но и на гражданите и икономиките, които стоят зад тези държави. Влизайки в ролята на „политически инженери“ и пресмятайки нужната подкрепа, учениците ще се убедят, че механизмите за прокарване на политики в ЕС не са плод на абстрактни хрумвания, а израз на реалния баланс на интереси в Европа. В него процедурите за вземане на решения са направени така, че да гарантират решаващия глас на мнозинството, а не на „големите“/силните.</p> <p><i>Икономическа интеграция и мир</i> Ако едно общество воюва срещу друго общество, в което е инвестирало икономически активи, това би означавало да атакува самото себе си. Икономическата интеграция между обществата е мощен генератор на развитие и благополучие и затова обществата са силно заинтересовани устойчиво да поддържат мира, който е предпоставка за това благополучие.</p> <p><i>Къде в социално-политическото пространство на ЕС има власт?</i> Въпросът цели да проясни за учениците основните принципи на ЕС, които се базират на взаимна изгода и поради това на доброволно участие, договаряне, взаимни споразумения и компромиси, а не на силово налагане на решения. ЕСП е основна институция, защото е външен, независим одитор на ЕС, който трябва да гарантира на гражданите от ЕС, че техните инвестиции в европейски политики се управляват по най-добрия възможен начин. Така ЕСП не само е инструмент за отговорно използване на публичните средства, но е и основен стълб на доверие към институциите на ЕС.</p>
------------------------------------	---

<p>Допълнителни въпроси</p>	<p>Партийни ценности и „Волята на народа“ Този въпрос цели да задълбочи разбирането на учениците, че в модерния свят обществените противоречия са не просто неизбежни, но тъкмо усилията за преодоляването и примиряването им са мощен източник на енергия за обществено-политическо развитие. Но това не означава, че вътрешно противоречиви политики няма да неутрализират самите себе си и да забуксват на място. Ето защо тук възниква необходимостта от интегритет, от вътрешна съгласуваност между ценностите, целите и мерките в програмите на политическите партии. Популисткото прехвърляне на тази професионална дейност, която изисква отговорност и експертиза, върху „волята на народа“ е предупредителен сигнал за нерегламентирано влияние на дълбоко задкулисие. В модерните общества монолитен народ може да има единствено в извънреден случай, когато всички трябва да решават заедно обща задача – отстояване на суверенитета срещу чужда агресия, природен катаклизъм или друго извънредно обстоятелство. Каузата на националното освобождение е правила именно народа основен политически субект в епохата на националното възраждане.</p> <p>Липса на общи европейски политики за образование и спорт Този въпрос цели да припомни на учениците значението на принципа на субсидиарност, според който всеки въпрос се решава на най-ниското равнище, на което взетото решение ще е оптимално. Следователно въпросите от местно, регионално или национално ниво следва да бъдат отговорност съответно на местните, регионалните или националните институции. Принципът на субсидиарност гарантира на европейските граждани, че имат правомощията и ресурсите да решават въпросите си на съответното ниво, без да чакат пасивно намесата на по-горни инстанции.</p>
------------------------------------	--

Урок 19. Граждански контрол и легитимност на властта (обобщение)

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Съгласно учебната програма на МОН разделът върху политическата система е централният, най-детайлен, поради което е важно да бъде осмислен в цялост чрез обобщение.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Обобщението дава възможност на учениците по-добре да схванат смисловите връзки, които правят гражданската активност ключов механизъм, отвеждащ към отговорно политическо управление.</p> <p>Урокът проследява връзката между:</p> <ul style="list-style-type: none"> – културните предпоставки на гражданската изява (привичност на свободите, рационално мислене, върховенство на правото, т.е. посредническата роля на гражданското общество между икономическите процеси и държавно провежданите политики не е само чрез съдържанието на отстояваните от гражданите интереси, но и като механизъм, по който това се прави); – многообразието от форми за нейна реализация (както в устойчиво структурирани неправителствени организации и сдружения, така и в спонтанни масови прояви) и – приноса ѝ за отговорното вземане на решения по текущите обществени проблеми, за да не се стига до кризи на властта (чрез партньорство с държавните институции при разпознаване на проблемите и средствата за тяхното решаване и при структурирането им като приоритети в обществен дневен ред или чрез натиск върху управляващите в условия на политически кризи).
<p>Източници за работа</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника; <p>За по-любопытните колеги:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Петя Кабакчиева: Гражданското общество срещу държавата. Българският случай, София, ЛиК, 2001. <p>За практически измерения на българското гражданско общество може да научите от сайта на институт „Отворено общество“: https://osis.bg/?p=357</p>

Начин на работа	Преговорният характер на урока позволява неговото представяне да бъде възложено на екипи от ученици по посочения в предишните уроци начин.
Възможни отговори на въпросите към учениците	<p>1. Често медиите публикуват резултати от проучвания на общественото мнение по различни въпроси. Потърсете информация как се правят тези проучвания. Какъв е смисълът от тях? Кой използва тази информация и доколко тя заслужава нашето доверие?</p> <p>Публично известните маркетингови агенции – „Алфа Рисърч“, BBSS, „Маркет Линкс“, „Тренд“, поддържат сайтове, на които има достатъчно информация, чрез която може да се отговори на първия въпрос.</p> <p>Смисълът от изследванията може да се види както в моментните снимки на настроенията на гражданството, така и в дългосрочните тенденции в динамиката на мненията.</p> <p>Друга важна полза от такива проучвания е натискът, който те упражняват върху управляващите чрез оценките за действията им.</p> <p>Някои от тези проучвания позволяват да се правят и анализи за причините, формиращи съответното мнение и съответно откриват начини за политическо влияние върху общественото мнение.</p> <p>Накратко, тази информация е адресирана към провеждащите публични политики.</p> <p>Доверието към данните зависи от това дали гражданите имат достъп до информация за начина на производство на данните и от партийната независимост на агенциите.</p> <p>2. Кои международни неправителствени организации познавате? С какво се занимават? Как се финансират? Направете проучване за „Амнести интернешънъл“ или друга организация по ваш избор.</p> <p>Въпросът предполага само намиране на информация от публично достъпни източници</p> <p>3. Да си припомним „нежните революции“ в Източна Европа от края на 80-те години на XX в. Кои бяха причините и последиците от тях? В какво се изразяват Кризата на властта и ролята на гражданското общество?</p> <p>– Кризата на властта в бившите комунистически страни от Централна и Източна Европа са следствие от отчуждението на властващите от реалните интереси на гражданството, което довежда до натрупване и задълбочаване на обществените проблеми, откъдето и следва масовият характер на недоволството и съпротивата срещу управляващите.</p> <p>– В такава ситуация гражданската позиция изисква храбростта да се противопоставиш публично, чрез включване в митингови събития, въпреки голямата вероятност управляващите да прибегнат до употреба на насилие срещу протестиращите.</p>
Роля на визуализациите	<ul style="list-style-type: none"> • Снимка на кораба „Рейнбоу уорриър“ на активистите от Грийнпийс – Този кораб е използван от активистите за провеждане на много техни акции. Едно гражданско движение може да има трайно присъствие в международния политически живот, но постигането на подобни цели изисква не само активизъм, но и фондонабиране, доброволчество и целия репертоар на гражданска ангажираност, за която става дума в учебника. • Снимка на многохилядно множество протестиращи в страна от Източна Европа – Снимката е красноречиво свидетелство за огромния брой, цяло човешко море, което е свидетелство за популярността на съпротивата срещу управляващите, резултат от дълбочината и остротата на проблемите, които не са били адекватно решени с управленски действия. • Три снимки от протестите в София през 1996 – 1997, 2013, 2020 – Снимките припомнят, че периодично се стига до кризи на властта, породени от неадекватни управленски действия. • Снимка от плажа Иракли – Плажът Иракли, едно от последните запазени природни забележителности на Черноморския бряг, е често явяваща се в медиите кауза на акции на природозащитници и съответно предмет на ожесточени спорове между привържениците на „дивото къмпингуване“ и „организирания (търговски) туризъм“.

Оценка на постиженията	Доколкото урокът е преговорен, в този случай може да се разчита, че и съучениците на направилите презентацията на урока могат да имат компетентно мнение за качеството на тяхното представяне – и като съответствие със съдържанието на урока в учебника, и като лично творчество в подбор на значим материал, и като въздействие върху аудиторията при самата презентация. Това е по преценка на учителя.
------------------------	--

Урок 20. Как се правят застъпнически кампании? (практическо упражнение)

Съдържание на казуса с кестените	<p>Целта на казуса с кестените е да помогне на учениците да разберат смисъла от организацията и провеждането на застъпнически кампании. Ето защо не би бил никак плодотворен най-лесният подход за разрешаване на казуса: двете групи да поспорят малко и накрая да се срещнат някъде по средата (да бъдат изсечени половината кестени и изградени половината паркоместа). Също така безсмислено би било двете групи да заемат крайни позиции на базата на ценностите си и да откажат всякакъв компромис.</p> <p>Казусът е продължение на предходния урок с ново съдържание и дава повод на учениците да разберат по-добре посредническата роля на гражданското общество при взаимодействието между бизнеса и държавата. Затова в казуса не спорят еднородни страни: две бизнес организации или граждани от два съседни квартала. Напротив – преднамерено подбрахме казус с разнородни участници, за да насочим вниманието на учениците към обстоятелството, че е възможно да преодолеем разбирането за публичния ресурс като за баница/пица, където колкото повече има за едни, толкова по-малко ще има за други. Уроците по гражданско образование целят да развият практически умения за конвертирането на конфликтите в енергия за развитие – как да създадем такава обществена среда, която да позволява повече и по-големи пици и баници. Ако следват този подход, учениците ще установят, че интересът на бизнеса от паркоместа е мощен и концентриран, а много граждани едва ли биха забелязали кестените, докато те не изчезнат от главната улица. Ето защо предизвикателството в този урок предлага практически стъпки, които да помогнат на учениците да упражняват уменията си за акумулиране и концентриране на гражданска енергия чрез застъпничество.</p> <p>Това означава, че целта на това практическо занятие не е две страни да спорят помежду си, а <i>двете страни да пренесат спора си на полето на правене на (местни) публични политики</i>. Ето защо стъпките за работа предполагат обвързване на:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) културните предпоставки за гражданско участие (събиране на подкрепа, достъп до допълнителна информация, икономически анализ, оценка на заинтересованите страни) с 2) избор на подходящи форми за участие (подписка, протест, граждански алианс, референдум, медийна кампания и т.н.) и 3) вземане на конкретно управленско решение от легитимните органи (в нашия случай – кмет и/или Общински съвет).
Роля на визуализациите	<p><i>Стр. 80</i> – Снимката на жените, които събират подписи под сянката на дърветата, онагледява колко много търпение и упоритост се изискват за мобилизирането на гражданската енергия за действие.</p> <p><i>Стр. 81</i> – Днес Грета Тунберг е символ на глобално екологично движение, подкрепено от милиони хора в много страни, и затова тази снимка на самотната млада Грета, сигнала на празната пейка на фона на безлюдния площад, ни напомня, че колкото и безвластни да изглеждат отделните граждани, влиянието им може да бъде огромно, ако се обединят за справедлива кауза, която засяга мнозина, ако не и всички.</p>

Урок 21. Граждански правомощия за оказване на въздействие върху управленските институции (групова дискусия в клас)

<p>Допълнителни въпроси</p>	<p>Има ли лобизъм, ако няма закон за лобизма? Въпросът цели да провокира дискусия сред учениците за нуждата от регулация на проблемни обществени сфери, за да може противопоставянето на позиции и интереси да става публично и по ясни правила, а не зад кулисите. Тук вниманието следва да се фокусира върху обществения договор за границите между допустимото и престъпното в защитата на частните интереси.</p> <p>Частните интереси на професионалните НПО Очаква се учениците да разсъждават за значението на взаимния контрол, отчетността, конкуренцията и прозрачността на работата не само на държавните институции, но също така и на гражданските обединения, които работят в обществена полза и се финансират със средства на дарители и данъкоплатци. Нито едно лице – физическо или юридическо – не е абонирано за пожизнена правота или праведност. Претенцията за защита на обществен интерес трябва да се доказва и с резултати, и със самия начин на работа на защитниците.</p> <p>Трябва ли „гражданското общество“ да бъде единно? Въпросът цели дискусия върху ролята на институциите, които чрез публични обсъждания, срещащи аргументирани позиции, базирани на проучвания, опит, прогнози, ценности и т. н., целят да трансформират нормалните противоречия на гражданското общество в последователни публични политики. Такива институции са консултативни и обществени съвети, комитети за наблюдение и бордове, но също така и публицистичните медийни формати. Смисълът в работата на гражданското общество е да произведе чрез рационален дебат разбиране за актуалните приоритети на публичните политики по решаване на обществените проблеми. Допускането за единство изначално ликвидира възможността за дебат. Единството по самото си естество е обратното на гражданствеността.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 83</i> – Посланието „нашето бъдеще е в нашите ръце“ е израз на гражданското разбиране за овластяване – учениците могат да разсъждават за това каква е мотивацията за активно участие в разрешаването на проблеми на хора, които са обект на чужди мерки, и каква на хора, които сами са изготвили решенията, които изпълняват. Снимката дава повод за размисъл за положението на хората, на които по един или друг повод им е отнето правото да вземат решения за собствеността, трудовата заетост, семейното положение, здравето и живота си.</p>

Урок 22. Ангажиментът към опазване на човечеството

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Основна цел на урока е да докаже, че макар опазването на човечеството да е гигантска по мащаб задача и може да изглежда, че „не е наша работа“ или „държавите да се оправят“, това не е така. Дори такива задачи съдържат простор за проява на гражданска активност.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Основна задача на урока е да докаже, че съвременният мир, който мнозина смятат за гарантиран по подразбиране, първо, е уникално изключение и политическо постижение в плана на световната история, а второ, той е постоянстваща задача, която изисква целенасочени усилия по неговото поддържане. Организации като НАТО и ООН са институционални инструменти, които създават предпоставките за мир. Защото най-сигурният път за предотвратяване на ужасите на войната е превенцията. Затова и „ООН непрекъснато разширява обхвата на хуманните политики, които налага за международен стандарт – устойчиво развитие; борба с климатичните промени; права на човека, разоръжаване, антитероризъм, равенство на половете; добро управление, изхранване и решаване на други хуманитарни и здравни кризи.“</p>

<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Борбата с тероризма, който внася войната вътре в мирното всекидневие, и опазването на Международното хуманитарно право са постоянни задачи и са наша работа, защото иначе ще станем лесна жертва на онези, които смятат масовото убийство на мирни хора за правилното средство за постигането на свои цели. Самият мирен живот ражда такива нагласи.</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника; За по-любознаемелните колеги: – Основни факти за Организацията на обединените нации (Basic Facts about the United Nations. Published by the News and Media division. United Nations Department of public information, New York, 2004.) Издателство „Книжен мизър“ – София, книгата е неофициален превод на издателството и е достъпна на адрес: http://www.papertigerbg.com/Osnovni_Fakti_za_OON.pdf</p> <p>Достъпна информация за Целите за устойчиво развитие: – Най-големият урок в света. Инициатива на УНИЦЕФ и партньори за популяризиране на Глобалните цели за устойчиво развитие: https://www.unicef.org/bulgaria/ – Глобалните цели за устойчиво развитие: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-07/Lessonplan_teens_6th_12_grade_bul___FINAL__.pdf</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са възможни и трите начина на работа, които бяха препоръчани в предишните уроци.</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>1. <i>Припомнете си от часовете по история Военни конфликти след края на Втората световна война. Кои страни най-често участват в тях? Как влияят резултатите от тези конфликти върху глобалното развитие?</i> – Въпросът предполага само търсене и намиране на информация.</p> <p>2. <i>Обикновено НАТО се разбира като военно-политически съюз между страни. Знаете ли за инициативи и проекти на НАТО, които са адресирани към младите хора? Можете да направите проучване по този въпрос и да представите резултатите в клас.</i> – Въпросът предполага само търсене и намиране на информация.</p> <p>3. <i>През 2015 г. страните членки на ООН приеха Цели за устойчиво развитие, които ги обединяват за борба с бедността чрез икономическо развитие; за защита на планетата и подобряване стандарта на живот и перспективите пред всеки човек. Програмата предвижда седемнадесетте ѝ цели да бъдат постигнати до 2030 г. като всяка страна е свободна да избере конкретните мерки за осъществяването им. Намерете информация как България се включва в тази инициатива на ООН.</i> – Въпросът предполага само търсене и намиране на информация.</p> <p>4. <i>Проучете къде в Европа са приложени и трите възможности за опазването на мира от ООН през последните 20 години.</i> – Въпросът предполага само търсене и намиране на информация.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Типичен плакат от антивоенното движение в края на 1960</i> – Централният символ в изображението е знакът на хипитата. Те – предимно млади хора, са носители на контракултурно движение, възникнало с САЩ като реакция срещу войната във Виетнам и разпространено в Западна Европа и страни от Далечния Изток. То е синтез на идеи от пацифизъм, източни религии и свобода от обществени културни норми на тогавашната „добропорядъчност“ – сексуална свобода и употреба на наркотици. • <i>Снимка на Албърт Айнщайн с цитат на негова антивоенна мисъл</i> – Макар Втората световна война да свършва с първата употреба на атомно оръжие, която слага начало на „нагпревара във въоръжаването“, този акт се възприема като заплаха от Трета световна война, която не би могла да остане локална и действително поставя под въпрос оцеляването на човечеството. Поради това световноизвестни учени, които имат пряк принос за създаването на атомното оръжие например Айнщайн и Сахаров, се обявяват срещу използването на научните открития за военни цели;

<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Снимка на български гвардеец на фона на изображение на символа на НАТО</i> – Макар като член на Варшавския договор българската армия три десетилетия да се е готвила за война с държавите от НАТО, от 2004 г. страната ни е лоялен член на Алианса. Коеито стана възможно след присъединяването ни към Коалицията на желаещите да вземат участие във Втората война в Персийския залив и мироопазващата мисия в Афганистан (където българският контингент е атакуван и загиват петима наши военнослужещи). • <i>Снимка на Световния търговски център при терористичната атака от 11.09.2001 г.</i> – Изображението на двете кули в гъст дим, минути преди да се срутят. Това е първият случай, при който се задейства чл. 5 от Договора за НАТО, предвиждащ атака срещу една страна член да се смята за военно посегателство и срещу целия съюз. Оттогава насам тероризмът, насочен срещу мирни цели с масови жертви, стана регулярно събитие в международния живот – на българска територия този тероризъм взе жертви при взрива на летище Бургас на 18.06.2012. • <i>Снимка от сесия на Генералната асамблея на ООН</i> – Снимката визуализира работата на този основен орган на ООН в илюстрация на тезата, че същината на тази работа е изработването на междудържавно съгласувани превантивни политики за опазване на мира и осигуряване на устойчиво развитие. • <i>Снимка от сесия на Съвета за сигурност на ООН</i> – Снимката отразява гласуване в СС, а това става по повод на решенията относно горещи конфликти в цял свят. • <i>Снимка от фасадата на сградата на Международния наказателен трибунал в Хага</i> – Това е едно от много малкото изключения от правилото институциите да се представят с работата им, а не със сградите, заради деликатния характер на работата на този наказателен трибунал срещу военните престъпления в хода на войните в бивша Югославия. Да се сложи снимка на някой от обвиняемите в процесите (или от съдебно заседание срещу тях), може да бъде изтълкувано като вземане на страна, което не бихме допуснали с оглед изискването за пълна политическа неутралност на учебното съдържание. • <i>Снимка от всекидневния живот на обикновено семейство</i> – Снимката е илюстрация към обобщението в урока, в който твърдим, че животът в нормалното мирно всекидневие е висша ценност, но не е даденост, а задача за всички ни – да полагаме усилия за опазването му. Тази задача е особено сложна и предизвикателна, тъй като сме склонни да смятаме, че нормалното е по подразбиране – естествено състояние, което се самоподдържа.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>Учителят може да прави оценки на изявите на своите ученици – както във формализиран израз на записвани оценки, така и в ад хок изразявани устни оценки, чийто смисъл е диференцирано остойностяване на личния принос към дискусиата в час.</p>

Урок 23. Ангажименти към глобалната сигурност (практическо упражнение)

<p>Съдържание на казуса с Емил</p>	<p>Обикновено сме склонни да мислим, че терористите са просто зли, хора с тежки психически отклонения или неграмотни фанатици с промити (в някоя изостанала страна) мозъци. Но историята на модерните общества познава много случаи на прояви на вътрешен тероризъм. Затова е важно да разберем как е възможно един от нас да се радикализира до такава степен, че да иска да извърши терористичен акт.</p> <p>Казусът с Емил дава възможност на учениците да разсъждават за напрежението между модерната личност и условията за нейната пълноценна реализация. Мислимо е човек, който не е личност, да е в състояние да понесе кротко един живот, подхвърлян от капризите на чужди воли и случайни обстоятелства. Но една сложна и многомерна личност трябва непрекъснато да реализира потенциала си, а това става чрез свобода, предвидима среда (върховенство на правото) и участие (демокрация) в изграждането на условията за съществуване (тук учениците могат да си припомнят анализа на ценностите от Хартата на основните права на ЕС). Несвободата е убийствена за личността (затова в модерния свят наказателната система не включва бой с пръчки, обесване или гилотина, а затвор или лишаване от права – ограничаване на условията за възможност за развитие на личността).</p>
---	--

<p>Съдържание на казуса с Емил</p>	<p>Така колкото повече едно модерно общество потиска или напълно премахва възможностите на групи граждани или отделни лица да участват в политическия живот (процесите на вземане на решения за условията на собственото ни съществуване), толкова това общество изгражда предпоставки за отчуждение, идейна радикализация и тероризъм.</p> <p>В този смисъл целта на днешното предизвикателство е учениците да открият на различни нива, в различните концентрични социални кръгове около Емил причини за възможна радикализация и да планират действия за преодоляването им.</p> <p>Очакването е в края на годината учениците да са придобили нагласата да разсъждават върху конкретните житейски проблеми от всекидневието чрез вече наученото. Би било отлично постижение, ако следвайки предложените стъпки за работа, учениците съумеят да свържат проблема за радикализацията с посланието на Бенжамен Констан от речта „За свободата...“: ако не усъвършенстваме институциите на представителната демокрация и се подведем по измамната привлекателност на свободата на древните, ще изгубим както политическата, така и личната си свобода – ако Емил е личност, която не може да упражнява личната си свобода поради отказан достъп до политическите свободи, то припознаването на решението в свободата на древните (снимката на героя, с когото да се бият за правда) няма да разреши конфликта, а ще предизвика взрив.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 89</i> – Тук графичният гизайнер на учебника – г-н Николай Пекарев, е подбрал изключително подходяща илюстрация: в модерния свят вътрешните противоречия са неизбежни и важни за развитието и утвърждаването на личността. Въпросът не е в това как да потиснем или се отървем завинаги от тези противоречия, а как в опитите да ги овладеем и преодолеем се научаваме да развиваме себе си, а оттам – и обществото.</p> <p><i>Стр. 90</i> – Илюстрацията е толкова въздействаща, защото човекът с бомбата няма лице. Черното под качулката напомня изображенията на самата смърт. Но бомбата в ръцете му може да рани, осакати и убие десетки хора с лица, имена, биография и съдби. Зрителят може да предположи, че колкото повече се появява лице (личност), толкова повече бомбата ще избледнява, докато изчезне напълно като в черната гупка, която сега е под качулката.</p>

Урок 24. Съвременни предизвикателства пред глобалната сигурност (групова дискусия в клас)

<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p><i>Случилото се в Сребреница</i></p> <p>Въпросите целят да провокират разсъждения и дебат за това какво се случва, когато не инвестираме в гражданско образование, в развитие на структурите на гражданското общество, в икономическа и социална интеграция. Учениците могат да обменят мнения и за ролята и отговорността на международните институции, когато държавите са изпаднали в дълбока криза и политическите сили не успяват да преобразуват обществените напрежения в мирни решения.</p> <p><i>Женева и Червеният кръст</i></p> <p>Очаква се учениците да намерят и представят информация за женевския гражданин Анри Дюнан, който инициира подписването на Първата женевска конвенция през 1864 г., след като е ужасен от страданията на ранени войници, офицери и цивилни, изоставени да измират в нечовешки мъки из бойните полета на Европа. Така се стига и до създаването на Международния червен кръст като неутрална страна, която да предоставя хуманитарна помощ на безпомощните пострадали, които вече не участват във военни действия. Ценностна предпоставка на световното движение на Червения кръст е достойнството на личния живот на всекиго, пък бил той и враг.</p> <p><i>Мигранти и бежанци</i></p> <p>Целта на тази задача е учениците да разберат ситуацията на хората, които бягат от военни конфликти, преследване, болести и страдание и да помислят за това кои мерки са по-ефективни: мерките за предотвратяване на конфликтите или за преодоляване на последствията от тях.</p>
--	--

<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 93 – надгробните камъни.</i> Еднаквите надгробни камъни на хора на различна възраст, с различен пол, образование, история и интереси провокират размисъл за обезличаващата мощ на всяка война, която оставя толкова много животи неизживени и мечти несбъднати. В смъртта всички сме равни.</p> <p><i>Стр. 94 – бежанци.</i> Снимката с малките деца цели да провокира чувството за отговорност у учениците като граждани, защото грешките и конфликтите на възрастните много често се отразяват най-тежко на най-невинните и беззащитните – децата.</p>
--------------------------------------	---

Урок 25. Екологични и здравни политики и гражданска отговорност

<p>Образователна цел на урока</p>	<p>Урокът цели да обясни защо природата не е външен факт, а активен елемент в човешкия живот, който зависи от културата в нашите политики, въпреки че иде реч за глобални процеси.</p>
<p>Връзки между основните смислови акценти и новите понятия</p>	<p>Урокът дава дълбочина и аргументи за основната теза, изведена в обобщението му: „Глобалното образование е формиране на съзнание за нашата планетарна отговорност – екологична политика не е просто грижа за застрашени животни и растения, за горите или джунгите, а защита на собственото ни бъдеще, защото сме едно с планетата. <i>Екологичните и здравни политики не по-малко от поддържането на мира и сигурността ни засягат пряко в нашата микросреда на лично общуване и всекидневен живот, но и чрез глобалните тенденции на промени, върху които трябва да влияем.</i>“</p> <p>От една страна, акцентът е върху множествеността на процесите, чрез които съвременното човечество все повече се интегрира в общо цяло – екологични, икономически, информационни. От друга, върху нашата отговорност към участието ни в най-всекидневни дейности, които подкрепят или вредят на усилията за опазване на крехката екосистема. От трета, целим да изградим разбиране, че отговорността към всевъзможните измерения на личното здраве е обществен въпрос – грижа (или вредоносно безхаберие) към бъдещето на съвместния ни живот като човечество.</p>
<p>Източници за работа</p>	<p>– Учебникът за 12. клас на „Клет“; – Допълнителните материали за този урок към електронната версия на учебника; За по-любознателните колеги: – Джаред Даймънд: „Колапсът: човешките общества между успеха и провала“, превел Юлиан Антоф, София, Изток-Запад, 2007.</p>
<p>Начин на работа</p>	<p>За този урок са възможни и трите начина на работа, които бяха препоръчани в предишните уроци</p>
<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>1. Припомнете си въпроси от урок 13 за смисъла в политическата дейност и да го пренесем върху глобалната обвързаност в днешния свят. Посочете и коментирайте какви предимства и заплахи носи глобализацията.</p> <p>– Политиката изглежда „чужда и далечна“, но всъщност е тъкмо наша работа и нашето странене от нея само влошава качеството и резултатите ѝ. Същото е с екологичната система, защото природата не е външна и не се поддържа сама, а изисква политики за нейна защита.</p> <p>– Пак същото е с детския труд някъде „далече в Азия“. Във всекидневието си можем да правим избори, които подкрепят или противодестват на отговорното поведение. Това най-ясно се вижда в условията на епидемията от корона вируса – личното поведение се превръща в обществен проблем или в решение на проблема.</p> <p>2. Как си представяте своето място в този свят: пасивен наблюдател на случващото или активен участник в промените? Какво (и доколко) зависи от самите нас?</p> <p>– Въпрос на избор на личността е как да постъпва.</p> <p>– Човек може да постъпва отговорно, но първо трябва да се замисли над връзките си със света, които понякога са твърде сложни. Но освен това може да изберем да застанем в активна позиция – да упражняваме граждански натиск за провеждане на отговорни политики.</p>

<p>Възможни отговори на въпросите към учениците</p>	<p>3. Често екологичната култура се разбира само като опазване на чистотата в природата около нас. Проучете проблема за транспорта с джипове до седемте Рилски езера. Какви са аргументите за и против двете гледни точки: А. Трябва да се ограничи броят на хората, посещаващи езерата, поради опасност от загиване на екосистемите; Б. Тези природни забележителности трябва да се посещават колкото се може повече, защото това развива туризма в региона, а има и патриотично значение.</p> <p>– В този урок става особено видно, а би трябвало навсякъде да е така, че обществените проблеми съществуват, защото сблъскват позициите на групи с противостоящи интереси и разбирания. Няма проблем, в чиято защита да няма поне доза правота.</p> <p>– Всяка позиция, изведена в крайност, е източник на проблем. Решението на проблемите е намиране на приемлив за страните компромис.</p> <p>4. Чували ли сте за движението на антиглобализма? Знаете ли какво цели и как действа?</p> <p>– Този въпрос изисква намиране и разбиране на публично достъпна информация.</p> <p>– Може човек да споделя ценностната кауза и целите на антиглобализма, но да не споделя начина за тяхна защита.</p> <p>5. Прав ли е човек, който казва: „Моето тяло ми принадлежи и мое право е да решавам как ще се отнасям към него!“? Дискутирайте това твърдение от гледна точка на привържениците на еутаназията, наркоманите, бъдещите родители, хората с наднормено тегло. Каква е вашата лична позиция?</p> <p>– Тук отново извеждаме на преден план множеството на гледните точки по важните обществени въпроси.</p> <p>– Границите на личната автономия и обществената отговорност никъде не са ясно очертани и не са веднъж завинаги дадени.</p> <p>– Въпрос за публичен дебат е да се осмислят далече отиващите стратегически последици от поведение, което може да изглежда индивидуално приемливо, но превърнато в общо правило става заплаха за живота изобщо.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Нощна снимка на Европа от космоса</i> – В личното ни всекидневие Европа може да изглежда огромна, но е само късче от Земята. Ясно се виждат съществено различни степени на осветеност на европейските региони, а това означава и различна степен на индустриализация, които имат своите последици. • <i>Композиция, поместила парче земен живот (дърво на поляна) в човешка глан</i> – Изображението преобръща обичайното впечатление, че човек е малък и е вписан в голямата природа. Оттук и отговорността за онова, което държим в ръцете си. • <i>Снимка на изоставена класна стая в Чернобил</i> – Чернобил е вече станало нарицателно име за човешката безотговорност, защото тази катастрофа, отнела десетки хиляди човешки живота, е следствие на поредица човешки грешки и безразсъдна самоувереност. • <i>Снимка на руините на ядрената електроцентрала във Фукушима след експлозията</i> – Макар тази катастрофа да е пряко следствие от природно бедствие, тя не би се случила, ако замисълът за тази електроцентрала бе отчел опасността от природните стихии. • <i>Снимка на женска фигура при изгрев на морския бряг</i> – Внушението на снимката е ведро спокойствие и сигурност от живот в хармония с нашия свят. Фигурата всъщност е в доста сложна тренировъчна поза, изразяваща овладяно тялото.
<p>Оценка на постиженията</p>	<p>Оценката и тук следва да синтезира качествата познаване, разбиране и заемане на позиция от учениците.</p>

Урок 26. Здравни и екологични предизвикателства пред човешките ни права (практическо упражнение)

<p>Съдържание на казуса с Джована</p>	<p>При работата си по този казус е много важно учениците ясно да осъзнаят, че тук няма вярно решение, защото всяка личност е безценна, всеки човешки живот е важен. Аргументи в подкрепа на това чий живот да бъде подкрепен, могат да се изреждат и противопоставят до безкрайност. Въвеждането на някакви формални критерии, медицински стандарти, протоколи за работа и т.н. е важно да бъде направено предварително и обмислено добре. Но тези формални правила биха могли да облекчат психологическото бреме върху плещите на медиците и да подпомогнат логистиката в болниците, но няма да адресират централния проблем.</p> <p>Основният проблем на казуса е свързан с урока за нови знания, посветен на глобалната свързаност: Джована гледа по телевизията как поради популистки причини влиятелни политици (и правителства) прикриват съществуването на проблема, омаловажават опасността от него или пък изобщо отричат съществуването му.</p> <p>Казусът дава възможност на учениците да осъзнаят, че когато говорим за глобална сигурност, трябва да мислим за общия интерес на глобално ниво, а не да се вкопчваме в частните си партийни или национални политически интереси. На пръв поглед изглежда, че политиците са отговорни и зависими само от собствените си избиратели, но казусът с Джована е повод да осъзнаем, че в днешния глобален свят (без)действията на правителствата могат да засегнат не само собствените им избиратели, но и човечеството.</p>
<p>Роля на визуализациите</p>	<p><i>Стр. 98</i> – Структурата на снимката на преуморената лекарка, захвърлила телефона, но не и маската си, навява алузии на молеца се монахиня или ангел с крила от бяла светлина, за да ни напомни, че медицината все още не е всесилна и не бива да се поставяме в ситуация на избор между човешки животи.</p>

Урок 27. Здравна и екологична култура в контекста на глобалното образование (групова дискусия в клас)

<p>Допълнителни теми</p>	<p><i>COVID-19 В курорт</i> Въпросът цели дискусия за взаимната зависимост между обществата, която изисква синхронизирани управленски мерки, за да се постигне резултат. Учениците могат да разсъждават и за отговорността към човечеството на глобалните икономически играчи, които в търсене на евтина работна ръка, изгодни суровини и данъчни облекчения се дистанцират от националните политики.</p> <p><i>Злоупотреби със свободата на словото</i> Учениците биха могли да се опитат да обсъдят въпроса за отговорността на медиите и да дефинират секторите, които изискват професионална компетентност и аргументи, базирани на изследвания и научни доказателства, и секторите, в които всеки има право на мнение, лично усещане, прозрение или интуиция.</p> <p><i>Преодоверяването на интернет</i> Темата предполага развитие на критично мислене и изграждане на умения за търсене и проверка на информацията през независими и отговорни източници.</p> <p><i>„Зелената сделка“ и работните места</i> Въпросите целят осъзнаване на обстоятелството, че публичните политики винаги имат своята цена. Учениците могат да разсъждават върху значението на механизмите за приоритизиране на обществените цели и за важността политиките да бъдат базирани на доказателства, надеждни данни и прогнози – могат на гръската да пресметнат приходите от възлищата и цената, която обществото плаща под формата на лечение на предизвикани от мръсен въздух заболявания, преждевременна смърт, ниско качество на живот, загуби за туризма и екологичното земеделие, и т.н.</p>
---------------------------------	--

Допълнителни теми	<p>Проследяване на бременността</p> <p>Непроследената от специалист бременност може да доведе до преждевременно раждане, заболявания или смърт. По цени на Националния рамков договор през 2021 г. болничната грижа за здраво бебе е 340 лв. Грижата за недоносено бебе с леки усложнения струва 20 пъти повече от грижата за здраво бебе (6058 лв.), за бебе със средни усложнения – 100 пъти повече (30 497 лв.). Болничната грижа за бебе с тежки усложнения може да достигне 300 пъти грижата за здраво бебе (100 хил. лв.). Учениците могат да разсъждават по темата за щетите от разпространението на расистки и ксенофобски нагласи в обществото върху публичните разходи.</p>
Роля на визуализациите	<p>Стр. 101 – Ценностната несъвместимост между крехкото момиче с нежната цигулка, символизиращи уязвимостта на нашата собствено човешка съзидателност. Грозният противогаз провокира размисъл за отговорността ни към често забравяните предпоставки като мира и чистата околна среда, които правят възможна всяка човешка дейност.</p>

Изход – Урок 28. Гражданското образование – път към гражданска позиция (обобщение)

Образователна цел на урока	<p>Целта на финалния урок е да помогне на учениците да видят цялостната картина на връзките между уроците в учебника, създаваща предпоставка за заемане на компетентна и отговорна гражданска позиция</p>
Връзки между основните смислови акценти и новите понятия	<p>Най-важната връзка в този урок е между:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>конкретните съдържания</i> на уроците за нови познания: за връзките между пазар, собственост, договор, право, данъци и социална справедливост, участие в избори, начин на работа на политическата система и върховенството на правото, текущ контрол над управленските решения и различните форми гражданската активност при реализация на публични политики и властовите кризи – и онези уроци, които въвеждат <i>пакета от специфични компетентности</i>: доброволчество, фондонабиране, медийна кампания, оценка на работата на местните власти и т.н. <p>Защото гражданската активност не е само в отделни актове на контрол или спонтанна улична „съпротива срещу властта“. Тя е <i>постоянстващо усилие за съучастието в отговорното вземане на решения, а резултатността на усилието зависи на първо място от степента, в която гражданите владеят и прилагат комплексния инструментариум на тяхното участие в политическия процес.</i></p>
Източници за работа	<p>– Учебник по гражданско образование за 12. клас на „Клет“.</p>
Начин на работа	<p>Групова дискусия в час.</p>
Оценка на постиженията	<p>По тази тема е възможно да бъде възложено индивидуално есе на всеки ученик, за да се прецени степента на различие в получената от дванадесетокласниците подготовка.</p>

КЛЮЧ ЗА ОТГОВОРИТЕ НА ДВАТА ТЕСТА

Входящ тест (на всеки от въпросите от 1 до 10 има само по един верен отговор)

Въпрос №	Отговор
1. Кое от изброените е най-характерно за свободната личност?	
А) Редовно гласува на национални и местни избори.	Не, защото гласоподаването е една от политическите свободи, т.е. обхватът на свободата е по-широк, а освен това тази политическа свобода позволява и възможност да не гласуваш.
Б) Следи новините през повече от един източник.	Не, защото свободата да избираш източник на информация е още по-тясна, а освен това следенето на новините е слаба активност на личността.
В) Разсъждава самостоятелно и носи отговорност за (без) действията си.	Да, защото свободата е необходима за човек, който сам решава какво да върши, а за да е отговорна постъпката му, трябва да е разсъдил, преди да я извърши.
Г) Притежава естествени човешки права.	Не, притежание на тези права не са достатъчни, за да стане човек личност, защото личността въздейства върху отношенията си с другите, а освен това т.нар. „естествени права“ изобщо не са естествени, а са политически постижения.
2. Какви концепции за свободата познавате?	Тук става дума за същностните различия в типовете свобода, а не за възможни формални различия в концепции.
А) Позитивни и негативни концепции	Да, защото е позитивна, когато е <i>възможност да вършиш</i> неща, а е негативна, когато е <i>освобождение от някакви ограничения</i> .
Б) Обществени и домашни концепции	Не, защото това разграничение на сферите на живот не засяга естеството на свободата.
В) Лични и държавни концепции	Не, защото това разграничение не засяга естеството на свободата, което не е нито личен, нито само държавен въпрос.
Г) Национални и глобални концепции	Не, защото това разграничение е по обхват на човешкото множество, а това няма отношение към естеството на свободата.
3. Кое от изброените е най-характерно за правните норми?	Правната норма е правило, прието от законодателната власт, и е универсално и общо правило за поведение – в смисъл, че важи за всеки във всички такива случаи. Съдът е длъжен да прилага стандартно правната норма, когато фактите могат да се подведат под нейната хипотеза.
А) Те са създадени по конкретен повод.	Не, защото това е вярно само за прецедентното право. Прецедентът е решение на конкретен случай, на което решение в англосаксонската правна система може да се позове адвокатът, за да мотивира съда да реши следващ случай по същия начин. При прецедентната система властта на съда е много по-голяма – преценката на фактите и приложимостта на прецедентното решение е изцяло за съда.
Б) Те са универсални, абстрактни и общовалидни.	Да, това е най-характерна особеност на модерното право, защото интензитетът на обществените практики в многомилionenните общества изключва възможността да се регламентира конкретен случай.
В) Спазването им е въпрос на морален дълг.	Не, защото, така казано, излиза, че спазваме правото по морални причини, а всъщност спазването му е въпрос на правна санкция. Моралът и правото са различни регулатори на човешкото поведение – първото урежда междуличностни отношения, второто – обществени отношения. Разбира се, да се спазват законовите разпоредби, е и морално, но във въпроса се пита за най-характерното.
Г) Те важат само за тези, които са съгласни с тях.	Не, защото непознаването на правната норма не освобождава от задължението да се спазва и съответно нарушаването ѝ води до налагани по правов път санкции.
4. Кои документ в най-голяма степен въплъщава обществения договор?	Под „обществен договор“ се разбира най-общо условното споразумение между хората да живеят съвместно по определен начин, без различията помежду им да ги въвличат във взаимно изтребление.
А) Всеобщата декларацията за правата на човека	Не, защото този международен акт урежда права на човека, а не общественото устройство, определящо как ще живеят хората.

Въпрос №	Отговор
Б) Конституцията	Да, защото в превод на български самата дума означава устроеност (на обществото), т.е. тъкмо с нея в най-голяма степен се урежда общественият живот в една страна, макар и го ден днешен във Великобритания например да се справят без писана конституция.
В) Правилникът за организацията и дейността на Народното събрание	Не, защото действието на този правилник е с много тесен обхват на регулираните отношения (между депутатите).
Г) Лисабонският договор	Не, защото този договор урежда отношенията относно функционирането на Европейския съюз, който се надгражда над националните общества, съществуващи по силата на техните конституции, т.е. това също е тесен по обхват договор.
5. Как се нарича властта, на която не се подчиняваме доброволно и не приемаме за справедлива?	Въпросът не е за самото „наричане“, а за съдържателните основания за него.
А) незаконна власт	Не, защото може да не приемаме за справедлива и законната власт.
Б) нелоялна власт	Не, защото лоялност е междуличностно отношение, а тук става дума за обществен характер на публичната власт.
В) неморална власт	Не, защото моралността е много частичен аспект на публичната власт, макар неморалността на една власт да е често пъти основание да я приемаме за несправедлива.
Г) нелегитимна власт	Да, защото легитимна е властта, на която се подчиняваме доброволно, защото я смятаме за справедлива. Т.е. логическото отрицание на легитимната власт е нелегитимна.
6. Правата на човека се отнасят за:	Макар да не е казано в условието на въпроса, отново става дума не за това как различни епохи са разсъждавали по този въпрос , а за това какво означава това в съвременния свят.
А) всяко човешко същество още от раждането	Да, защото става дума за права на всекиго <i>като човек</i> , а не в някаква особена роля или за членове на определена група хора.
Б) всички пълнолетни граждани	Не, защото човек има тези права, преди да е станал пълнолетен.
В) всички граждани освен тези, които са наказани с лишаване от свобода	Не, защото включително лишените от свобода имат човешки права.
Г) всяко човешко същество още от зачатиято	Не, защото човек не е организъм, а едва след раждането си влизаме в отношения с околните, за които правото се разпорежда. По този въпрос обаче се водят спорове от религиозни, морални, здравни и други съображения.
7. Кое от твърденията за пряката и представителната демокрация е вярно?	
А) Пряката и представителната демокрация са характерни за древния свят, но не и за Модерността.	Не, не е вярно, защото представителната демокрация е много важен механизъм за саморегулация именно на модерните общества.
Б) Днес пряка демокрация може да се упражнява само на ниво ЕС, но не и на национално ниво.	Не, защото е точно обратното. Засега съществуват само прото-форми за пряка демокрация на ниво ЕС (чрез Европейска гражданска инициатива, при която поне 1 млн. граждани от поне 7 страни могат да изискват от ЕК да предложи законодателство по дадена тема). Резултатите от такива инициативи не са задължителни, за разлика от тези в национални и местни референдуми. Дори при спазване на процедурното изискване ЕК е само ПРИКАНЕНА да предложи адекватно законодателство, но може и да не го направи. Т.е. това гласуване не се превръща автоматично във взето решение – то е само индикатор за проблем и посоката на европейското обществено мнение. Обаче на национално и местно ниво резултатите от референдуми, при които са спазени техните процедурни стандарти за валидност, са задължителни.

	Отговор
В) Демокрацията е власт на народа.	Не, защото това е само буквален прочит на етимологията на думата, а думите не отчитат историческите трансформации – например „демосът“ в древна Гърция са само мъжете воители в полиса, а в модерността „народ“ е повече идея, а не реалност.
Г) В модерните общества може да се упражнява както представителна, така и пряка демокрация.	Да, защото необходимостта непрекъснато да се вземат управленски решения, налага делегирането на това право на избрани лица, но при извънредно важни въпроси, засягащи всички – на местно или национално ниво, е възможно всеки да изрази волята си пряко.
8. Кои основен демократичен принцип свързваме с отношенията между законодателната, съдебната и изпълнителната власт?	
А) Принципът за разделение на властите	Да, защото само така те създават възможност за взаимен контрол и баланс между тях.
Б) Принципът за взаимодействие между властите	Не, защото не може да се предполага, че разпореждането с властови ресурси ще предразполага упражняващите властта да си взаимодействат, а не да злоупотребяват с нея.
В) Принципът за йерархия между властите	Не, защото демокрацията предполага равнопоставеност и равноценност на властите.
Г) Принципът „разделяй и владей“	Този принцип не е присъщ на демокрацията, защото тя е политически механизъм за отговорно вземане на решения и да се „влее“, не е нейна цел.
9. Кое от изброените е най-характерно за тоталитарните държави?	Тук „най-характерно“ означава най-съществено и някои от предложените отговори не са верни, защото са само частично истинни.
А) При тях управлението е много по-ефективно, защото само една партия управлява.	Не, защото гарантираното управление само на една партия предполага безотговорно управление, защото не се носи отговорност за грешните решения, каквито винаги има. А това води пряко до умножаване на грешките.
Б) При тях няма фалшиви новини, защото държавата създава всички новини.	Не, защото няма гаранция, че самата държава няма да създава фалшиви новини в личен интерес на управляващите.
В) При тях няма битова престъпност, защото държавата е силна.	Не, въпреки строгостта на закона и железния юмрук на правоналагащите органи в такива общества. Битова престъпност има навсякъде по света, защото тя възниква на микроравнището на всекидневния живот, където даже тоталитарната власт не може да проникне напълно.
Г) При тях няма разделение на властите, защото една партия контролира цялата държава.	Да, това е основният принцип на тоталитарното управление – управляващата партия е навсякъде и властта е единна.
10. Коя е най-голямата вреда от корупцията?	
А) Корупцията ощетява общия интерес.	Да, защото корупция буквално означава „развала“, а развалено не е моралът на корупционните дейци, а механизмът за вземане на правилни решения и от това страдат всички.
Б) Корупцията води до забогатяване на малцина.	Не, защото, където има собственост, винаги има различия между собствениците; равенство може да има само където няма собственост. Корупцията касае начина на управление, не разпределението на собствеността.
В) Корупцията повишава разходите на бизнеса, защото трябва да плаща подкупи.	Не, макар да е донякъде вярно – защото тази вреда е много малка в сравнение с разрушения механизъм за отговорно управление.
Г) Корупцията ни излага пред чужденците.	Не, проблемът не е как изглеждаме отвън, а как се прави отговорно управление.
11. Избройте по две силни и две слаби страни на гражданското общество у нас. Обосновете отговорите си.	За да свикнем с нагласата, че гражданското общество изисква нашето отговорно отношение към неговото поддържане, трябва винаги да мислим, че то все още е в процес на формиране, защото има и ценност, но също и „трески за дялане“.

	Отговор
Силни страни на гражданското общество:	<p>1) Дава възможност на гражданите да обсъждат реалните обществени проблеми, т.е. хем проблемите да не остават скрити, хем да се чуват различни мнения по тях.</p> <p>2) Дава възможност да се оценяват резултатите от провежданите политики от онези, които са техен адресат.</p>
Слаби страни на гражданското общество:	<p>1) Някои хора са по-активни и по-гласовити, но те не са цялото гражданско общество, от чието име говорят.</p> <p>2) Обсъждането на обществените проблеми отнема много време, а това пречи на бързото справяне с проблемите.</p>
12. Напишете по един аргумент защо трябва и защо не бива да се изучава гражданско образование в училище. Обосновайте отговорите си.	<p>Изграждането на нагласата да се носи отговорност върви в комплект със задължението да разбираш основанието на постъпките. Това изисква те да бъдеш аргументирани, защото не са „абонирани“ за правота. Правилните постъпки трябва да се строят върху солидни аргументи.</p> <p>Освен това: Не всичко, което е задължително да се изучава, е правилно – например в САЩ родителите задължително избират дали детето да учи Дарвиновата теория за произхода на видовете, или че Бог е създал света. Обучението по гражданско образование трябва да се гради върху силна аргументация, отчитаща и противниковите съображения.</p>
Трябва, защото:	<p>1) То създава нагласа и компетентност за справяне с обществени проблеми.</p> <p>2) Помага да разберем колко неща зависят от нас и как носим отговорност за съвместния си живот.</p>
Не бива, защото:	<p>1) Щом е задължително, ще е еднакво за всички, а гражданството е жизнено, когато сме на различни мнения.</p> <p>2) Нищо не гарантира, че под етикета „гражданско образование“ няма да се проповядва гържавен патернализъм или някаква идеология.</p>

Изходящ тест

Въпрос №	Отговор
1. Как мислите, може ли днес една партия да защитава интересите на целия народ? (Моля, дайте аргументи.)	
	<p>Да, защото може да има основни въпроси, по които всички граждани на едно общество да имат общ интерес – например дали да се участва в ядрено въоръжаване, дали да се развиват екологично опасни производства, дали да се позволят диктаторски режими, или религиозно управление; дали да се обяви война на съседна страна и пр.</p>
	<p>Да, защото всеобщият интерес не е утопия, а реалност и неговата защита може да се очаква от партия.</p>
	<p>Не, защото самата дума „партия“ означава част, а това е, защото се защитават частните интереси на партийните членове по всички управленски въпроси.</p>
	<p>Не, защото всяка партия се създава, за да управлява, а това означава вземане на решения по въпроси, пряко засягащи интереси – не може в модерно общество хем да има жизнена икономика, т.е. множество на интересите, хем да се взимат решения само в общ интерес.</p>

Въпрос №	Отговор
2. Мнозина твърдят, че „популизъм“ идва от латинската дума за народ и следователно това е най-правилната политика в съвременните общества. Съгласни ли сте с това твърдение? (Моля, дайте аргументи.)	
	Да, защото над частните партийни интереси трябва да стоят общите за нацията приоритети и управлението на обществото трябва да се ръководи от тях.
	Да, защото няма нищо лошо в това да си патриот, т.е. да обичаш родината си най-много от всичко.
	Не, защото в съвременните общества животът е построен върху икономиката на всяка страна, а тя задължително дава множество на различни интереси.
	Не, защото популизъм означава да се обещава на всички всичко (което всички много харесват), а това означава, че обещанията няма да се спазят.
3. С кои от следните твърдения сте съгласни? (Отговорете за всяко едно твърдение.)	
Всеки труд без заплащане е робство.	Отговор „Да“ е грешен отговор, защото като правило доброволният труд не се заплаща. Отговор „Не“ е верният отговор.
Всеки труд без заплащане е доброволчество.	Отговор „Да“ е грешен отговор, защото има и принудителен труд без заплащане. Отговор „Не“ е верният отговор.
Доброволец е, който работи безвъзмездно за обществена кауза.	Отговор „Да“ е верният отговор. Отговор „Не“ е грешен отговор.
Доброволец е всеки, който има добра воля.	Отговор „Да“ е грешен отговор, защото не става дума за етимология на думата, а за обществения характер на дейността на доброволеца. Отговор „Не“ е верният отговор.
За да станеш доброволец, трябва да се запишеш в армията.	Отговор „Да“ е грешен отговор,, защото такова записване в армията те прави войник, т.е. човек, упражняващ конкретна професия срещу заплащане, а не личност, отстояваща обществена кауза по конкретни проблеми. Отговор „Не“ е верният отговор.
4. С кои от следните твърдения сте съгласни? (Отговорете за всяко едно твърдение.)	
Всеки човек е личност.	Отговор „Да“ е грешен отговор. Не всеки човешки индивид е личност, защото не всеки въздейства върху отношенията си с околните, поради това в учебника са посочени особените случаи на бебе или на човек сред тълпа, тъй като такива два човешки индивида нямат съзнателен контрол върху действията си. Отговор „Не“ е верният отговор.
Дори да живея в пълна изолация от другите, пак съм си личност.	Отговор „Да“ е грешен отговор, защото личност е човек, когато е субект в отношения с други личности. Реалният моряк, прототип на Робинзон, е живял в изолация само четири години и почти е бил загубил способността да говори, а ние мислим винаги на определен език. Отговор „Не“ е верният отговор.

	Отговор
Може да си личност и да не си гражданин, но не може да си гражданин, ако не си личност.	Отговор „Не“ е грешен отговор, защото гражданството се награвжда на личността – само онези личности, които работят за защита на общия интерес, са граждани. Отговор „Да“ е верният отговор.
В трезво състояние или не личността си е личност.	Отговор „Да“ е грешен отговор, защото личността е отговорна за постъпките си, а в алкохолно опиянение човек не може да отговаря за постъпките си. Отговор „Не“ е верният отговор.
Войникът, който изпълнява безпрекословно всяка заповед, е образцова личност.	Отговор „Да“ е грешен отговор, защото понякога има и престъпни заповеди, а личността е отговорна за постъпките си. Отговор „Не“ е верният отговор.
5.С кои от следните твърдения сте съгласни? (Отговорете за всяко едно твърдение.)	
Договорът урежда взаимните права и задължения между две страни въз основа на доброволното им съгласие да си партнират.	Отговор „Да“ е верен отговор , защото това е най-общият смисъл на всеки договор, между които и да са две страни. Отговор „Не“ е грешен отговор.
Договорът създава възможност за стабилност на взаимоотношения между хора, които не се познават помежду си.	Отговор „Да“ е верен отговор , защото при договора личните отношения нямат значение и това е предназначението му – значение има само това, за което е постигнато съгласие и което ще трябва да се изпълни доброволно или принудително. Или: Да , защото това е основното преимущество на договорните отношения – те просто премахват подозрителността и евентуална склонност към измама между непознати, т.е. договорът е заместител на взаимното доверие между стари познати. Отговор „Не“ е грешен отговор.
Договорът създава възможност за съдебна защита на всяка от страните, които са го сключили.	Отговор „Да“ е верен отговор , защото именно тази защита по съдебен път намалява риска от склонността за измама. Тъкмо поради това има Закон за договорите, т.е. поради важността на договорното отношение обществото се намесва като посредник между страните по договора в тяхна защита. Отговор „Не“ е грешен отговор.
6. Билетът за влак договор ли е?	
Да, защото поражда взаимни задължения между пътник и превозвач.	Отговор „Не“ е грешен отговор. Фирмата гоставчик на транспортна услуга поема ангажимент да я предостави в качество и срок на притежателя на билета, срещу който той може да търси неустойки и компенсации по съдебен път, ако това се наложи при извънредни обстоятелства. Но също и се задължава да спазва правилника за ползване на тази услуга, която обикновено включва и забрани на някои действия. Отговор „Да“ е верният отговор.
Не, защото в него не са записани личните данни на двете страни.	Отговор „Не“ е грешен отговор, защото билетът не е произволно парче хартия със знаци върху него, а е документ, обозначаващ параметрите на сделката, фирма, стойност, дата и пр., без които това парче хартия не би било нищо. Отговор „Да“ е верният отговор.
7. Направете бюджет за кампания по граждански значим въпрос във вашия град. Какви разходни пера ще включите в него?	Идеята в това задание е учениците да помислят върху структурата на този бюджет. Това предполага да включат поне три различни разходни пера, но също така и да предложат разумни пропорции между техните „тегла“. Най-важното в случая е да се направи разлика между: <i>допустими разходи</i> – които произтичат от естеството на кампанията; <i>недопустими разходи</i> – които са излишни с оглед целите на кампанията.

Въпрос №	Отговор
8. Какво мислите за идеята да се привличат децата да ходят на училище, като им се раздават безплатни закуски? (Моля, допълнете и двете изречения.)	
	Това е добра идея, защото: – много деца са от бедни семейства и за тях това е важно; или – ако няма никакъв стимул да се ходи на училище, някои деца не биха си правили този трюг.
	Това не е добра идея, защото: – дори и най-малките деца са вече формиращи се личности и не е редно да свикват, че стимулите са само веществени неща (за ядене); примамване със захарче е начин за гресирание на животни; или – така се скрива реалният проблем, че училищната работа сега често пъти е скучна, тежка, отблъскваща, а тя трябва да е интересна на децата, за да искат да учат.
9. Какво мислите за неправителствената организация „движение на децата срещу следобедния сън в детската градина“? (Моля, дайте аргументи.)	
	Подкрепям го, защото: – аз също мразех да спя в детската градина; или – децата могат да имат справедливи искания и трябва да бъдат изслушвани.
	Не бих го подкрепил(а), защото: – знам, че сънят следобед е здравословен; или – на тази възраст децата не могат да разбират ползата или вредата от такива неща и не бива да налагат мнението си, дори ако е споделено широко; или – на тази възраст децата не носят отговорност за постъпките си и няма как това да е гражданска постъпка в строгия смисъл на думата.
10. С кои от следните твърдения сте съгласни? (Отговорете за всяко едно твърдение.)	Във формулировките на въпроса е използван изразът „училищен съвет“, за да е по-лесно за разбиране на учениците. Но се има предвид педагогически съвет като един от органите за управление на училището. Според чл. 262 от ЗПУО: (4) В заседанията на педагогическия съвет с право на съвещателен глас може да участват представители на общественения съвет, настоятелството, медицинското лице, което обслужва училището, детската градина или центъра за подкрепа за личностно развитие, ученици, както и други лица.
Когато се провежда училищен съвет, на него може да присъства представител на учениците, защото това би направило защитаваните пред съвета позиции по-отговорни.	Отговор „Да“ е верен отговор. Това е така по две логики. Учители по-внимателно ще премерват изказванията си, а учениците ще видят механизма за взимане на колективни решения и хипотетично биха научили „какво минава и какво – не“. Отговор „Не“ е грешен отговор, колкото и реални аргументи да се привеждат от сегашната практика за ученическата незрелост и пр.
Когато се провежда училищен съвет, на него не може да присъства представител на учениците, защото това би създало възможност за разпространение на клюки.	Отговор „Да“ е грешен, защото се съгласява с недопускане на ученици. Отговор „Не“ е верен отговор , защото утвърждава правото на ученици да присъстват, тъй като клюки се разпространяват така или иначе, но присъствието на ученици на съвещание на Съвета би било стимул там да не се случват или казват неща, достойни да станат предмет на клюки.

	Отговор
Когато се провежда училищен съвет, на него не може да присъства представител на родителите, защото родителят винаги ще иска да е по-лесно на децата.	<p>Отговор „Да“ е грешен отговор, защото не е вярно, че винаги всички родители искат на децата им да е лесно. В повечето случаи, ако не винаги, има родители, които разбират, че е в интереса на техните деца да получат добро образование, а това не може да е лесно.</p> <p>Отговор „Не“ е верният отговор, защото правилното действие винаги може да бъде обосновано, дори срещу съпротива на другата гледна точка и това е част от работата при граждански условия, каквито в управлението на училищния живот също са необходими.</p>
Когато се провежда училищен съвет, на него може да присъства представител на родителите, защото те са партньори на училището в образователния процес.	<p>Отговор „Да“ е верният отговор, защото родителите са заинтересована страна в качеството на обучението, а то зависи от постоянно взиманите решения. Образованието не прави изключение от другите публични дейности – неговото качество зависи на първо място от качеството на неговото управление. Заради това е важно и училищният живот да се управлява по граждански начин.</p> <p>Отговор „Не“ е грешен отговор, ако се разбира, че гражданско образование се придобива не само в часовете по този предмет, а от цялостния живот в училище, чиито правила и практики трябва да са въплъщение на гражданственост.</p>
11. Имат ли право ученици да отправят запитване към кмета на града или селото?	<p>За да свикнем с нагласата, че гражданското общество изисква нашето отговорно отношение към неговото поддържане, трябва винаги да мислим, че то все още е в процес на формиране, защото има и ценност, но също и „трески за дялане“.</p>
	<p>Отговор „Да“ е верният отговор, защото след 16 години младите хора вече могат да работят, да бъдат отговорни за себе си, а това означава, че могат да бъдат отговорни и за обществения живот. Заради това във въпроса става дума само за право, а не дали задължително трябва.</p> <p>Отговор „Не“ е грешен отговор, защото не вижда съществената разлика, която настъпва в хода на личностното развитие на младите хора – една е ситуацията в началния курс, а съвършено различна – в горните курсове.</p>
12. С кои от следните твърдения сте съгласни? (Отговорете за всяко едно твърдение.)	
Политиката винаги е мръсна работа и е по-добре да я оставим на политиците.	<p>Отговор „Да“ е грешен отговор поради генерализация като общо правило на една частична правота, въпреки че в някои случаи могат да се приведат примери, доказващи това твърдение.</p> <p>Отговор „Не“ е верният отговор, ако се разбира, че политиката е на първо място процес на взимане на управленски решения, от които зависи как ще живеем, това не може да е мръсна работа по принцип. Обратното, ако я оставим само на политиците, тя със сигурност ще стане мръсна, защото ще е безконтролна и следователно безотговорна.</p>
Политиката би била по-малко мръсна работа, ако я вършат прозрачно – под прекия контрол на гражданите.	<p>Отговор „Да“ е верният отговор. Точно така и точно това е казано по-горе.</p> <p>Отговор „Не“ е грешен отговор, въпреки че може да бъде подкрепян с примери от живота. Става дума не за конкретна ситуация, а за принципа на отговорното управление, за което гражданският контрол е единственият известен досега гарант.</p>
Политиката е свят дълг на всеки човек.	<p>Отговор „Да“ е грешен отговор, макар да звучи възвишено и благородно. Грешката е, че политическият ангажимент на гражданина се извежда от нормалното поле на разумното поведение и се въздига в мъгляви сфери на „святост“, където няма много място за разум.</p> <p>Отговор „Не“ е верният отговор, защото не бива да мислим за политиката в морални категории. Политиката е на първо място инструмент за добро управление. За да е ефективна гражданската позиция, тя трябва да разчита на това, че се разбира как работи демокрацията, а не на абстрактната всеобщност на морала.</p>

Въпрос №	Отговор
13. Иван Хаджийски разказва, че, когато депутат отивал на среща със селяни от своя избирателен район, първо отсядал в кръчмата и пред смаяните погледи на присъстващите почвал „да яде като гладен“. Защо мислите, че това типично поведение на някогашните депутати е било изгодно за тях?	
Депутатите така си ядат винаги.	Не е вярно.
Защото са изгладнели много от пътуването.	Не е вярно, не е проблем пътят, а как общува политикът с електората си от междувоенното време в България.
Защото не са гладни, но искат да изглеждат бедни като избирателите си, а това е важно, защото иначе нямат общ език с тях – да им обещаят да ги защитават в парламента, би значело да ги лъжат.	Да, това е тезата на Хаджийски, която е обосновал с анализа си в студията върху естеството на политическия живот в съвременното му общество.
Защото е било признак на добро възпитание	Не, не е признак на таква възпитание.
14. Всяка отговорна публична политика трябва да отговаря на важни условия. Кои са те? (Моля, отбележете всеки верен отговор.)	
– ясно да определи проблема, с който се бори	Да
– да анализира неговите причини;	Да
– да определи конкретно цел по преодоляване на проблема;	Да
– да докаже, че тя съответства на общия интерес;	Да
– да открие всички заинтересовани страни;	Да
– да предостави доказателства, че те ще бъдат мотивирани да работят за трайното преодоляване на проблема;	Да
– да разработи система от надеждни показатели, които да позволят провеждането на мониторинг и оценка на политиката;	Да
– да избере способен началник;	Това не е задължително, но не вреди. Посочването на този отговор не носи наказателна точка, защото при провеждането на публична политика трябва да се избират отговорни хора със съответния опит и образование, а не да се назначават роднини, приятели или лоялни към властта партийни активисти.
– да осигури финансиране от ЕС.	Това е грешен отговор, защото таква финансиране не е възможно за всеки граждански проект.

Въпрос №							
<p>15. В раздел III на Хартата на основните права на ЕС се казва:</p> <p><i>„Член 20. Равенство пред закона</i> Всички хора са равни пред закона.</p> <p><i>Член 21. Недискриминация</i> 1. Забранена е всяка форма на дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, етнически или социален произход, генетични характеристики, език, религия или убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство, имотно състояние, рождение, увреждане, възраст или сексуална ориентация. 2. В областта на прилагане на Договорите и без да се засягат техните особени разпоредби, се забранява всяка форма на дискриминация, основана на гражданството.</p> <p><i>Член 22. Културно, религиозно и езиково многообразие</i> Съюзът зачита културното, религиозното и езиковото многообразие.</p> <p><i>Член 23. Равнопоставяне между жените и мъжете</i> Равнопоставянето между жените и мъжете трябва да бъде гарантирано във всички области, включително заетостта, труда и възнаграждението. Принципът на равнопоставянето не пречи на запазването в действие или приемането на мерки, предвиждащи специфични предимства в полза на по-слабо представения пол.</p> <p><i>Член 24. Права на детето</i> 1. Децата имат право на закрила и на грижите, необходими за тяхното благополучие. Те могат да изразяват свободно своето мнение. То се взема под внимание по въпросите, които ги засягат, в зависимост от възрастта и зрелостта им. 2. При всички действия, които се предприемат от публичните власти или частни институции по отношение на децата, висшият интерес на детето трябва да бъде от първостепенно значение. 3. Всяко дете има право да поддържа редовно лични отношения и преки контакти с двамата си родители, освен когато това е против неговия интерес.</p> <p><i>Член 25. Права на възрастните хора</i> Съюзът признава и зачита правото на възрастните хора да водят достоен и независим живот и да участват в социалния и културния живот.</p> <p><i>Член 26. Интеграция на хората с увреждания</i> Съюзът признава и зачита правото на хората с увреждания да се ползват от мерки, които осигуряват тяхната автономност, социалната и професионалната им интеграция и участието им в живота на общността.“</p> <p>Как според вас е по-правилно да се нарича този раздел? (Моля, изберете само един отговор.)</p>	<p style="text-align: center;">Отговор</p> <table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center;">Равнопоставяне</td> <td>Да, защото тези разпоредби уреждат правните отношения, които гарантират равноценност и равни права при запазване на съществеността на всички социални различия.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Равенство</td> <td>Не, защото равенство означава изравняване, еднаквост.</td> </tr> </table>	Равнопоставяне	Да, защото тези разпоредби уреждат правните отношения, които гарантират равноценност и равни права при запазване на съществеността на всички социални различия.	Равенство	Не, защото равенство означава изравняване, еднаквост.		
Равнопоставяне	Да, защото тези разпоредби уреждат правните отношения, които гарантират равноценност и равни права при запазване на съществеността на всички социални различия.						
Равенство	Не, защото равенство означава изравняване, еднаквост.						
<p>16. Своята забележителна реч, която вече познавате, Бенжамен Констан завършва така:</p> <p><i>„Работата на законодателя в никакъв случай не е завършена, ако е успял единствено да осигури спокойствие за народа. Дори когато народът е доволен, остава още много за правене. Необходимо е институциите да завършат нравственото възпитание на гражданите. Със зачитане на техните лични права, с уважение към независимостта им и без да смуцават заниманията им, институциите са длъжни да утвърждават тяхното влияние върху обществените дела, да призовават решимостта и гласовете им на помощ при упражняването на властта, да им гарантират право на контрол и надзор, като изказват мненията си и по този начин, чрез практиката, ги приобщават към тези висши задачи, като им вдъхват желание, а в същото време им предоставят и средства да се справят с тях.“</i></p> <p>Кои според вас са най-важните акценти в обръщението на Констан към неговите съграждани?</p>	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center;">Примерни верни отговори</td> <td>В съвременното общество спокойствието не е достатъчно.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>Дори когато народът е доволен, остава още много за правене.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>Необходимо е институциите да завършат нравственото възпитание на гражданите.</td> </tr> </table>	Примерни верни отговори	В съвременното общество спокойствието не е достатъчно.		Дори когато народът е доволен, остава още много за правене.		Необходимо е институциите да завършат нравственото възпитание на гражданите.
Примерни верни отговори	В съвременното общество спокойствието не е достатъчно.						
	Дори когато народът е доволен, остава още много за правене.						
	Необходимо е институциите да завършат нравственото възпитание на гражданите.						

	Отговор
Примерни верни отговори	Институциите са длъжни да утвърждават тяхното влияние върху обществените дела.
	Да призовават решимостта и гласовете им на помощ при упражняването на властта.
	Да им гарантират право на контрол и надзор, като изказват мненията си.
	Чрез практиката ги приобщават към тези висши задачи, като им вдъхват желание.
	В същото време им предлагат и средства да се справят с тях.

Ако минималната стойност на успех по този предмет предполага 50 на сто верни отговори, учителят има свободата как да определя точковото съответствие на стандартните оценки по шестобалната система. Може например да зачита само верните отговори на всеки въпрос:

Всяка вярно решена задача носи по една точка.

Отличен – 16 – 15 т.

Много добър – 14 – 13 т.

Добър – 12 – 11 т.

Среден – 10 – 9 т.

Слаб – 8 и по-малко точки.

Но за вярно решена може да се смята всяка задача, която има поне един верен отговор и няма грешен отговор. Някои от задачите носят по една точка, но са съставни от няколко варианта за решаване, т.е. там е напълно допустимо да се използват гроби в точкуването – когато е вярно решена част от задачата. Важно е да има ясен принцип при степенуването:

Над 90 на сто успеваемост – отличен

Над 80 на сто успеваемост – много добър

Над 70 на сто успеваемост – добър

Над 60 на сто успеваемост – среден

Под 50 на сто успеваемост – слаб

Учителят може да прецени, че ще му е по-удобно да работи не с 1 точка на въпрос, а с 10, за да може да въвежда градация с цели числа в случаите, когато въпросът е съставен от няколко твърдения, всяко от които може да е вярно или грешно.

Алтернативно, може да се оценява всеки въпрос сам по себе си, а крайната оценка да е средно аритметично от всички резултати по 16-те въпроса, след което да бъде закръглена по обичайното правило.

Учителят може да сумира само верните отговори, но би могъл да отнема по една точка за грешен отговор или да не зачита за вярно решена задача, в която има дори един грешен отговор измежду няколкото, които се изискват.

Може примерно на последния отворен въпрос да се приеме за отлично постижение посочването на поне три верни отговора, много добър – два, добър – един отговор. Но може да се отнеме точка за липса на отговор или неадекватен към въпроса отговор. За отговор може да се приемат цитати от речта, но също и свободен преразказ на казаното, който е верен по смисъл.

Това са отворени възможности, които учителят сам избира с оглед оценъчната политика, която смята за подходяща в неговите условия и за образователните цели, които си поставя.

Силно препоръчваме използваният инструмент за оценка да се прицели във високо, но не в максималното постижение. Защото този начин на оценяване би позволил да се дават бонуси за извънредно високо постижение на теста. *Много препоръчително е също бонус да носи и отчетливото повишаване на личния резултат на ученика* – като разлика от входния и финалния тест, примерно с разлика повече от единица и половина по стандартната шестобална скала. Всички тези варианти за оценяване следва да остават в рамките на гържавния стандарт, който изисква **от оценяване на знание учениците да получават 40 на сто от окончателната си оценка, а останалите 60 на сто да се формират от оценките за справяне с индивидуалните и групови проекти и приноса към груповите дискусии.**

Уважаеми колеги учители, надяваме се предложените в тази помощна книга ориентири да са ви полезни и да не ги смятате за ограничение пред вашата свобода като преподаватели. Най-искрено желаем успех на обучението по гражданско образование!

**КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ
ПО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ
за 12. клас**

Автори

Георги Димитров
Велина Тодорова
Венелин Стойчев
Георги Радев

Редактор

Даниела Кръстева

Графичен дизайн

Петко Минчев

Коректор

Яна Червенова

Българска. Първо издание, 2021 г.
ISBN 978-954-18-1610-3

Издател

„КЛЕТ БЪЛГАРИЯ“ ООД
1574 София, ул. „Никола Тесла“ № 5, BSR 2, етаж 4
тел.: 0700 47 400
e-mail: info@klett.bg, www.klett.bg